

СПЕЦІАЛЬНА ДОПОВІДЬ

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

щодо дотримання прав національних меншин (спільнот)
та корінних народів в умовах збройної агресії
Російської Федерації проти України
за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

Омбудсман України Ombudsman of Ukraine

Публікацію цієї Спеціальної доповіді здійснено за підтримки Ради Європи в рамках Проєкту Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів щодо боротьби з дискримінацією та прав національних меншин (спільнот) в Україні» на запит Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Погляди, викладені в цьому виданні, належать авторам цієї роботи і не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію Ради Європи.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	6
Передмова Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини	7
Вступ	8
Розділ 1. СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) ТА КОРИННИХ НАРОДІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	13
1.1. Нормативно-правова база України, що стосується реалізації права на самоідентифікацію національних меншин (спільнот) та корінних народів, право на ідентичність	14
1.2. Право на свободу громадських об'єднань та мирних зібрань	24
1.3. Право на свободу вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії	30
1.4. Право на участь у політичному, економічному та соціальному житті	34
1.5. Право на використання мов осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів	42
1.6. Право на освіту мовами осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів	52
1.7. Право на збереження культурної самобутності осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів	57
1.8. Заборона дискримінації за національною ознакою	67
Розділ 2. ПОРУШЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ), ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ	73
2.1. Ситуація на ТОТ: права національних меншин (спільнот), корінних народів, право на самобутність, ідентичність, порушення міжнародного гуманітарного права	74
2.2. Право на життя	78
2.3. Право на повагу до гідності особи	84
2.4. Право особи на приватність та фізичну недоторканність, невтручання в її особисте і сімейне життя, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо	86
2.5. Політичні та виборчі права, примус до набуття громадянства	88

2.6.	Примусове переміщення (депортація) громадян України, представників національних меншин (спільнот), корінних народів	91
2.7.	Незаконний призов представників національних меншин (спільнот), громадян України до військових угруповань РФ	92
2.8.	Право на мирні публічні зібрання та свободу вираження поглядів	94
2.9.	Економічні та соціальні права і свободи	96
2.10.	Право людини на свободу світогляду і віросповідання	98
2.11.	Право на збереження культурної спадщини	100
2.12.	Право на створення громадських організацій та діяльність національно-культурних товариств	107
2.13.	Порушення мовних та освітніх прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів	110
Розділ 3. СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ КРИМСЬКИХ ТАТАР ЯК КОРИННОГО НАРОДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ		115
3.1.	Загальна характеристика становища кримськотатарського народу: історичні та соціокультурні реалії	116
3.2.	Порушення прав корінних народів на ТОТ АР Крим та м. Севастополь з боку РФ	120
Розділ 4. СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ РОМІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ		125
4.1.	Нормативно-правова база України, що стосується реалізації права на самоідентифікацію представників ромської національної меншини (спільноти)	126
4.2.	Парламентський контроль за додержанням прав представників ромської національної меншини (спільноти) в умовах воєнного стану в Україні	127
Висновки та рекомендації		138
Додатки		149

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БО – благодійна організація
БФ – благодійний фонд
Венеційська комісія – Європейська комісія «За демократію через право»
ВПО – внутрішньо переміщені особи
ВРУ – Верховна Рада України
ВЦА – військово-цивільна адміністрація
ГО – громадське об'єднання
ДЕСС – Державна служба України з етнополітики та свободи совісті
ЄС – Європейський Союз
ЗСУ – Збройні Сили України
КМУ – Кабінет Міністрів України
МВС – Міністерство внутрішніх справ України
МГП – Міжнародне гуманітарне право
МЗС – Міністерство закордонних справ України
МКІП – Міністерство культури та інформаційної політики України
МОН – Міністерство освіти та науки України
НСТУ – Національна суспільна телерадіокомпанія України
ОВА – обласна військова адміністрація
ОБСЕ – Організація безпеки та співробітництва в Європі
ОГС – організація громадянського суспільства
ОДА – обласна державна адміністрація
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОРДЛО – окремі райони Донецької та Луганської областей
ПЦУ – Православна церква України
Рамкова конвенція – Рамкова конвенція про захист національних меншин
РЄ – Рада Європи
РФ – Російська Федерація
СБУ – Служба безпеки України
ТОТ – Тимчасово окупована територія
УКФ – Український культурний фонд
Уповноважений – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
УПЦ – Українська православна церква
ISW – Institute for the Study of War (Інститут вивчення війни)

ПЕРЕДМОВА УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Додержання прав і свобод осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, – важлива складова справжнього демократичного суспільства. Адже демократія визначається не стільки тим, як забезпечені права більшості, а насамперед тим, як реалізовані та захищені права меншості.

Мета моєї діяльності як Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і

свобод людини та громадянина, а також захист прав кожного на території України та у межах її юрисдикції. Контроль щодо дотримання прав і свобод корінних народів та національних меншин (спільнот), реагування на порушення, прояви упереджень та дискримінації – саме така робота забезпечує суспільну інтеграцію та стійкість.

Україна сьогодні захищає демократію та права людини в умовах широкомасштабної російської агресії. РФ зухвало порушує наше право на національну ідентичність, самобутність, культуру, мову, а також права та свободи корінних народів, національних меншин (спільнот). На тимчасово окупованих територіях впроваджується жорстка політика примусової російської асиміляції: знищується українська мова, освіта, культура. Системно та цілеспрямовано порушуються мовні, освітні, культурні, інформаційні права осіб, які належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, право на самобутність. Росія цинічно нехтує всіма нормами та принципами міжнародного гуманітарного права. Порушуються нагальні гуманітарні потреби громадян.

Україна на шляху вступу до ЄС зобов'язалася забезпечити європейські стандарти захисту прав національних меншин (спільнот), адже це є однією з основ європейської ідентичності. З цією метою удосконалили відповідне національне законодавство, готуються інструменти щодо його належної імплементації, яка передбачатиме збереження та розвиток. Це стане важливим складником ефективного захисту прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів на шляху до забезпечення справжньої рівності в суспільстві, інклюзії, безбар'єрності, протидії дискримінації.

Наша мета – забезпечення захисту прав і свобод, реагування на порушення та виклики, комунікація на основі принципів поваги до гідності та діалогу. Це той шлях, який ми маємо пройти як демократичне суспільство.

Рівність та недискримінація – не лише конституційні принципи нашої держави, а й фундаментальні цінності всього цивілізованого світу.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Дмитро ЛУБІНЕЦЬ

ВСТУП

Європейська інтеграція українського суспільства, дотримання та захист прав людини, розвиток демократії в Україні потребують ефективної системи захисту, реалізації прав та свобод осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. Ці завдання – складник забезпечення прав людини в Україні, актуальний чинник на шляху України, країни-кандидатки на членство в ЄС, до подальшої європейської перспективи, зокрема й щодо початку перемовин про членство України в Європейському Союзі. Права осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів перебувають у сфері моніторингу та контролю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Для посилення захисту прав представників національних меншин (спільнот) та корінних народів України було призначено Представника Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів. Сформовано Експертну раду для покращення взаємодії з громадськістю. В структурі Секретаріату Уповноваженого створено та працює окремий відділ, який опікується забезпеченням прав та свобод національних меншин (спільнот), здійснює моніторингову діяльність щодо їхнього належного забезпечення. Відбуваються численні консультації з організаціями національних меншин (спільнот), корінних народів. Триває постійна комунікація зі структурами Ради Європи щодо гарантування та забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, із представниками ООН, Консультативним комітетом Рамкової конвенції про захист національних меншин. Секретаріатом Уповноваженого здійснюється дистанційний моніторинг центрів культур національних меншин (Закарпатська область¹, Рівне²), реалізуються проєкти щодо оцінки потреб та реагування на порушення, прояви утисків та дискримінації щодо осіб, які належать до національних меншин (спільнот). Здійснюється моніторинг порушень прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів на тимчасово окупованих територіях України.

Ситуація щодо забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів також потребує додаткової уваги й через істотне збільшення викликів, порушень принципів міжнародного гуманітарного права з боку Росії, країни-агресорки, після початку широкомасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. У Спеціальній доповіді **викладено ключові тенденції** стосовно ситуації, що розгортається навколо дотримання прав та свобод, збереження самобутності, ідентичності національних меншин (спільнот), корінних народів.

Метою цієї Спеальної доповіді є визначення та висвітлення основних тенденцій щодо гарантування та забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів в умовах тривалої російської агресії, аналіз наслідків російської агресії для національних меншин (спільнот) щодо порушення їхніх прав шляхом опрацювання статистичної інформації, результатів досліджень, законодавства щодо національних меншин (спільнот), корінних народів. Спеціальну доповідь присвячено питанням забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. У тексті Спеальної доповіді висвітлено питання захисту прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, від дискримінації, забезпечення освітніх, мовних, культурних прав, які є складниками права на самобутність та ідентичність. Приділено увагу викликам, з якими стикаються громадяни України з-поміж національних меншин (спільнот), корінних народів у період широкомасштабної російської агресії в Україні, що мають наслідком масові порушення принципів міжнародного гуманітарного права з боку РФ.

1. Моніторинг додержання прав національних спільнот та корінних народів Центром культур національних меншин Закарпаття (<http://surl.li/qlpkk>).

2. Моніторинг додержання прав національних меншин Культурно-освітнім центром національних меншин України при Рівненському ліцеї №7 Рівненської міської ради (<http://surl.li/qmkms>).

Спеціальну доповідь було підготовлено за результатами моніторингових візитів та на основі відповідей на запити Уповноваженого до центральних органів виконавчої влади, військових адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій. Окрім цього, під час підготовки спеціальної доповіді використана інформація за результатами спільного дослідження Секретаріату Уповноваженого з Радою Європи «Національні меншини (спільноти) і корінні народи в окупації: боротьба за виживання», яке було підготовлено на основі опитувань і консультацій із представниками профільних міністерств та інших органів виконавчої влади центрального, регіонального та місцевого рівнів; із представниками національних меншин (спільнот) та корінних народів; із керівниками національно-культурних та правозахисних неурядових організацій, було проведено анкетування, пошук актуального веб-контенту у відкритих джерелах, акумуляція, верифікація даних, аналіз отриманої інформації.

Оновлення українського законодавства щодо гарантій дотримання прав та реалізації свобод осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів фактично відбувалося на тлі безпрецедентних безпекових та гуманітарних загроз для України, українського суспільства, української держави. Широкомасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року спричинило тяжкі гуманітарні наслідки. Особи, що належать до національних меншин (спільнот), корінні народи України зазнали, як і все українське суспільство, загрози життю, самотності, масових переміщень, людських втрат.

Водночас внаслідок російської тимчасової окупації АР Крим з 20 лютого 2014 року з боку Росії системно та постійно порушуються права корінних народів України: кримських татар, караїмів та кримчаків, здійснюються цілеспрямовані політичні репресії на активістів громад корінних народів, національних меншин (спільнот), українців (меншина в меншині на території ТОТ АР Крим та м. Севастополь), знищуються та спотворюються об'єкти культурної спадщини, місця пам'яті, освітня інфраструктура, тривають депортації громадян України різної етнічної приналежності з тимчасово окупованих територій до Росії, здійснюється незаконний призов зокрема й представників корінних народів, національних меншин (спільнот), до військових угруповань країни-агресорки.

На ТОТ АР Крим, а також на території ОРДЛО, з 2014 року спостерігається також системне знищення з боку Росії української громадянської ідентичності, руйнується українська система освіти, культурна спадщина, тривають політичні репресії. Із початком російського широкомасштабного вторгнення ситуація в ТОТ АР Крим ще більше загострилася, зокрема й стосовно дотримання прав корінних народів, української громади. Відбулася спроба анексії з боку Росії територій півдня та сходу України в жовтні 2022 року. Тривають системні порушення міжнародного гуманітарного права.

10 жовтня 2023 року депутатами державної думи Росії було денонсовано Рамкову конвенцію³. Це рішення висунув російський президент. Водночас і без відповідних ухвал російського окупаційного режиму на тимчасово окупованих українських територіях масово та системно порушувалися права національних меншин (спільнот), корінних народів, етнічних українців, заперечувалася українська ідентичність.

Протягом 2022-2023 років відбувалася планомірна модернізація законодавства, нормативно-правової бази щодо забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. 13 грудня 2022 року було ухвалено Закон України «Про національні меншини (спільноти) України»⁴, який

3. Депутаты денонсировали Рамочную конвенцию Совета Европы о защите национальных меньшинств (<http://surl.li/qmkpf>).

4. Закон про національні меншини (спільноти) України конкретизує права нацспільнот у нашій державі й забезпечує гарантії їхньому етнічному та культурному розвитку, – Тарас Тарасенко (<http://surl.li/qlp1l>).

набув чинності в липні 2023 року. Прийняттю закону передували консультації з представниками національних меншин (спільнот), експертним товариством. Його ухвалення було однією з обов'язкових умов для подальшого вступу нашої держави до Європейського Союзу. Проте шлях до того, як Закон був проголошений у сесійній залі, почався задовго до цього. Над питанням захисту прав вразливих верств населення в Україні (спочатку як народний депутат, а тепер як Уповноважений) працював Дмитро Лубінець.

«Україна – домівка для понад 130 різних національностей та народностей! Однозначно, питання дотримання прав національних меншин (спільнот) – одне з актуальних для нашої держави.

Ще у 2014 році, з початком агресії РФ, стало зрозуміло: законодавство не відповідає вимогам задля розв'язання всіх нагальних питань представників національних меншин (спільнот). Тоді, як голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, ініціював створення робочої групи з напрацювання нового проєкту Закону, який би повністю забезпечував потреби національних меншин (спільнот) України.

Робота над законопроектом тривала у кілька етапів. Зокрема, йдеться і про активне громадське обговорення на всеукраїнському рівні із залученням представників національних меншин (спільнот), експертів, народних депутатів, науковців. Також проводилися моніторингові візити всією Україною, під час яких відвідували місця поселень національних меншин (спільнот).

Окрім цього, уже на посаді Уповноваженого визначив, питання додержання прав національних меншин (спільнот) – у фокусі роботи. Секретаріат Уповноваженого став рушійною силою ухвалення цього Закону. Працівники інституції були дотичні до розробки проєкту Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» в складі робочої групи, а також проводили консультації з експертами Ради Європи щодо його відповідності національним і міжнародним нормам. Відбулася низка робочих нарад у стінах Секретаріату Уповноваженого.

Після громадського обговорення, внесення правок до тексту, законопроект доопрацьовували з врахуванням пропозицій і зауважень. Відбулася велика та ґрунтовна робота, результатом якої стало ухвалення Закону. За нього проголосували 324 народних депутати.

Для нас це важлива робота, зокрема й на шляху вступу до ЄС! Ми працюємо над дотримання прав людини в нашій державі! Ми різні, але єдині, і в цьому наша сила!»

Уповноважений
Верховної Ради України з прав людини
Дмитро ЛУБІНЕЦЬ

До ухвалення оновленого законодавства чинним був Закон України «Про національні меншини» (1992 рік), який було прийнято ще до затвердження Конституції України (1996 рік). Відповідний закон у минулому оцінювався як демократичний, водночас положенням бракувало визначених імплементаційних механізмів, зокрема в умовах постійного розвитку правового поля щодо

забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот). Про необхідність ухвалення оновленого законодавства про національні меншини (спільноти) йшлося в численних рекомендаціях міжнародних установ та інституцій (Верховний комісар ОБСЄ з національних меншин, Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин і Комітет міністрів Ради Європи). Питання забезпечення прав національних меншин (спільнот) було визначено як один із показників дотримання демократичних принципів та прав людини. Модернізація законодавства стосовно національних меншин (спільнот) та пошук ефективних механізмів його імплементації є вимогою ЄС стосовно подальшого просування України, як країни-кандидатки⁵ до членства в ЄС до Європейського Союзу (7 вимога Рекомендації⁶ Європейської комісії щодо статусу України на членство в ЄС).

Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» перебував на розгляді Венеційської комісії щодо відповідності положень стандартам захисту прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот). За результатами розгляду 2023 року було отримано низку рекомендацій стосовно потреби покращення окремих вимог закону (CDL-AD(2023)028-е Україна – Додатковий висновок до висновку щодо закону про національні меншини (спільноти) (законопроект №9610)⁷). Висновок прийнято Венеційською комісією на 136-му пленарному засіданні (Венеція, 6-7.10.2023 рік). 21 вересня 2023 року Верховна Рада України у другому читанні прийняла законопроект №9610 про зміни до Закону «Про національні меншини (спільноти) України»⁸. Після ухвалення змін Венеційська комісія привітала численні покращення⁹, ухвалені ВРУ в новому законі про внесення змін до закону про національні меншини (спільноти) (законопроект №9610). Водночас Венеційська комісія згадала й про деякі свої рекомендації, які, на її думку, були імplementовані частково, або не були враховані. 8 листопада 2023 року Європейська комісія оприлюднила висновки¹⁰, які увійшли у щорічну доповідь 2023 року, щодо розширення ЄС у контексті подання Україною заявки на членство в ЄС. Зокрема, у сфері прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), Україна має виконати решту рекомендацій Венеційської комісії від червня 2023 року та подальшої думки (комісії) від жовтня 2023 року. Йдеться про необхідність посилення підтримки ромської громади за допомогою конкретного та цілеспрямованого плану дій. Європейська комісія рекомендувала Раді ЄС¹¹ розпочати з Україною переговори про вступ.

8 грудня 2023 року після консультацій із представниками національних меншин (спільнот), експертним середовищем, міжнародними організаціями Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах»¹². Уповноважений також надав свою позицію із зауваженнями та пропозиціями до вказаних змін. Мета відповідних змін – удосконалення законодавчого регулювання реалізації прав та свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), відповідно до положень Європейської конвенції з прав людини 1950 року, Рамкової конвен-

5 European Parliament resolution of 23 June 2022 on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia (<http://surl.li/qlpmh>).

6 Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС (<http://surl.li/hfwyn>).

7 Ukraine – Follow-up opinion to the opinion on the law on national minorities (communities) (draft law #9610), adopted by the Venice Commission at its 136th Plenary Session (Venice, 6-7 October 2023) (<http://surl.li/qlpnb>).

8 Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України (<http://surl.li/qlpoc>).

9 Українська делегація взяла участь у засіданні Венеційської комісії (<http://surl.li/qlpot>).

10 Key findings of the 2023 Report on Ukraine (<http://surl.li/qlppr>).

11 Commission adopts 2023 Enlargement package, recommends to open negotiations with Ukraine and Moldova, to grant candidate status to Georgia and to open accession negotiations with BiH, once the necessary degree of compliance is achieved (<http://surl.li/myqve>).

12 Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах» (<http://surl.li/ouuzg>).

ції про захист національних меншин 1995 року, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 року, а також рекомендацій Венеційської комісії. Законом було внесено зміни до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України» та «Про медіа». Зміни передбачали подальший розвиток забезпечення освітніх, мовних, культурних прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), посилення організацій національних меншин (спільнот).

Зусилля України щодо забезпечення всіх прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), були належним чином оцінені Європейською радою, яка 14 грудня 2023 року ухвалила рішення щодо початку офіційних перемовин з Україною про її вступ до ЄС.

Ситуація щодо дотримання прав та свобод осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів перебувають у особливому полі уваги Уповноваженого, відбувається реагування на звернення громадян, здійснюються моніторингові візити та безвиїзні перевірки, опрацьовуються проєкти нормативно-правових актів, направляються ініціативні листи та готуються публікації із питань дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів.

З метою постійного моніторингу дотримання прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів, їхнього поновлення, а також систематизації та аналізу виявлених проблемних питань, у структурі Секретаріату Уповноваженого вперше за часів існування інституції було створено окремий відділ прав національних меншин, корінних народів та релігійних поглядів, а також призначено окремого представника Уповноваженого з цих питань.

Цю Спеціальну доповідь було підготовлено Уповноваженим на підставі матеріалів моніторингу стану дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів, який здійснюється Секретаріатом Уповноваженого за підтримки Офісу Ради Європи в Україні в рамках проєкту «Підтримка впровадження європейських стандартів щодо боротьби з дискримінацією та прав національних меншин в Україні».

ДІЯЛЬНІСТЬ У ЦИФРАХ:

опрацювали **18** проєктів нормативно правових актів

підготували **40** публікацій та роз'яснень із питань дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів

здійснили **11** моніторингів щодо додержання органами державної влади та органами місцевого самоврядування прав та свобод представників національних меншин (спільнот)

розглянули **35** звернень

здійснили **27** безвиїзних перевірок щодо додержання органами державної влади та органами місцевого самоврядування прав та свобод представників національних меншин (спільнот)

надіслали **20** ініціативних листів за виявленими у ЗМІ та інших відкритих джерелах фактами порушення прав національних меншин (спільнот)

зібрали дані/підготовлено опитувальники до ОВА, органів влади, державних інституцій **38**

РОЗДІЛ 1

**СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ)
ТА КОРІННИХ НАРОДІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ
АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

1.1. Нормативно-правова база України, що стосується реалізації права на самоідентифікацію національних меншин (спільнот) та корінних народів, право на ідентичність

Гарантування та забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів є невіддільним складником державної політики із захисту прав людини. Захист національних меншин (спільнот) і прав осіб, що належать до цих меншин (спільнот), корінних народів передбачає створення умов щодо вираження, охорони та розвитку ідентичності, гарантій самовизначення громадян. Зasadничими основами права національних меншин (спільнот), корінних народів (див. розділ стосовно корінних народів) на самоідентифікацію, самобутність та ідентичність є Конституція України, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Україна гарантує реалізацію права національних меншин (спільнот) на самобутність, ідентичність.

Конституція України¹³ у статті 11 визначає, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Конституцією України закріплено поняття «корінні народи». У статтях 11, 92 та 119 Конституції йдеться про права корінних народів, визначено різницю між корінними народами та національними меншинами. Статтею 92 передбачено, що права корінних народів і національних меншин визначаються виключно законами України.

15 вересня 1995 року Україна підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин¹⁴. Законом України від 9.12.1997 року №703/97-ВР¹⁵ Рамкову конвенцію було ратифіковано парламентом. Рамкова конвенція визначає вільне виявлення етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності осіб, що належать до національних меншин, сприяння рівності та захист від дискримінації, розвиток ефективного міжкультурного діалогу, збереження та розвиток культур, релігій та мов меншин. Стаття 5(1) Рамкової конвенції окреслює умови, які мають бути передбачені для того, щоб особи, що належать до національних меншин, мали можливість ефективно користуватися своєю культурою та розвивати власну ідентичність, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину. Йдеться про інтеграцію суспільства на основі взаємної адаптації між більшістю та меншинами.

Відповідно до статті 1 Декларації про права осіб¹⁶, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 року) держави захищають на їхніх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку такої самобутності. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволять особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції та звичаї, за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

Реформа законодавчої бази щодо національних меншин (спільнот) – одна із семи рекомендацій Європейської комісії, які Україна отримала разом зі статусом кандидата на вступ до Європейського Союзу. Для врахування цієї рекомендації ВРУ 13.12.2022 року ухвалила Закон України №2827-ІХ «Про національні меншини (спільноти) України», який набув чинності 1 липня 2023 року.

¹³ Конституція України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>).

¹⁴ Рамкова конвенція про захист національних меншин (<http://surl.li/aaefo>).

¹⁵ Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» (<http://surl.li/qmkwk>).

¹⁶ Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (<http://surl.li/qmkys>).

Держава гарантує громадянам України, які належать до національних меншин (спільнот), створення належних умов для збереження і розвитку їхньої мовної, культурної, етнічної, релігійної самобутності, забезпечення повноцінного розвитку як частини українського суспільства, як визначено в Законі України «Про національні меншини (спільноти) України»¹⁷. Національні меншини (спільноти) визначаються як стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність. Закон визначає, що національні меншини (спільноти) є «невід'ємними, інтегрованими та органічними частинами українського суспільства». Йдеться про інтеграцію суспільства на засадах поваги різноманіття, заохочення «міжкультурного діалогу з метою розвитку взаєморозуміння, взаємоповаги та співробітництва між усіма особами, які проживають у межах території України, незалежно від етнічної, культурної, мовної або релігійної приналежності». Гарантується забезпечення рівності громадян України незалежно від етнічного походження.

Європейська комісія у своїй оцінці щодо заявки України на членство в Європейському Союзі визначила сім ключових та пріоритетних критеріїв, які Україні належить виконати.

Завершення реформи правових рамок щодо національних меншин (спільнот), а також ухвалення механізмів її негайного та ефективного впровадження – один із пунктів, визначених Європейською комісією.

На виконання вказаної рекомендації **Верховна Рада України**, спираючись на інтереси українського народу – громадян України всіх національностей щодо розбудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, **прийняла Закон України від 13.12.2022 №2827-IX «Про національні меншини (спільноти) України»**. Закон охоплено положеннями статті 4 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з другої.

Ще до набуття чинності цим законом, 12 червня 2023 року Венеційська комісія оприлюднила критичний висновок щодо Закону України «Про національні меншини (спільноти) України». Уповноваженим у взаємодії з народними депутатами Верховної Ради України та Кабінетом Міністрів України було проведено роботу щодо підготовки та узгодження пропозицій щодо внесення змін до закону відповідно до п. 2.1 протоколу наради з обговорення пропозицій до плану дій з імплементації висновку Венеційської комісії до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України».

Прикінцевими положеннями закону КМУ у шестимісячний строк з дня, наступного за днем його опублікування необхідно було: (1) підготувати та подати до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом; (2) вжити заходів щодо прийняття та/або оновлення нормативних актів органів виконавчої влади, що впливають із цього Закону, забезпечивши набрання ними чинності одночасно з набранням чинності цим Законом; (3) затвердити Державну цільову програму для забезпечення розвитку єдності у розмаїтті національних меншин (спільнот) на 5-10 років, з метою набуття ними чинності одночасно з набранням чинності цим законом 1 липня 2023 року.

21 вересня 2023 року ВРУ був ухвалений закон України «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних

17. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» (<http://surl.li/qmkzr>).

меншин (спільнот) України»¹⁸ №3389-IX, положеннями якого, зокрема, передбачені державні гарантії безоплатного забезпечення підручниками (зокрема й електронними) здобувачів повної загальної середньої освіти, які належать до національних меншин (спільнот). Також забезпечено можливість використання мов національних меншин (спільнот) у сфері реклами, під час здійснення публічних, культурно-мистецьких, розважальних і видовищних заходів, надання екстреної допомоги, надання допомоги та захисту жертвам домашнього насильства, догляду в будинку-інтернаті для громадян похилого віку. Законом уточнено критерії, на основі яких розроблятимуть методологію використання мов національних меншин (спільнот) у населених пунктах, де традиційно проживають особи, які до них належать, або в яких такі особи становлять значну частину населення, а також унормовано питання спеціалізованих книгарень та конферансу. Уповноваженим було надано зауваження та пропозиції до проєкту вказаного закону, зокрема звернуто увагу на конкретизацію у тексті проєкту закону правової визначеності дефініції «значна частина населення». Проєкт закону було підтримано за умови врахування вказаних зауважень.

9 жовтня 2023 року Венеційська комісія оприлюднила висновок до вказаного закону, в якому відзначено позитивні зрушення України у сфері забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот). Водночас у висновку наголошено на необхідності внесення змін до низки законів України в окремих сферах правового регулювання (здебільшого у сфері освіти та мови).

23 листопада 2023 року на розгляд Уповноваженому від Державної служби України з етнополітики та свободи совісті надійшов проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів щодо прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». Проєктом закону було запропоновано зміни до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про медіа».

Уповноваженим було надано зауваження та пропозиції, зокрема до статті 10 Закону України «Про національні меншини (спільноти України)»: щодо забезпечення синхронного або послідовного перекладу супроводу (конферансу) державною мовою заходу, який проводиться мовою відповідної національної меншини (спільноти), враховуючи запит заявленої кількості відвідувачів (глядачів) такого заходу, але не менше 20 осіб; зауваження щодо поширення матеріалів передвиборної агітації під час виборів Президента України, виборів народних депутатів України та місцевих виборів мовами відповідних національних меншин (спільнот), які повинні дублюватися державною мовою.

Також поряд з іншими запропонованими змінами до проєкту закону було запропоновано запровадити інституцію Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин (спільнот) України із відповідними завданнями та повноваженнями. Уповноваженим було надано зауваження про те, що інституцію Уповноваженого із захисту державної мови запроваджено Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» з метою захисту української мови як державної, а також захисту права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя на всій території України. Діяльність із захисту права на використання мов національних меншин (спільнот) передбачає інші функції порівняно із діяльністю, спрямованою на захист права громадян щодо користування державною мовою. Ця діяльність є різноплановою та може на практиці викликати конфлікт інтересів.

Одне з основних зауважень було надано до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та до нової редакції підпункту

¹⁸ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України» (<http://surl.li/qmlsx>).

19 пункту 3 розділу XII Закону України «Про освіту» щодо продовження строку здобуття повної середньої освіти для осіб, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини (спільноти) відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим законом. Уповноваженим було підтримано внесення змін до підпункту 19 пункту 3 розділу XII закону. Водночас він зауважив, що здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до правил, які існували до набрання чинності зазначеним законом, ставлять під загрозу якість та рівень володіння державною мовою осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і які розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини (спільноти). Це своєю чергою може призвести до негативних наслідків в частині неможливості скласти такими особами зовнішнє незалежне оцінювання, а отже ставить під загрозу здобуття такими особами повної загальної середньої освіти та їхній подальший вступ до вищих навчальних закладів в Україні. Проект Закону було підтримано за умови врахування вказаних зауважень.

Закон України від 08.12.2023 року №3504-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах» було ухвалено Верховною Радою та підписано Президентом України. Зокрема, у прийнятому законі законодавцем встановлено, що Уповноважений в межах повноважень, наданих йому Конституцією України та Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», здійснює парламентський контроль за дотриманням права національних меншин (спільнот) на використання мов національних меншин (спільнот).

Отже, після внесення вказаних змін, **Закон України «Про національні меншини (спільноти) України»** у повній мірі захищає права національних меншин (спільнот) в усіх сферах життєдіяльності та відповідає всім європейським стандартам.

Це також підтвердили глави дипломатичних місій країн-членів Європейського Союзу, які відвідали 11 грудня 2023 року Закарпаття з метою ознайомлення із нагальною ситуацією в регіоні в контексті виконання Україною однієї з семи рекомендацій Єврокомісії щодо завершення реформування законодавчої бази стосовно національних меншин (спільнот). Дипломати побували в закладах освіти, де навчаються представники угорської національної меншини (спільноти), поспілкувалися з викладачами, а також лідерами місцевої угорської громади. Актуальні питання функціонування релігійних громад та забезпечення релігійних потреб представників національних (меншин) спільнот також були порушені під час зустрічі з місцевими священнослужителями. Під час усіх цих зустрічей на свої запитання про ставлення етнічних угорців Закарпаття до нещодавно ухвалених Верховною Радою України змін до низки законів щодо національних меншин (спільнот) дипломати почули одностайну позитивну оцінку такого кроку.

У зверненнях від 11 грудня 2023 року лідерів угорських громад Закарпаття до прем'єра-міністра Угорщини Віктора Орбана та голови Європейської ради Шарля Мішеля із закликом підтримати початок перемовин про вступ України до Євросоюзу¹⁹, вони зазначили, що новий закон, прийнятий українським парламентом, значною мірою відображає інтереси національних меншин (спільнот) і користується повною підтримкою українських угорців, які проживають у Закарпатті.

Зусилля України було належно оцінено, 14 грудня 2023 року Європейська рада ухвалила історичне рішення розпочати переговори про вступ України та Молдови до Європейського Союзу.

¹⁹ Лідери угорських громад України просять Орбана підтримати переговори про вступ в ЄС (<http://surl.li/qmlqxx>).

В свою чергу, з метою вивчення ситуації з дотриманням прав і свобод представників угорської та румунської національної меншини (спільноти) в Україні та української меншини в Угорщині і Румунії, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець звернувся до Уповноваженого з основоположних прав Угорщини Акоша Козми та Народного адвоката Румунії Ренате Вебер з пропозицією проведення спільних моніторингових місій в Угорщині, Румунії та Україні протягом останнього тижня березня 2024 року, під час яких заплановано відвідати школи, дитячі садки, культурні центри та місця компактного проживання угорської та румунської національної меншини (спільноти) в Закарпатській та Чернівецькій областях, української меншини в Будапешті та Бухаресті, однак позитивної відповіді від угорської сторони отримано не було.

Водночас проблеми збереження унікальної культури, мови, традицій та історії, врешті – національної ідентичності гостро постають не лише перед представниками національних меншин (спільнот), а у середовищі корінних народів

Зокрема, гостро актуалізує проблематику забезпечення прав корінних народів України тривала окупація Криму, де жертвами масових репресій і переслідувань стала ціла нація – кримські татари, корінний народ півострова. Базуючись на Декларації прав національностей України²⁰, спираючись на статтю 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй, Віденську декларацію та Програму дій, прийняті на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року, Декларацію Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів²¹, враховуючи Постанову Верховної Ради України від 20 березня 2014 року №1140-VII «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави»²², було прийнято закон, що визначає права корінних народів України та особливості їхньої реалізації.

1 липня 2021 року було ухвалено Закон України «Про корінні народи України»²³ №1616-IX. Документ має рамковий характер і покликаний визначити права корінних народів України, особливості їхньої реалізації задля сприяння консолідації та розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності таких народів. Закон набув чинності 23 липня 2021 року. Протягом 2022-2023 років тривала розробка імплементаційних інструментів на реалізацію відповідного закону щодо співпраці з представницькими органами корінних народів, зокрема Меджлісом кримськотатарського народу. Стратегія розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки²⁴ передбачає її підтримку та розвиток як мови одного з корінних народів України, що є невід'ємним елементом ідентичності та етнокультурної цілісності української нації.

Існує потреба подальшого формування та розвитку імплементаційних механізмів та інструментів гарантування та задоволення прав національних меншин (спільнот). Зокрема, йдеться про потребу розробки та ухвалення в діалозі з організаціями національних меншин (спільнот) програм підтримки розвитку національних меншин (спільнот) на центральному та регіональному рівні, вдосконалення взаємодії консультативно-дорадчих органів національних меншин (спільнот) з органами влади різного рівня.

20 Декларація прав національностей України (<http://surf.li/qmmct>).

21 Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів (<http://surf.li/qmmei>).

22 Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» (<http://surf.li/lxssb>).

23 Закон України «Про корінні народи України» (<http://surf.li/dxnit>).

24 Стратегія розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки (<http://surf.li/qmmjb>).

26 вересня 2023 року КМУ було прийнято розпорядження «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року».

Указане розпорядження КМУ спрямоване на виконання рекомендації Європейської комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, що передбачає завершення реформи правової бази для національних меншин (спільнот).

Метою програми є створення сталих інституційних умов на загальнодержавному та регіональному рівнях для задоволення потреб та ефективної реалізації прав і можливостей осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів України, а також сприяння зміцненню соціальної стійкості, згуртованості та загальнонаціональної єдності українського суспільства.

Програму було розроблено Державною службою України з етнополітики та свободи совісті з урахуванням інтересів національних меншин (спільнот) та корінних народів із залученням експертизи Ради Європи, шляхом консультацій із міжнародними партнерами, Єврокомісією. Представник Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів Михайло Спасов разом із працівниками профільного Відділу брали участь у консультативних зустрічах щодо розробки Програми та її концепції.

28 квітня 2023 року до Уповноваженого від Державної служби України з етнополітики та свободи совісті надійшов на погодження проєкт Концепції Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті»²⁵. За результатами аналізу та опрацювання проєкту концепції Уповноваженим було надано зауваження: щодо визначення мети з урахуванням напрямів соціально-економічного та науково-технічного розвитку держави; щодо урахування чинних положень законів України «Про національні меншини України» (ст. 14) та «Про корінні народи України» (ст.ст. 2 та 7); щодо врахування існуючих завдань, реалізація яких вже передбачена чинною Стратегією сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.07.2021 року №866-р.

Саме під час засідання Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів при представнику Уповноваженого за участі представників ДЕСС, Уповноваженим було наголошено на необхідності продовження проведення консультацій із представниками національних меншин (спільнот) та корінних народів для всебічного врахування їхніх культурних, соціальних, економічних потреб та інтересів, що надалі зробить програму практичною під час її реалізації.

Всеосяжний характер української громадянської ідентичності

Україна гарантує право на самоідентифікацію, зокрема за етнічною ознакою. Самоідентифікація за етнічною ознакою представників національних меншин (спільнот) та корінних народів є складником їхньої громадянської ідентичності як представників української політичної нації. В українському суспільстві на тлі загроз, які становить російська неоімперська політика з її деструктивним впливом на можливості збереження і розвитку етнічних груп меншин, наявна громадянська консолідація населення України різного етнічного походження та самоідентифікації.

²⁵ Кабінет Міністрів України. Розпорядження «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року» (<http://surl.li/qmm1f>).

Стаття 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» визначає, що кожний громадянин України має право вільно вирішувати, чи вважатися належним до національної меншини (спільноти) (кількох національних меншин (спільнот)). Зокрема, ніхто не може бути примушений декларувати свій статус особи, яка належить до національної меншини (спільноти). У разі якщо в особі є потреба у користуванні правами, які гарантуються особам, що належать до національних меншин (спільнот), достатнім є висловлення бажання користуватися такими правами.

Відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися чи не вважатися їй такою, і таке рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі. Актуальні дані стосовно чисельності національних меншин (спільнот) та корінних народів в Україні належать ще до даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Відповідно до цих даних Україна має різноманітний етнічний склад, зокрема й на рівні окремих територіальних громад. За національним складом: понад 77% населення вважають себе українцями, а 17% – росіянами. Представники національних меншин (спільнот), білоруси, молдавани, болгар, угорці, румуни, поляки, корінний народ України, кримські татари представлені більше ніж по 100 000 громадян кожна.

Реалізація права на свободу самоідентифікації в Україні визначає Національний перепис населення України надає, як єдиний спосіб визначити статистичні дані про етнічну приналежність українських громадян. Проведення нового загальнонаціонального перепису населення гостро актуалізується у зв'язку з гуманітарними наслідками, спричиненими російською агресією. Актуальним завданням є організація та проведення нового перепису населення, де має бути відображено й етнічне самоусвідомлення громадян України у сучасних умовах, що дозволить більш цілісно формувати політику стосовно забезпечення прав національних меншин (спільнот), корінних народів на центральному та регіональному рівнях.

Всеосяжний характер української політичної ідентичності об'єднує громадян України різної етнічної приналежності, представників національних меншин (спільнот), корінних народів.

За даними соціологічних досліджень у серпні 2023 року:

94% громадян поділяють загальноукраїнську ідентичність (серед опитаних громадян/громадянок України є представники різних етнічних, мовних та конфесійних груп)

майже **89%** пишаються своїм громадянством

з них по регіонах:

95% західний

90% центральний

89% південний

76% на сході України

Відбуваються трансформаційні процеси в рамках української громадянської ідентичності, зокрема, зміни ідентичності стосовно культурних традицій: загальноєвропейської, української, радянської, російської. Зокрема, за результатами соціологічних опитувань у травні 2023 року респонденти найчастіше відносили себе до української культурної традиції **81%**. Частка таких порів-

няно з 2006 роком істотно зросла (тоді вона становила **56%**). **З 7% до 10%** зросла також частка тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції, і знизилася – тих, хто відносить себе до російської **з 11% до 0,5%** та радянської **з 16% до 4%** культурних традицій²⁶.

Зростання числа тих, хто відносить себе до української культурної традиції, відбулося у всіх регіонах, але найбільшою мірою – у південному і східному.

У південному регіоні їхня частка зросла з

У східному – з

Рівень віднесення себе до радянської та російської культурних традицій зменшився у всіх регіонах. Відповідні зміни ідентифікації, за висновками соціологів, відбулися переважно через частину російськомовного населення України (тих, хто вдома переважно говорить російською мовою) – серед них частка таких зросла більше ніж удвічі **з 29% до 64%**, тоді як серед українськомовних це зростання значно менш виражене **з 80% до 85,5%**. Як серед українськомовних, так і серед російськомовних респондентів знизився рівень віднесення себе до радянської культурної традиції, а серед російськомовних респондентів – також до російської культурної традиції **з 26% до 2%**. Якщо серед етнічних росіян у 2006 році відносна більшість відносили себе до російської культурної традиції, то у 2023 році більшість – до української.

Широкомасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року спричинило комплексні виклики навколо реалізації прав національних меншин (спільнот) на ідентичність, серед яких:

проблеми фізичного виживання

знищення культурної спадщини

психологічне насильство

масове переміщення та необхідність адаптації в нових громадах тощо

руйнування цивільної інфраструктури та ареалу життя громад

Безпекові загрози стали одними із тригерів, які впливають на самоусвідомлення громадян України різної етнічної приналежності

У звіті директорки з операцій і адвокації Управління ООН з координації гуманітарних питань Едем Восорну²⁷ повідомляється про:

Більше **10 200** цивільних осіб, які загинули внаслідок агресії росії від лютого 2022 року,

з них **575** дітей

Понад **19 300** поранених

²⁶ Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 рік) (<http://surl.li/qmpae>).

²⁷ Ukraine: OCHA calls for end to the nearly two-year war (<http://surl.li/qmpao>).

Через постійні ракетні обстріли з боку Росії української цивільної інфраструктури кожна область України, зокрема й ті де не ведуться прямі бойові дії, перебуває в зоні ураження та постійної небезпеки.

Протягом 2022-2023 років відбулися масові переміщення громадян України, серед яких є особи, що належать до національних меншин (спільнот), як в межах України, так і за кордон. Станом на 14 серпня 2023 року в Україні зареєстровано майже 5 млн громадян, які покинули своє місце проживання внаслідок збройної агресії Росії проти України, після 24 лютого 2023 року перемістилися 3,6 млн осіб і до 1 млн з них – уже перемістились повторно. Найбільшу кількість таких осіб зареєстровано у Дніпропетровській та Харківській областях. Статистичні дані стосовно етнічної приналежності осіб, які вимушено стали внутрішньо переміщеними особами, відсутні²⁸.

Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців від 31 грудня 2023 року у світі в цілому фіксується 6 343 000 біженців з України²⁹. За даними ЄС, станом на 12 грудня 2023 року нараховується понад 4 млн громадян України, які звернулися щодо набуття статусу тимчасового захисту³⁰. Загальні дані міжнародних організацій, української сторони не визначають етнічного походження громадян України, які шукають притулок за кордоном, або є внутрішньо переміщеними особами. Серед осіб, які були змушені покинути місця постійного проживання внаслідок загрози життю, здоров'ю, руйнуванню міст, населених пунктів внаслідок бойових дій, спричинених діями Росії в Україні, є представники національних меншин (спільнот) і корінних народів.

За результатами моніторингів Уповноваженого щодо стану дотримання прав і свобод представників національних меншин (спільнот) у 2022-2023 роках зафіксовано:

- наявність звернень щодо гуманітарної допомоги представників громад національних меншин (спільнот), які вимушено покинули свої громади через безпекові загрози. Зокрема, серед представників чеської, польської, німецької, грецької меншини, ромів, інших національних меншин (спільнот);
- переміщення представників національних меншин (спільнот) усередині України через безпекову ситуацію та, зокрема, тимчасову окупацію їхніх регіонів проживання;
- поширеність тенденції, коли частина осіб, що належать до національних меншин (спільнот), керівники та представники організацій національних меншин (спільнот) були змушені покинути Україну й перебувають поза межами України, зокрема в країнах ЄС.

У відповідь на запити Уповноваженого обласні державні адміністрації наводять дані про переміщення представників національних меншин (спільнот) в Чернігівській, Херсонській, Луганській областях.

Зокрема, напад РФ та підрив російською стороною Каховської ГЕС 6 червня 2023 року спричинив значні втрати громадам національних меншин (спільнот) півдня України.

28 15 серпня Мінсоцполітики спрямувало понад 5,7 млрд грн на виплату допомоги для ВПО (<http://surl.li/qmpca>).

29 Ukraine Refugee Situation (<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>).

30 Регулювання міграції: Прийом біженців з України (<http://surl.li/esrnp>).

Зокрема, у єврейській громаді в Херсоні згідно зі свідченнями її керівника рабина Джозефа Вольфа (рабин Хабаду) 20 єврейських сімей «втратили все» під час евакуації із затоплених будинків на півдні України, спричиненої руйнуванням Каховської дамби на річці Дніпро³¹. Загалом єврейська релігійна громада нараховувала три з половиною тисячі сімей, але з початку російської агресії 24 лютого 2022 року всі, крім 1000 осіб, виїхали.

Під час зустрічей у грудні 2022 року представників міжнародних організацій, зокрема Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин³², з цільовими групами відзначено гуманітарні виклики, пов'язані з боротьбою за виживання та задоволення основних гуманітарних потреб, а також:

- серед багатьох осіб, що належать до національних меншин (спільнот), які проживають у найбільш постраждалих східних і південних регіонах країни (азовські греки), а також корінні народи України (кримські татари, караїми та кримчаки) були виділені як групи особливого ризику, зокрема на територіях, які перебувають під тимчасовою російською окупацією. Багато з них постраждали як групи, а особи, що належать до них, зараз живуть переважно за кордоном, а їхня культурна спадщина перебуває під загрозою зникнення.
- по всій Україні було пошкоджено чи знищено будівлі та пам'ятки культурного значення для представників національних меншин (спільнот).

Російське вторгнення в Україну відбувалося з обґрунтуваннями потреби так званої «денацифікації»³³ України, заперечень з боку російського політичного керівництва української політичної ідентичності як такої, існування української держави, українського народу як громадянської політичної спільноти, яка інтегрує громадян України різного етнічного походження. Майже 50 країн ООН підписали Спільну заяву за результатами зустрічі Росії за формулою Аррія 11 липня 2022 року, в якій засудили спроби Росії виправдати вторгнення в Україну фальшивими наративами щодо боротьби з «неонацистами» та «неофашистами», висловилися за подальшу підтримку міжнародного миру і безпеки, засудження нацизму, неонацизму, антисемітизму, антиромського расизму та інших форми расизму, расової дискримінації, ксенофобії та нетерпимості. Російська агресія в Україні, проведення так званої «СВО» в Україні супроводжується винищенням цивільних громадян України, заподіянням тяжких тілесних і психічних ушкоджень громадянам; навмисним створенням таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення; насильницькою депортацією громадян України на територію Росії.

Відповідні дії Росії кореспондують зі статтею 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання від 1948 року³⁴. Представники національних меншин (спільнот) – органічний та невід'ємний складник українського народу й громадянської спільноти – зазнавали протягом 2022-2023 років всіх комплексних наслідків російського вторгнення. 14 квітня 2022 року Верховна Рада ухвалила постанову «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”»³⁵, де засуджувала державну політику Російської Федерації щодо викривлення уявлення про самобут-

31 Kherson Jews 'lose everything' after being forced to flee rising water after Ukraine dam rupture (<http://surl.li/qmpee>).

32 News of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (<http://surl.li/qmpek>).

33 Путін: «Росіяни та українці – один народ, я ніколи від цього не відмовлюсь» (<http://surl.li/qmpfe>).

34 Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (<http://surl.li/mbarj>).

35 Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”» (<http://surl.li/qmphc>).

ність українського народу та його прагнення до незалежності. 26 лютого 2022 року Україна подала до секретаріату Міжнародного суду ООН заяву про порушення справи проти Росії щодо «спору... щодо тлумачення, застосування та виконання Конвенції 1948 року про попередження злочину геноциду та покарання за нього». Слухання суду відбулися в вересні 2023 року³⁶. Станом на 31 грудня 2023 року Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй у Гаазі не оголосив рішення, чи прийнятна скарга України проти Росії щодо геноциду.

Посол з особливих доручень МЗС України Антон Кориневич під час виступу в Міжнародному суді ООН у Гаазі, 19 вересня 2023 року

1.2. Право на свободу громадських об'єднань та мирних зібрань

Національним меншинам (спільнотам) України гарантовано право на свободу громадських об'єднань та мирних зібрань. Статтею 36 Конституції України закріплено право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Закон України «Про громадські об'єднання» визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має право відповідно до закону брати участь в утворенні та діяльності громадських об'єднань національних меншин (спільнот), у мирних зібраннях для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, мовних, екологічних та інших інтересів, її інтеграції в українське суспільство. Участь або неучасть особи, яка

³⁶ Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation: 32 States intervening) (<http://surl.li/qmpgjl>).

належить до національної меншини (спільноти), у громадському об'єднанні національної меншини (спільноти) не може бути підставою для обмеження її прав і свобод, передбачених Конституцією та законами України.

Відповідно до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 року №2827-IX зі змінами, внесеними законом України від 21.09.2023 року №3389-IX Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації за ініціативою громадських об'єднань національних меншин (спільнот) утворюють Центр національних меншин (спільнот) відповідної адміністративно-територіальної одиниці, що має забезпечувати інституційні та технічні умови для задоволення культурних потреб осіб, які належать до національних меншин (спільнот), на засадах рівності та інклюзивного доступу. Подальше визначення порядку утворення та функціонування таких центрів визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері національних меншин (спільнот).

Згідно з Законом України «Про корінні народи України» визнаються представницькі органи корінних народів України – відповідні представницькі інститути, що створюються корінними народами і відповідно до Конституції та законів України наділяються правом представляти корінні народи та приймати рішення від їхнього імені. Право мирних зборів гарантується громадянам 39 статтею Конституції України: «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування».

Із 24 лютого 2022 року Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»³⁷ №64/2022 дозволено обмежувати конституційні права, зокрема й права, визначені у статті 39: «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України».

За даними ДЕСС, станом на 1 січня 2023 року* в Україні було зареєстровано:

1312 громадських об'єднань національних меншин (спільнот), корінних народів

624 культурні організації національних меншин (спільнот) і корінних народів з них:

100 центрів культури національних меншин (спільнот).

Загальна кількість ГО національних меншин (спільнот), корінних народів зменшилася порівняно із минулими роками (у 2021 році їхня кількість становила **1373** ГО)³⁸.

*У відповідь на запит Уповноваженого, ДЕСС повідомила про відсутність даних станом на кінець 2023 року

37 Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (<https://is.gd/QNSUu1>).

38 Звіт про кількість громадських об'єднань, стан забезпечення прав національних меншин, корінних народів в Україні (станом на 1 січня 2023 року) (<http://surl.li/qmmgv>).

Частина організацій покинули тимчасово окуповані території, згорнули свою діяльність через складні безпекові умови. Серед причин скорочення кількості ГО – тимчасова окупація територій півдня та сходу України. Відбувалася масова міграція представників національних меншин (спільнот) на вільні території всередині країни та за кордон у пошуках тимчасового захисту від війни – на території ЄС, третіх країн.

Діяльність громадських об'єднань в умовах війни

З перших днів російського широкомасштабного вторгнення громадські об'єднання національних меншин (спільнот), корінних народів висловилися на підтримку територіальної цілісності України та засудження дій країни-агресора³⁹).

Попри безпекові та гуманітарні виклики практично у всіх регіонах триває співпраця ОГС національних меншин (спільнот) з органами влади. Безпосередню участь представників національних меншин (спільнот) України у спротиві збройній агресії фіксує ДЕСС від початку повномасштабного вторгнення. За інформацією з відкритих джерел, представники національних меншин (спільнот) у містах проживання на тимчасово окупованих територіях проводили мирні мітинги та зібрання для окреслення своєї проукраїнської позиції.

Безпекові загрози та російська військова агресія змусили ОГС національних меншин (спільнот) трансформувати свою діяльність, зокрема й щодо надання гуманітарної допомоги, допомоги внутрішньо переміщеним особам. Серед кейсів такої діяльності можна навести приклади діяльності представників національних меншин (спільнот), корінних народів України на забезпечення стійкості України в умовах війни.

На початку повномасштабного вторгнення громадською організацією «Рада національних спільнот України» було засновано благодійний фонд «Бойові янголи»⁴⁰. Волонтери опікуються шпиталями, відділеннями паліативної та реабілітаційної допомоги у дитячих лікарнях, дітьми з ДЦП, багатодітними родинами та територіальними громадами. Наразі фонд додатково впроваджує проведення благодійних заходів та акцій, бере участь у грантових програмах, спрямованих на допомогу та поліпшення життєвих умов ВПО, запускає власні виробництва продуктів харчування для фронту та сприяє залученню небайдужих людей із таких країн, як США, Швеція, Греція, Німеччина, Польща та ін., до процесу відбудови України.

Активно залучені у волонтерській діяльності керівники окремих національних товариств у Чернігівській області, зокрема, Конгрес азербайджанців Чернігівської області, Чернігівська міська ГО «Сябри», обласне об'єднання єврейських общин та організацій, Кореїський культурний центр, національно-культурне товариство ромів «Неве рома», ГО Асоціація ромів ЗОР м. Ніжина, ГО «Кримська громада». Активну волонтерську діяльність у м. Чернігові проводить також Римо-католицька церква, настоятелем якої є громадянин Польщі.

Із перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну національно-культурні товариства Дніпропетровської області активно допомагають внутрішньо переміщеним особам, займаються евакуацією людей, возять гуманітарну допомогу на тимчасово окуповані та деокуповані території, допомагають ЗСУ. За даними ОДА, ВЦА в регіонах України громади національних меншин (спільнот) запровадили гуманітарні ініціативи щодо переселенців, представників уразливих груп. Наприклад, Дніпропетровська єврейська громада

39 #StandWithUkraine | Україна – мирний дім для всіх нас: звернення на підтримку України (<http://surl.li/qmpnf>).

40 Благодійний фонд «Бойові янголи» (<http://surl.li/qmpoe>).

області допомагає з евакуацією, надає гуманітарну (здебільшого продуктові набори) та фінансову допомогу ВПО. Єврейські організації опікуються самотніми людьми похилого віку у місті та тими, кого евакуювали з гарячих точок. Синагога «Золота троянда» найбільшого єврейського центру у світі «Менора» у Дніпрі стала прихистком для багатьох переселенців. Із перших днів війни в єврейському культурному центрі Solomonika було відкрито волонтерський штаб, в якому збирають гуманітарну допомогу. Також в перші дні війни центр приймав у себе переселенців на ночівлю. Solomonika подарувала дніпровським волонтерам новий сучасний автобус для евакуації людей з інвалідністю. Дніпро також став центром надання допомоги єврейському населенню країни, зокрема координації міжнародної підтримки. Близько 150 волонтерів у кол-центрі відповідають на прохання допомогти знайти родичів.

Громадська організація «Кримськотатарський культурно-освітній центр у м. Дніпро» надає гуманітарну допомогу ВПО, мешканцям прифронтових територій та медичним закладам області.

Вірменська громада області надає підтримку та гуманітарну допомогу переселенцям з інших населених пунктів України, військовим, малозабезпеченим громадянам. У перші дні війни було організовано роботу волонтерів, які зустрічали людей на вокзалі, громада забезпечувала їх місцем для ночівлі. Вірменська громада Дніпра зібрала і передала з Німеччини 10 тонн гуманітарної допомоги для Координаційного штабу волонтерів Дніпра.

Від початку війни в Україні корейське товариство «Асадаль» активно займається волонтерською діяльністю, допомагаючи усім постраждалим внаслідок збройної агресії Росії проти України. У вересні 2022 року з метою об'єднання волонтерської та благодійної діяльності у вигляді збільшення обсягу допомоги, а також урізноманітнення можливостей її надання командою «Асадаль» було засновано БО «Міжнародний благодійний фонд «Асадаль».

Азербайджанська діаспора Дніпропетровщини продовжує активно підтримувати Україну: регулярно організовуються збори коштів, закупляється техніка для ЗСУ, спрямовується на фронт гуманітарна допомога (зокрема й закордонна), виділяються приміщення для ВПО. Конгрес азербайджанців Дніпропетровської області та Ліга азербайджанців Дніпропетровщини беруть активну участь у допомозі та підтримці громадян, які прибули з фронтових та прифронтових регіонів України. Грецька та грузинська громади спільно допомагають переселенцям. Волонтерський штаб цих громад розташований на території храму на честь Іверської ікони Божої Матері УПЦ.

У Харківській області організації національних меншин (спільнот) здійснювали волонтерську діяльність, надавали гуманітарну допомогу вразливим групам населення. Серед них – Харківське національно-культурне товариство «Ромен», громадська організація «Харківське міське національне громадське об'єднання казахстанців «Бірлік», Громадська духовно-просвітницька організація «ЧАЧИМО», Харківська обласна організація «Узбецький національний центр», Харківське обласне товариство німців «Відергебурт».

За інформацією Запорізької ВЦА, ОГС національних меншин (спільнот) долучилися до реалізації гуманітарних проєктів, спрямованих на інтеграцію суспільства, допомогу цивільним особам, активно здійснюють волонтерську діяльність. Спілка Вірмен Запорізької області приєдналася до діяльності, спрямованої на захист України та допомогу містянам, біженцям, мешканцям тимчасово окупованих територій Запорізької області з початку повномасштабного вторгнення. Вірменська апостольська церква міста Запоріжжя є гуманітарним пунктом допомоги переселенцям. Єврейський общинний центр «Мазаль Тов» надає регулярну підтримку біженцям, пропонує гуманітарну допомогу, прове-

дення різноманітних заходів із психології для дітей і дорослих. Їхній волонтерський центр «Твори добро, Україна» постійно надає гуманітарну допомогу переселенцям, членам єврейської громади, усім нужденним. При Запорізькій єврейській громаді Giymat Rosa діє волонтерський центр Jewish Community of Zaporizhzhya. Люди отримують продовольчі сертифікати, продуктові набори, медикаменти. Активно допомагає під час війни і ромська спільнота, зокрема, об'єднання ромських жінок «Голос Ромні». Відбувається сприяння евакуації ромів у Німеччину, надається гуманітарна допомога родинам Запоріжжя, Дніпра, Кривого Рогу, окупованого Бердянська, інформаційна підтримка тим, хто прямує через кордон.

У Черкаській області протягом 2022 року проводилися спільні заходи органів влади та організацій національних меншин (спільнот) стосовно питань діалогу, відзначення Дня рідної мови. Із метою збереження, розвитку і популяризації національних культур, підтримки діяльності творчих колективів національно-культурних товариств Черкаської області з представниками національних меншин (спільнот) проводилися заходи, серед яких: з 9 до 23 січня 2023 року комунальною установою «Обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи» Черкаської обласної ради проведено обласний фестиваль народної творчості національних меншин (спільнот) «Єдина родина» (у дистанційному форматі, загальна кількість переглядів – 1 583). Комунальним закладом «Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Т. Шевченка» було розгорнуто книжкову виставку «Пекельна пам'ять Голокосту», розпочав роботу корейський розмовний клуб M&L Korean Culture Center. Продовжили діяти розмовний клуб англійської мови та безплатний граматичний німецький клуб, які проводять волонтери та носії мови. У березні 2023 року проведено зустріч керівництва Черкаської обласної військової адміністрації з представниками іноземних хасидських релігійних організацій та БО «Історико-культурний центр міста Умані» з питань налагодження співпраці у сфері охорони культурної спадщини. Педагогічними працівниками закладів освіти у співпраці з представниками ромської громади проводиться у сім'ях ромів роз'яснювальна робота щодо важливості здобуття освіти дітьми та молоддю, надаються роз'яснення про різні форми отримання дошкільної освіти (короткотривале перебування, консультативні пункти, соціально-педагогічний патронат) та різні форми організації навчання дітей у закладах освіти (очна, індивідуальна, екстернат).

У Тернопільській області відбуваються системні зустрічі з керівництвом національно-культурних товариств посадових осіб, відповідальних за співпрацю із національними меншинами (спільнотами). Наводяться приклади проведення протягом 2022 року проєктів та заходів, спрямованих на вивчення польської, німецької мов. Крім того, за сприяння обласної військової адміністрації на базі історичного факультету Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка створено і діє науково-дослідницький центр вивчення національних меншин та міжетнічних відносин. Упродовж 2023 року відбулося понад 20 зустрічей представників обласної влади з керівниками та членами національно-культурних товариств національних меншин (спільнот) області, зокрема, зустріч із представниками вірменської громади області та участь у різдвяному богослужінні у храмі Вірменської апостольської церкви в м. Бережани, заходи з вшанування Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, передача обласній науковій універсальній бібліотеці книг, присвячених історії і традиціям єврейського народу, в рамках формування фонду видань національних меншин (спільнот), робоча зустріч із керівником Тернопільської регіональної спілки угорців Іштваном Іваничем, зустріч студентів історичного факультету Тернопільського університету з працівниками департаменту культури та туризму обласної військової адміністрації й членами Тернопільської

обласної організації «Єврейська община» і болгарського культурно-просвітницького клубу «Трендафіл» та інші заходи.

У рамках реалізації Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року відбуваються регулярні зустрічі працівників профільного департаменту з представниками цієї національної меншини (спільноти), які проживають на території області.

8 червня 2023 року представники департаменту культури та туризму обласної військової адміністрації та національно-культурних товариств національних меншин області долучилися до публічного обговорення проєкту Порядку утворення та функціонування Центру національних меншин (спільнот), а 29 вересня 2023 року – взяли участь у консультаційній онлайн-зустрічі з обговорення проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення». Через відсутність в області місць компактного проживання національних меншин (спільнот) відсутній запит на створення шкіл із відповідними мовами навчання. Однак в загальноосвітніх школах області відповідно до програми вивчають іноземні мови як обов'язковий предмет, так і факультативно. Крім цього, при польському, німецькому та єврейському національно-культурних товариствах функціонують недільні школи з вивчення мов. При Тернопільській обласній універсальній науковій бібліотеці та Тернопільській обласній бібліотеці для молоді діють курси іноземних мов: «Польська для початківців», «Турецька мова», «Англійська для дітей», «Дискусійний клуб англійською мовою для дорослих», «Англійська мова по четвергах». Також у 2023 році, в рамках співпраці з European Cultural Foundation, у Тернопільській обласній універсальній науковій бібліотеці відбувалося 288 занять у клубах із вивчення польської мови: «Курс підготовки до вступу в польські виші для підлітків», «Розмовно-культурний клуб Polonista», «Польська без кордонів», «Польська по суботах». У рамках проєкту «Польська без кордонів» бібліотекою придбано 64 примірники книг, з них: 32 підручники, 16 книжок польських авторів українською мовою і 14 книжок польською мовою.

У Полтавській області звернення організацій національних меншин (спільнот) стосувалися привернення інформаційної уваги до Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу, питань забезпечення прав корінних народів. Упродовж 2023 року до Полтавської обласної військової адміністрації надійшло 5 звернень: 1 звернення від представника Спільноти вірмен України в Полтавській області щодо проведення заходу; 1 звернення від ГО «Рада азербайджанців України в Полтавській області» щодо участі у конференції; 3 звернення від ГО «Кримськотатарський ресурсний центр» щодо проведення інформаційної кампанії.

За даними Закарпатської ОДА, за період з 1.01.2022 до 1.12.2022 року департаментом культури, національностей та релігій обласної державної адміністрації розглянуто 13 звернень від представників національних меншин (спільнот). Зокрема щодо таких питань: створення музею історії та культури євреїв Закарпаття; надання листа-підтримки Товариству музичної культури ромів Закарпаття «Лаутарі» у реалізації проєктної пропозиції; надання листа-підтримки Закарпатському обласному благодійному фонду «Благо» у реалізації проєкту; робота начальника відділу культури, молоді та спорту Берегівської райдержадміністрації; відкриття пам'ятної дошки на будинку культури с. Гута Ужгородського району на честь відомого чеського письменника і зоолога-ботаніка Т. Г. Масарика; надання підтримки у виданні 25 Ювілейного «Нашого календаря»; діяльність Центру культури і відпочинку «Паланок»; забезпечення прав ромів;

сприяння діяльності громадської спілки «Закарпатське товариство угорців», громадської організації «Платформа міжнаціонального діалогу Закарпаття», Закарпатського обласного благодійного фонду «Благо», громадської організації «Грузинська діаспора Закарпаття»; проведення інформаційно-мистецького заходу «Словацька мова та культура у творчих роботах учнів».

1.3. Право на свободу вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії

Забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання визначені міжнародними зобов'язаннями України та її євроінтеграційними прагненнями, зокрема: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948; ст. 18), Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (ООН, 1976; ст. 18), Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (ООН, 1992, ст.4) Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на підставі релігії чи переконань (ООН, 1981), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950; ст. 9), Хартія Європейського Союзу про основні права (2000; ст. 10)⁴¹, а також численними резолюціями Парламентської асамблеї РЄ.

Свобода релігії і переконань – належить до фундаментальних свобод людини та передбачає право сповідувати релігію або будь-які переконання за власним вибором, як індивідуально, так і разом з іншими, публічно чи приватно, у поклонінні, обрядах, шляхом навчання без примусу і дискримінації. Це право підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Норми міжнародного права – складова національного законодавства на конституційному рівні (ст. 35, ст. 11 Конституції України) та в законодавчих актах, що регулюють діяльність держави в етноконфесійній сфері. У статті 8 профільного Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» закріплено таке:

■ особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має право на свободу дотримання та вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії (п. 1).

■ особа, яка належить до національної меншини (спільноти), може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, утворювати релігійні організації у порядку, визначеному законом (п. 2).

Згідно з оцінкою правозахисних організацій⁴² характерною рисою українського релігійного ландшафту є різноманіття та щільна мережа релігійних організацій, а тому ситуація з релігійним плюралізмом в Україні якісно відрізняється від ситуації в Росії.

41 Загальна декларація прав людини (<https://is.gd/NEcfUO>); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (<https://is.gd/llvpvf>); Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (<https://is.gd/ofnfl1>); Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (<https://is.gd/GDQt6I>); Європейська конвенція з прав людини (<https://is.gd/vgb4G5>); Charter of Fundamental Rights of the European Union (<https://is.gd/GptAJK>).

42 Релігія в огні (<http://surl.li/qmqyh>).

Згідно з даними ДЕСС⁴³ станом на 1 січня 2023 року* в Україні налічувалося:

36 657 релігійних об'єднань та незалежних релігійних організацій

Географія поширення етноконфесійних спільнот охоплює всі регіони держави. Зокрема, юдейські громади діють в усіх областях України, Німецької євангелічно-лютеранської церкви – в 16 регіонах, Вірменської апостольської церкви – у 20 областях. Певна кількість етноконфесійних релігійних організацій локалізована в місцях компактного проживання відповідних національних меншин (спільнот):

*У відповідь на запит Уповноваженого, ДЕСС повідомила про відсутність даних станом на кінець 2023 року

43 Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2023 року (за даними обласних державних (військових) адміністрацій) (<http://surl.li/qmqyu>).

У рамках забезпечення свободи віросповідання та переконань в Україні національне законодавство не забороняє діяльність незареєстрованих релігійних об'єднань, кількість яких постійно збільшується. Також свідченням релігійного плюралізму в Україні є відсутність монополії у релігійному середовищі на національному рівні. Цим релігійна ситуація з реалізацією релігійних прав і свобод значно відрізняється від ситуації в Росії. Зокрема, в Україні жодна церква не має монопольного становища, на відміну від привілейованого статусу російської православної церкви в Росії. Відстоюючи свою незалежність та територіальну цілісність, Україна захищає і релігійний плюралізм українського суспільства, свободу релігії та переконань українських громадян.

Відповідно до норм міжнародного права, Ословських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин, рекомендацій⁴⁴ Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин зокрема в Україні забезпечується право сповідувати свою релігію мовою національних меншин (спільнот) та корінних народів. Наприклад, згідно з інформацією, що отримана від Чернівецької ОВА станом на 31.12.2023 року, в Україні існує **понад 114 румунських православних парафій**, значна частина яких підпорядкована Чернівецько-Буковинській єпархії УПЦ. Богослужіння у православних церквах та монастирях відбувається румунською мовою. У процесах зміни канонічного підпорядкування національні меншини (спільноти), при переході церковних громад до Православної церкви України, мають право вільного вибору мови здійснення богослужіння⁴⁵.

Водночас російська агресія завдає значних втрат релігійному розмаїттю українського суспільства, що полягає у руйнуванні культових об'єктів, обмеженні можливості здійснення культових практик, демографічним втратам та розпаду релігійних громад національних меншин (спільнот) і корінних народів в Україні.

Зруйнований Храм Пресвятої Богородиці «Всіх скорботних радість» у селі Богородичному Донецької області

44 Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка (<http://surl.li/qmqze>).

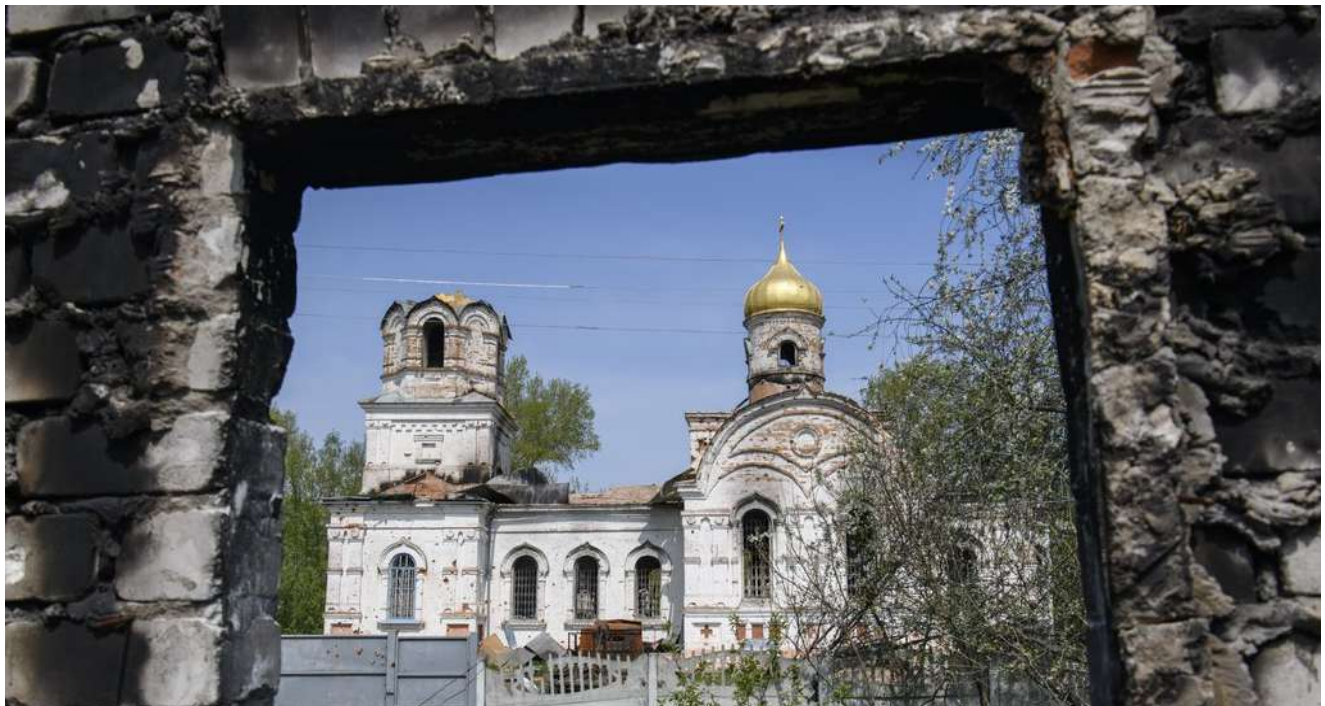
45 У Православній церкві України пообіцяли нацменшинам вільний вибір мови богослужіння (<http://surl.li/qmqzm>).

Дії російської сторони на ТОТ України призводять до повного вихолощення релігійного різноманіття українського суспільства шляхом застосування структурної дискримінації, системного переслідування, викрадень релігійних лідерів та встановлення повного контролю над тими релігійними організаціями, які є прийнятними для російської панівної ідеології «Руського міру».

Відповідно до моніторингу «Релігія в огні» Конгресу національних громад України у партнерстві з Майстернею академічного релігієзнавства, в Україні у період з 24.02.2022 року до 24.11.2023 року було пошкоджено чи зруйновано **495** релігійних об'єктів:

За час російської агресії задокументовано чимало фактів руйнування (повного чи часткового) культових споруд різних релігійних громад України. Наявна практика захоплення релігійних споруд з метою подальшого використання їх як російських військових баз або для прикриття вогневих позицій російських військ. Така тактика російських військових провокує збільшення масштабів руйнування релігійних об'єктів в Україні.

Напівзруйнована церква у селі Лукашівка Чернігівської області

Правозахисні організації відзначають, що під час російської агресії страждають різні релігійні громади, однак найбільш уразливими є малі релігійні спільноти, пошкодження культової споруди яких може призвести до припинення діяльності громади взагалі або на тривалий час. Зокрема, через постійні обстріли Харкова місцева караїмська громада була вимушена припинити відправляти релігійні служби в єдиній діючій за межами Криму кенасі. Отже, цілий корінний народ України залишився без 100% діючих релігійних споруд, а члени громади значною мірою повинні були залишити місто через небезпеку для життя.

Руйнування культових споруд супроводжується і людськими втратами. Зокрема, мечеть при ісламському культурному центрі «Бісмілля» у Северодонецьку під час повторної атаки 19 червня 2022 року повністю знищена із присутніми в ній щонайменше 20 людьми, які загинули внаслідок обстрілу.

Ісламський культурний центр «Бісмілля» у Северодонецьку Луганської області

Зникнення громад релігійних меншин з карти України внаслідок російського вторгнення є загрозою для плюралізму та свободи совісті, якими відзначається устрій українського суспільства.

1.4. Право на участь у політичному, економічному та соціальному житті

Необхідність створення належних умов для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин (спільнот), у культурному, соціальному та економічному житті й у державних справах, зокрема тих, які їх стосуються, відповідає міжнародним зобов'язанням України відповідно до статті 15 Рамкової конвенції про захист національних меншин. Законом України «Про національні меншини (спільноти України)» гарантовано участь у політичному, економічному та соціальному житті національних меншин (спільнот) відповідно до статті 5, п. 4, а також статті 9 – «Особи, які належать до національних меншин (спільнот), мають право брати участь у виборах та референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, мають рівний доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, а також право на рівноправну участь в економічному та соціальному житті країни, зокрема й у питаннях, пов'язаних зі збереженням та популяризацією культури, традицій та ідентичності національної меншини (спільноти), до якої вони належать».

Одним з ефективних механізмів забезпечення права на активну участь є створення та забезпечення ефективного функціонування консультативно-дорадчих структур при органах державної влади різних рівнів, а також виконання органами державної влади консультативних функцій із питань, що стосуються представників національних меншин (спільнот) та корінних народів.

Важливим принципом здійснення етнонаціональної політики з дотриманням принципів забезпечення активної участі є проведення консультацій органів державної влади з ГО, представниками національних меншин (спільнот) та

корінних народів із питань що їх стосуються. Також це передбачає дотримання принципу своєчасного інформування зацікавлених сторін щодо рішень, які мають відношення до національних меншин (спільнот) та корінних народів.

Право на участь у розв'язанні питань, які стосуються корінних народів, регулюється Законом України від 1.07.2021 року №1616-IX «Про корінні народи України». Згідно зі ст. 8, п. 2 закону акти та рішення органів виконавчої влади з питань розвитку мов, культури, забезпечення прав корінних народів України на освіту мовою корінного народу, діяльності медіа мовами корінних народів України, інтеграції корінних народів України ухвалюються після проведення консультацій із представницькими органами. Також у випадках, передбачених цим та іншими законами України, що потребують консультацій із представницькими органами, такі консультації проводяться з представницькими органами тих корінних народів України, чиїх прав, інтересів та обов'язків торкається порушене питання (п. 3 закону).

На забезпечення цього положення закону Кабінетом Міністрів України у серпні 2022 року прийнято постанови №936 «Про затвердження Порядку закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України та позбавлення такого статусу» та №1018 «Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України»⁴⁶.

За оцінкою ДЕСС⁴⁷, зазначені нормативно-правові акти відкривають шлях до подальшої реалізації корінними народами України своїх юридичних можливостей і законних інтересів у всіх сферах суспільного життя, вимагаючи від органів виконавчої влади проводити обов'язкові консультації з представницькими органами корінних народів України щодо проєктів нормативних та інших актів, які стосуються прав, інтересів корінних народів України. Крім того, вказані акти забезпечують інституційну спроможність корінних народів України представляти себе та гарантують дієвий захист їхніх прав і свобод.

При органах виконавчої влади різних рівнів діють громадські ради як консультативно-дорадчі органи, також можуть створюватися інші консультативні, дорадчі та допоміжні органи. До складу таких органів мають право входити особи, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів України. Також в Україні функціонують спеціалізовані консультативно-дорадчі структури щодо розв'язання актуальних питань захисту прав та свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів України.

При Представнику Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів діє Експертна рада з питань національних меншин та корінних народів, утворена згідно з наказом №97.15/22 від 2.11.2022 року⁴⁸. Основними завданням Експертної ради є взаємодія з представниками національних меншин (спільнот) із метою здійснення системного аналізу забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів, підготовки пропозицій щодо запобігання їх порушенню, або сприяння їх поновленню, внесення пропозицій щодо удосконалення національного законодавства та імплементації міжнародних правових норм у сфері захисту прав національних меншин (спільнот) та корінних народів.

46 Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Порядку закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України та позбавлення такого статусу» (<http://surl.li/qmrau>); Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України» (<http://surl.li/qmrba>).

47 Звіт про результати роботи державної служби України з етнополітики та свободи совісті (<http://surl.li/qmrap>).

48 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Наказ «Про утворення Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів при Представнику Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів» (<http://surl.li/qmrbz>).

Засідання Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів при Представнику Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів у 2023 році

2 березня 2023 року відбулося установче засідання Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів при Представнику Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів⁴⁹. Серед 30 членів Експертної ради на засіданні одногосно було обрано її співголову – голову ГО «Рада національних спільнот України», заслуженого діяча культури України, посла миру Ашота Аванесяна та секретаря – голову Ради представників громадських об'єднань корінних народів і національних меншин України при МОН Людмилу Коваленко. Члени Експертної ради повною мірою залучені до діяльності Секретаріату Уповноваженого, зокрема, беруть участь:

- у проведенні моніторингових візитів і перевірок щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів України;
- у обговореннях, розробці нормативно-правових актів у частині дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів України;
- у дослідженні стану дотримання прав національних меншин (спільнот) під час дії воєнного стану в Україні;
- у проведенні спільних заходів, круглих столів, інформаційних кампаній щодо стану дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів України.

⁴⁹ Відбулося установче засідання Експертної ради при Представнику Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів (<http://surl.li/qmrc1>).

5 липня 2023 року під час засідання Експертної ради⁵⁰ відбулось обговорення з присутніми представниками національних меншин (спільнот) останнього висновку Венеційської комісії щодо Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», який набрав чинності 1 липня 2023 року. 1 грудня 2023 року відбулося підсумкове засідання Експертної ради, під час якого було обговорено останні рекомендації Венеційської комісії щодо змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», а також презентовано звіт про роботу Секретаріату Уповноваженого за напрямом моніторингу дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів за 2023 рік⁵¹.

При центральному органі виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері національних меншин (спільнот) – ДЕСС, – діють Консультативна рада з питань корінних народів, Громадська рада, Експертна рада з питань етнополітики та Експертна рада з питань свободи совісті⁵². Серед представників громадської ради реалізоване представництво спілки об'єднань громадян «Рада німців України», Асоціації єврейських організацій та общин України (Ваад України), ГО «Африканська рада в Україні», ГО «Фонд досліджень та підтримки корінних народів Криму», Федерації грецьких товариств України, ГО «Діаспора чеченського народу», ГО «Чеська національна рада України». Також ДЕСС здійснює виїзні консультаційні заходи на регіональному рівні, зокрема, з інститутом громадянського суспільства угорської спільноти Закарпатської області⁵³.

Удосконалення національного законодавства у сфері державної етнополітики здійснюється у взаємодії з інститутами громадянського суспільства, представниками національних меншин (спільнот) та корінних народів. Такі консультації проводились як на центральному, так і регіональному рівнях, де компактно проживають представники національних меншин (спільнот). У 2023 році обговорення проекту змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» в контексті виконання рекомендацій Венеційської комісії відбулося 10 серпня за участі ДЕСС, профільних комітетів ВРУ, Секретаріату Уповноваженого, представників національних меншин (спільнот) та експертами Ради Європи. Загалом від початку 2023 року і до прийняття законопроекту було проведено понад 20 зустрічей із національними меншинами (спільнотами) України.

Міністерством освіти і науки України також впроваджено заходи на забезпечення ефективної роботи консультативно-дорадчого органу – Ради представників громадських об'єднань корінних народів, національних меншин України⁵⁴. Орган виконує представницьку та комунікаційну функцію у співпраці між МОН та організаціями національних меншин (спільнот) і корінних народів у процесі вироблення державної політики у сфері освіти. На час створення ради до її складу входило 30 представників громадських об'єднань корінних народів та національних меншин (спільнот) України. За результатами проведених консультацій упродовж 2022 року та відповідно до пропозицій, висловлених представниками громадських об'єднань угорської національної меншини (спільноти), з метою поліпшення вивчення державної, рідної, інших мов учнями класів із

50 Засідання Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів, приурочене до річниці діяльності Уповноваженого (<http://surl.li/qmrcw>).

51 Підсумкове засідання Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів при Представнику Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів відбулось сьогодні в Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (<http://surl.li/qmrwk>).

52 Консультативна рада з питань корінних народів (<http://surl.li/qmrum>); Громадська рада (<http://surl.li/qmrui>); Експертна рада з питань етнополітики (<http://surl.li/qmrvc>); Експертна рада з питань свободи совісті (<http://surl.li/qmrvs>).

53 Рівність та недискримінація національних меншин в Україні: європейські стандарти (<http://surl.li/qmrwt>).

54 Рада представників громадських об'єднань корінних народів, національних меншин України (<http://surl.li/qmrwz>).

навчанням мовами національних меншин (спільнот), МОН внесено зміни до Державного стандарту базової середньої освіти стосовно збільшення кількості годин на вивчення мовно-літературної освітньої галузі (постанова КМУ від 30.08.2022 року №972)⁵⁵.

Протягом 2023 року основним питанням для обговорення була реалізація права на навчання рідною мовою, вивчення рідної мови, вивчення державної мови. Питання законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав національних меншин (спільнот).

У сфері медіа участь національних меншин (спільнот) реалізовано через представника Наглядової ради НСТУ – Дмитра Ананьєва (ГО «Рада національних спільнот України»)⁵⁶. Як член Наглядової ради у сфері забезпечення прав національних меншин (спільнот) його було обрано за поданням семи громадських організацій національних меншин (спільнот) («Мелітопольське національно культурне караїмське товариство «Джамаат», «Грузинсько-український культурно-мистецький центр», «Всеукраїнська асоціація корейців», «Всеукраїнське товариство месхетинських турок «ВАТАН», «Національний конгрес вірмен України», ГО «Рада національних спільнот України», «Всеукраїнська асамблея татар»).

Із метою подальшого удосконалення державної етнополітики відповідно до норм європейського права та взятих Україною на себе зобов'язань потрібна подальша належна імплементація консультативно-дорадчих та консультативних механізмів на регіональному та місцевому рівнях. Станом на 1 січня 2023 року* згідно з даними ДЕСС⁵⁷ в Україні діють 17 профільних рад при обласних державних адміністраціях та 2 при міських державних адміністраціях. Їхня кількість залишається фактично незмінною з часу подання Україною П'ятої періодичної доповіді України про виконання Рамкової конвенції від вересня 2021 року⁵⁸.

Згідно з інформацією, наданою Закарпатською ОДА, регіональні органи влади підтримують постійний діалог із громадськими організаціями етнічних спільнот у форматі зустрічей, засідань, нарад, під час яких обговорюються актуальні питання забезпечення прав національних меншин (спільнот). Наприклад, 10 листопада 2022 року за участю представників ДЕСС, структурних підрозділів ОДА-ОВА, громадських об'єднань національних меншин (спільнот) проведено науково-практичну дискусію «Концептуальні підходи до реформування законодавства про національні меншини (спільноти) в процесі підготовки України до вступу в Європейський Союз: аналіз, оцінки». Протягом 2023 року було проведено консультації з формування та реалізації державної етнополітики.

Зокрема, 27 грудня 2023 року на Закарпатті підбили підсумки 2023 року щодо реалізації у Закарпатській області державної політики у сфері захисту прав і свобод осіб, які належать до ромської національної меншини⁵⁹. Особливу увагу було звернено на вжиття заходів щодо забезпечення безпеки ромів та громадського порядку в населених пунктах їхнього компактного прожи-

*У відповідь на запит Уповноваженого, ДЕСС повідомила про відсутність даних станом на кінець 2023 року

55 Інформація про діяльність Ради представників громадських об'єднань корінних народів, національних меншин України при Міністерстві освіти і науки України в 2021-2022 роках (<http://surl.li/qmrxsc>).

56 Дмитро Ананьєв – новообраний член Наглядової ради у сфері забезпечення прав нацменшин (<http://surl.li/qmzdt>).

57 Звіт про кількість громадських об'єднань, стан забезпечення прав національних меншин, корінних народів в Україні (станом на 1 січня 2023 року) (<http://surl.li/qmmgv>).

58 П'ята періодична доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (<http://surl.li/qmzhb>).

59 На Закарпатті підбили підсумки 2023 року реалізації у Закарпатській області державної політики у сфері захисту прав і свобод осіб, які належать до ромської національної меншини (<http://surl.li/qmzhv>).

вання. Представник Уповноваженого в Закарпатській області довів до учасників звітного заходу негативні випадки дискримінації та порушення прав представників ромської спільноти, розповів про заходи, які вживались Секретаріатом Уповноваженого щодо відновлення порушених прав представників національних меншин (спільнот).

Участь Представника Уповноваженого в Закарпатській області у круглому столі щодо підбиття підсумків реалізації у Закарпатській області державної політики у сфері захисту прав і свобод осіб, які належать до ромської національної меншини (спільноти) протягом 2023 року

При Громадській раді Закарпатської ОДА-ОВА відсутня спеціалізована комісія з питань національних меншин (спільнот), а орієнтовний план проведення консультацій із громадськістю на 2023 рік не передбачав консультативних заходів із представниками національних меншин (спільнот)⁶⁰.

Дотримання принципу належного консультування та своєчасного інформування – особливо важливе у місцях компактного проживання національних меншин (спільнот) на місцевому рівні. Такі механізми повинні застосовуватись і на рівні діяльності міських органів державної влади, як, наприклад, у випадку рішення Мукачівської міської ради від 13.10.2022 року щодо демонтажу з бастіону «Паланку» орла-турула, значимого для угорської меншини (спільноти).

Основним механізмом взаємодії представників національних меншин (спільнот) та корінних народів з органами державної влади на регіональному рівні є безпосередні звернення національних меншин (спільнот) та корінних народів до обласних державних/військових, міських державних/військових адміністрацій. Відповідні звернення стосувались як поточних питань діяльності національно-культурних товариств національних меншин (спільнот) та корінних народів, так і питань консолідації та взаємодії щодо протидії російській військовій агресії, реалізації волонтерських проєктів, підтримки уразливих груп, зокрема з-поміж національних меншин (спільнот) та корінних народів.

Наявна практика проведення онлайн-зустрічей як форми комунікативної та консультативної взаємодії представників органів державної влади з представниками національних меншин (спільнот), зокрема у прифронтових регіонах, частина території яких перебуває під тимчасовою окупацією. Зокрема, відповідно до даних Запорізької ОВА, 27 квітня 2022 року відбулася зустріч

60 Склад Громадської ради при Закарпатській обласній державній адміністрації (<http://surl.li/qmzjff>); Орієнтовний план проведення консультацій із громадськістю на 2024 рік (<http://surl.li/qmzkc>).

з представниками національно-культурних товариств Запорізького краю в zoom-форматі, тема якої «Діяльність товариств під час війни». В ході обговорення проблем, які виникли в нових реаліях діяльності громад національних меншин (спільнот), зосередились на можливості об'єднання та координації зусиль із надання гуманітарної допомоги біженцям, мешканцям окупованих територій, нужденним. Крім цього, було порушено питання єдності під час війни всіма національностями заради перемоги.

Рада з питань етнонаціональної політики при Луганській ОДА проводить регулярні засідання в середньому двічі на рік та частіше – за необхідності. На засіданнях ради обговорюються перспективи діяльності національно-культурних товариств, фінансування та проведення міжнаціональних заходів. Виявляються проблемні питання, які існують у окремих спільнот, розробляються шляхи їхнього вирішення. Також на засіданнях ради обговорюються проєкти законодавчих актів у сфері державної етнополітики. Відповідно до даних Луганської ОДА 30 вересня 2022 року відбулось засідання ради у форматі онлайн. Натомість у Чернівецькій області, попри наявний значний поліетнічний склад населення, до Чернівецької ОДА за весь 2022 рік надійшло лише одне звернення, яке стосувалось надання ГО «Товариство “Голгофа”» дозволу на реставрацію кількох надгробних пам'ятників, що входять до меморіального комплексу. У Чернівецькій ОДА було розроблено проєкт Регіональної програми підтримки інститутів громадянського суспільства етнічного спрямування на 2023-2025 роки, яка сприятиме кращому забезпечення принципу активної участі місцевих національних меншин (спільнот).

У рамках програми у 2023 році було проведено робочі наради з представниками національних меншин (спільнот), зокрема й за участі керівників Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, обласної державної адміністрації (обласної військової адміністрації), літературно-мистецькі вечори, присвячені черговій річниці від дня народження та від дня смерті румунського поета М. Емінеску («Емінесціана»); румунський фестиваль весни «Мерцішор»; відзначення Дня пам'яті жертв Голокосту; традиційне румунське свято «Лімба ноастре чя ромине» («Наша рідна румунська мова»); відзначення щорічного румунського фестивалю різдвяних звичаїв та колядок «Флоріле дал-бе», відзначення традиційних релігійних та національних свят та ін. Аматорські фольклорні колективи області брали участь у фестивалях «Буковинські зустрічі», які проводяться у Польщі, Румунії, Угорщині та Україні. Також в області проходили заходи з відзначення Міжнародного дня рідної мови.

Реалізація реформи децентралізації державної влади в Україні значною мірою розширила можливості участі осіб, що належать до національних меншин (спільнот), у суспільно-політичному, культурному та соціальному житті, зокрема у питаннях, що їх стосуються, на регіональному та місцевому рівнях. Це передбачає імплементацію механізмів забезпечення їхньої активної участі як на етапі створення та функціонування консультативно-дорадчих структур на регіональному та місцевому рівнях, так і на етапі участі у місцевому самоврядуванні.

Відповідно статті 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁶¹ право громадян на участь у місцевому самоврядуванні реалізується громадянами України за приналежністю до відповідних територіальних громад, спираючись на принципах недискримінації. Районні, обласні ради в місцях компактного проживання осіб, що належать до національних меншин (спільнот), делегують відповідним місцевим державним адміністраціям повноваження щодо підготовки і внесення на розгляд ради проєктів програм національних меншин (спільнот) їхнього національно-культурного розвитку (стаття 44, п. 1.).

61 Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (<http://surl.li/qmzna>).

Представники національних меншин (спільнот) та корінних народів представлені у виборних органах державної влади від загальнонаціональних партій. У місцях компактного проживання етнічних громад особи, що належать до національних меншин (спільнот), або володіють їхніми мовами, представлені на рівні обласної та районних державних адміністрацій, рад та на рівні управління об'єднаної територіальної громади. Наприклад, найчисленніша серед національних меншин (спільнот) Закарпатської області угорська громада у Закарпатській обласній раді 8-го скликання представлена 8 депутатами «КМКС» Партії угорців України⁶², а також на рівні голів районних рад (Берегівський район) та голів міських рад (Берегівська міська рада). Демократична партія угорців України⁶³ представлена 7 депутатами на рівні Берегівської міської територіальної громади, 3 депутатами Берегівської районної ради, по 1 депутату – Великоберезької, Великодобронської та Косонської сільських територіальних громад, а також представництвом із 3 депутатів у Вилоцькій, Пийтерфолвівській сільських та Чопській міській територіальних громадах. Повномасштабне вторгнення РФ та запровадження в Україні правового режиму воєнного стану унеможливило проведення жодних виборчих процесів у державі.

Уповноважений звертає увагу на необхідність забезпечення участі національних меншин (спільнот) та корінних народів України у суспільно-політичному житті відповідно до Лундських рекомендацій ОБСЄ⁶⁴, що передбачає запровадження спеціальних інститутів та механізмів на різних рівнях державної влади, організації виборів та на рівні місцевого самоврядування.

Активна суспільно-політична участь молоді, зокрема з-поміж національних меншин (спільнот) та корінних народів, охоплює не лише виборчі права, а й можливості брати участь у громадських рішеннях, які впливають на їхнє життя, і приймати їх на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях. Принципи молодіжної політики відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики»⁶⁵ (п. 1, пп. 1) здійснюються на основі принципу недискримінації. Заходи залучення молоді з середовища національних меншин (спільнот) та корінних народів повинні бути внесеними до національної молодіжної політики, зокрема до Національної молодіжної стратегії до 2030 року⁶⁶, а також спрямовані на створення та ефективне функціонування молодіжних рад при ОДА.

Україна як демократична та правова держава зацікавлена підтримувати ефективну участь молоді, зокрема з середовища національних меншин (спільнот) та корінних народів, відповідно до рекомендацій щодо активної політичної участі молоді національних меншин у країнах-членах Ради Європи (2021)⁶⁷.

62 «КМКС» Партія угорців України (<http://surl.li/qmzrn>).

63 Демократична партія угорців України / Демократична спілка угорців України (<https://umdp.info>).

64 Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками (<http://surl.li/qmzxf>).

65 Закон України «Про основні засади молодіжної політики» (<http://surl.li/qmzxd>).

66 Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» (<http://surl.li/annux>).

67 Study on the active political participation of national minority youth in Council of Europe member states (2021) (<http://surl.li/qmzzg>).

1.5. Право на використання мов осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів

Мовні права осіб, що належать до національних меншин (спільнот), гарантуються Конституцією України та законами України. Зокрема, стаття 10 Основного Закону України визначає, що держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин (спільнот) України. Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). 10 стаття Рамкової конвенції про захист національних меншин визнає за кожною особою, яка належить до національної меншини, право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини (спільноти), приватно та публічно, в усній і письмовій формі. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (документ 802-IV) визначає застосування Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992)⁶⁸. Зокрема положення хартії застосовуються до мов таких національних меншин (спільнот) України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»⁶⁹ від 25.04.2019 року №2704-VIII у ст. 2 п. 3, визначає, що порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин (спільнот) України у відповідних сферах суспільного життя визначається законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин (спільнот) України з урахуванням особливостей, визначених цим законом. У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» гарантується, що у порядку і на умовах, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, допускається поширення матеріалів передвиборної агітації, виконаних мовами відповідних корінних народів, національних меншин України та дубльованих державною мовою. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 року №889-VIII⁷⁰ у ст. 4 вказує, що одним із принципів державної служби є вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин (спільнот), що визначається відповідно до закону. Гарантується й удосконалення володіння мовами національних меншин (спільнот), корінних народів під час проходження державної служби.

Варто зауважити, що модернізація законодавства у сфері забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), із грудня 2023 року покладає на Уповноваженого в межах повноважень, наданих йому Конституцією України та Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»⁷¹, здійснення парламентського контролю за дотриманням права національних меншин (спільнот) на використання мов національних меншин (спільнот) (ст. 10, п. 13 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 року №2827-IX, із змінами, внесеними законом України від 21.09.2023 року №3389-IX).

68 Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»

(<http://surl.li/qnaaw>); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (<http://surl.li/xuua>).

69 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<http://surl.li/qnago>).

70 Закон України «Про державну службу» (<https://is.gd/bbEJIM>).

71. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (<http://surl.li/fwcrb>).

Ще 2001 року, згідно з даними перепису населення, тільки **57%** представників національних меншин (спільнот) та етнічних спільнот (окрім етнічних росіян) вважали рідною мову свого народу. Давалися взнаки наслідки системної політики мовної русифікації національних меншин (спільнот), корінних народів СРСР, російської імперії в майбутньому.

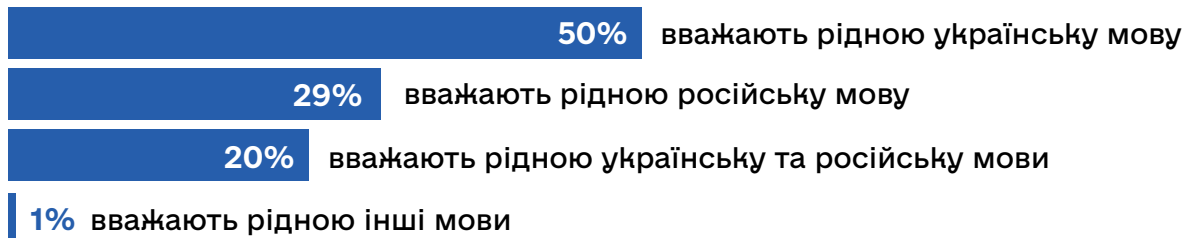
Українська мова була рідною для **58,5%** громадян:

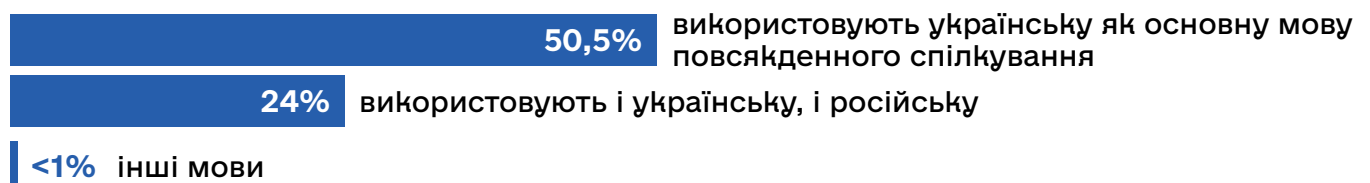
Російська – для **39,5%**, зокрема, для:

Дані опитування, проведеного через 11 років (у травні 2012 року) соціологічною групою «Рейтинг», засвідчили, що:

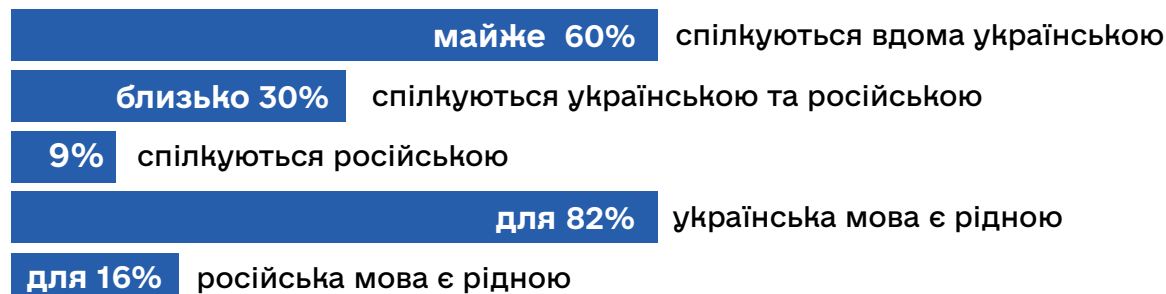
У 2017 році, за даними того самого «Рейтингу» населення України:

У 2022-2023 роках в Україні поступово змінювалася динаміка мовних уподобань громадян України, зокрема це стосується співвідношення виживання російської та української мови. Українська мова все більше відіграє інтегративну роль для українського суспільства в цілому. За даними соціологічного опитування агентства «Рейтинг» «Формула стійкості України: Основні складові під час війни та у поствоєнний період (6-11 червня 2023)»⁷² більшість опитаних (**понад 75%**) не зазнавали особисто критики або несхвалення через свої політичні вподобання, мову спілкування, через національність. Попри це **13%** респондентів вказували, що протягом останнього року стикалися із критикою – через мову спілкування.

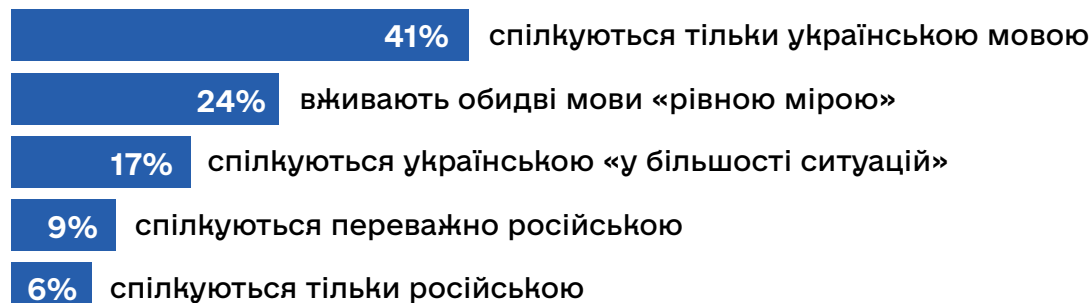
72. Формула стійкості України: Основні складові під час війни та у поствоєнний період (6-11 червня 2023) (<http://surl.li/mmhhs>).

Дані соціологічних досліджень щодо мовних уподобань українських громадян, починаючи з березня 2022 року, демонструють помітне зменшення використання російської мови у побуті.

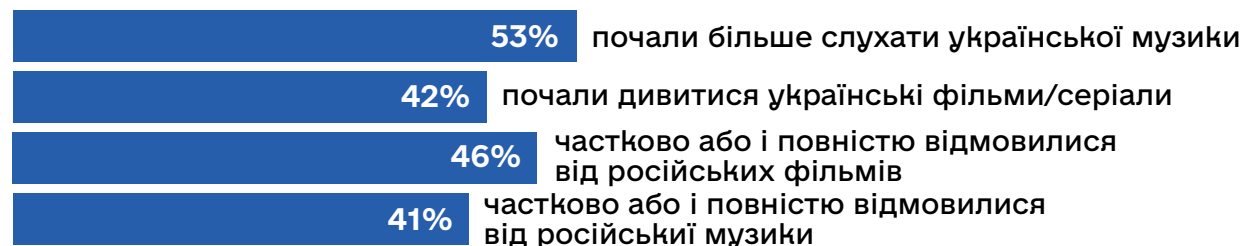
ВПО і біженці, які перебувають за кордоном, частіше використовують обидві мови для спілкування або говорять російською. Однак понад 70% ВПО і біженців вважають рідною українську мову. (Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: уявлення про патріотизм і майбутнє України – 16-20.08.2023 року).

За даними соціологічних досліджень, проведених у грудні 2022-го

Порівняно з 2017-м частка тих, хто повною мірою вживає українську мову, **збільшилася на 8%**, а частка російськомовних **зменшилася на 11%**. Зазнали зміни й трансформації культурного контенту⁷³.

Згідно з даними соціологічних досліджень половина респондентів

При цьому фільми та серіали – це єдина категорія, щодо якої відсоток тих, хто відмовився від російського продукту, перевищив відсоток тих, хто перейшов на споживання українського. Взагалі перестали дивитися фільми – **9%**, слухати музику – **6%**. Частки тих, чиє споживання інших чотирьох культурних продуктів, які досліджувалися, не змінилося, відчутно вища – **27-30%**.

Почали споживати більше контенту:

⁷³ Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го (<http://surl.li/qnbge>).

З другого боку, від російських блогерів відмовилися – **26%**, сайтів – **27%**, книг та YouTube-каналів – по **31%**. Переважна більшість респондентів

відносять себе до українців

96%

3% до росіян

2% до інших національних меншин (спільнот)⁷⁴

В Україні впроваджуються заходи на підтримку мов, яким загрожує зникнення. Зокрема, 23 лютого 2022 року було схвалено Стратегію розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки та операційний план до неї. Кримськотатарська мова як мова одного з корінних народів України визнавалась елементом ідентичності та етнокультурної цілісності української нації, пропонувалися операційні та стратегічні цілі й завдання з її розвитку.

Питання забезпечення мовних прав національних меншин (спільнот) перебуває у фокусі двосторонніх відносин України. 18 жовтня 2023 року Україна визнала, що державною мовою Республіки Молдова є румунська мова. У спільній заяві щодо посилення співпраці між українським та румунським урядом⁷⁵ вказувалося, що, ґрунтуючись на дискусіях президентів України та Румунії, які відбулися 10 жовтня 2023 року, румунська сторона вітає рішення, ухвалене урядом України, невідкладно розв'язати питання штучного розмежування між румунською та «молдовською» мовами шляхом імплементації відповідних практичних заходів із належним урахуванням усіх правових аспектів. Відповідне рішення потребує подальшого діалогу та комунікації із представниками молдовської національної меншини (спільноти) в Україні.

Згідно з вимогами міжнародного права, Ословськими рекомендаціями щодо мовних прав національних меншин, рекомендаціями Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин (мають рекомендаційний характер) (1998 рік) органи державної влади повинні забезпечити, щоб усі особи, яких було заарештовано, обвинувачено і притягнуто до судової відповідальності, були проінформовані зрозумілою для них мовою про характер і причину висунутих проти них обвинувачень та про всі інші питання судового провадження. У разі необхідності такі особи мають отримати безоплатну допомогу перекладача. Попри відсутність відповідних положень у законі про національні меншини (спільноти) України національне законодавство України забезпечує право осіб, які належать до національних меншин (спільнот), та корінних народів щодо можливості використання рідної мови в адміністративному, цивільному та кримінальному судочинстві.

Україна потребує подальшого узгодження державної політики щодо пріоритетів Ради Європи та ЄС у сфері збереження мовного розмаїття на континенті

Співіснування багатьох мов у Європі є потужним символом прагнення ЄС бути об'єднаним у різноманітності. Мовне розмаїття закріплено в статті 22 Хартії основних прав Європейського Союзу⁷⁶. Повага до прав осіб, які належать до меншин (спільнот), є фундаментальним елементом в Європейській хартії регіональних мов або мов меншин⁷⁷ Ради Європи.

74 Культурні практики населення України: поведінка та ставлення: результати соціологічного опитування (<http://surl.li/qnbht>).

75 Спільна заява прем'єр-міністрів України та Румунії за результатами першого засідання урядів двох країн (<http://surl.li/micom>).

76 Charter of Fundamental Rights of the European Union (<http://surl.li/ewiek>).

77 European Charter for Regional or Minority Languages (<http://surl.li/qndgh>).

Закріплений у національному законодавстві Закон України від 15.05.2003 року №802-IV «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» текст перекладу не відповідає духу та меті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, яка спрямована на збереження мов, яким загрожує зникнення. Некоректний переклад хартії став причиною політичних спекуляцій проросійських сил в Україні в питанні національного мовного законодавства.

Забезпечення інформаційних прав національних меншин (спільнот) та корінних народів

Поширення інформації мовами меншин (спільнот) відповідає міжнародним зобов'язанням України, зокрема в рамках євроінтеграційного поступу України та виконання положень ст. 9 ратифікованої Україною Рамкової конвенції щодо забезпечення прав національних меншин одержувати і поширювати інформацію мовою своєї національної меншини, забезпечення доступу до засобів масової інформації, забезпечення можливості створення та використання власних засобів масової інформації, зокрема друкованих.

У Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 року №2827-IX зі змінами, внесеними законом України від 21.09.2023 року №3389-IX, у ст. 10 зазначено, що у населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот), або в яких такі особи складають значну частину населення, допускається розповсюдження внутрішньої та зовнішньої реклами мовами відповідних національних меншин (спільнот) із обов'язковим дублюванням державною мовою. Текст дублювання державною мовою має відтворювати зміст дубльованої реклами і виконується шрифтом не меншого розміру, ніж текст дубльованої реклами. В аудіальних та аудіовізуальних медіа місцевої категорії допускається розповсюдження реклами, виконаної мовами національних меншин (спільнот), при цьому в аудіовізуальних медіа така реклама субтитрується державною мовою.

Ухвалений 3 грудня 2022 року Закон України «Про медіа»⁷⁸ (ст. 3) містить положення про надання державної адресної підтримки суб'єктам у сфері медіа, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов та культур національних меншин (спільнот) та корінних народів і корінних народів України.

У рамках діяльності НСТУ здійснюється реалізація концепції «Мовлення для національних спільнот і корінних народів і про них». У НСТУ працює Координаційний центр мовлення національних меншин (спільнот), мета якого – забезпечення інформаційних прав національних спільнот та корінних народів України. Також НСТУ випускає контент про національні меншини (спільноти) з метою об'єктивного та неупередженого висвітлення питань, пов'язаних із національними спільнотами та корінними народами в українському суспільстві.

На виконання положення частини десятої статті 10 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» та виконання доручення Прем'єр-міністра України від 10.01.2023 року №36215/1/1-22 ДЕСС розроблено Методологію використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення⁷⁹.

⁷⁸ Закон України «Про медіа» (<http://surl.li/gfiht>).

⁷⁹ Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення» (<http://surl.li/qndkl>).

2 листопада 2023 року до Уповноваженого на погодження надійшов проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення». 9 листопада 2023 року відповідний проєкт постанови Уповноваженим було погоджено. Станом на грудень 2023 року проєкт постанови не прийнято, Кабінету Міністрів України рекомендовано у найкоротший строк затвердити постанову.

Уповноваженим у співпраці з ДЕСС, МЗС, МКІП та іншими центральними органами виконавчої влади та Національною академією наук України у I кварталі 2024 року заплановано розробити та подати в установленому порядку Кабінетові Міністрів проєкт акту щодо затвердження переліку мов національних меншин (спільнот), яким загрожує зникнення.

Забезпечення інформаційних прав у рамках діяльності національного суспільного мовника

В рамках реалізації Концепції НСТУ «Мовлення для національних спільнот та корінних народів і про них»⁸⁰ до повномасштабної російської навали діяли проєкти Центру мовами національних меншин (спільнот), які транслювались на різних платформах НСТУ: на телеканалах, в ефірі радіостанцій та YouTube-каналах регіональних філій національного суспільного мовника. Зокрема в ефір виходили проєкти «Спільна мета» (румунською мовою, раз на місяць), «Голос болгар» (болгарською мовою, раз на місяць), «На власні очі» (німецькою мовою, раз на місяць), «Слово угорською» (угорською мовою, раз на місяць), «Романо Джівіпен» (ромською мовою, раз на місяць), «У румунів вдома» (румунською мовою, раз на місяць).

Повномасштабна навала Росії на Україну негативно вплинула на можливості забезпечення інформаційних прав національних меншин (спільнот) та корінних народів і права на отримання суспільно важливої інформації рідною мовою. У 2022 році виробництво запланованих проєктів у діяльності НСТУ було призупинено, зокрема, через неналежне державне фінансування⁸¹. Зокрема, попри гарантоване національним законодавством фінансування НСТУ на рівні 0,2% від усіх державних видатків у 2022-2023 роках державне фінансування НСТУ не дотягувало 0,1%, що зумовлено секвестром державних видатків на користь підтримки обороноздатності України в умовах російсько-української війни⁸².

Скорочення фінансування НСТУ негативно позначилось на випуску телевізійного контенту рідною мовою національних меншин (спільнот). Станом на 2023 рік вдалось відновити лише новинне телевізійне мовлення румунською мовою «Суспільне новини. Чернівці».

Вдалось зберегти випуски рідною мовою в ефірах регіональних радіостанцій Суспільного мовника. В ефірі регіональних радіостанцій «Суспільного» випуск новин здійснюється румунською мовою в Ужгороді та Чернівцях. Радіостанція філії НСТУ «Суспільне Одеса» випускає в ефір передачі угорською, словацькою, болгарською та гагаузькою мовами. Регіональна філія НСТУ «Закарпатська регіональна дирекція» (державна форма власності) працює над поступовим відновленням роботи редакцій мовами національних спільнот.

80 Концепція мовлення з тематики національних меншин ПАТ (<http://surl.li/qnegi>).

81 Щорічний (загальний) звіт про діяльність АТ «НСТУ» за 2022 рік (<http://surl.li/qnegw>).

82 Наумова О. «Головне, що може робити держава для НСТУ, – це давати гроші та не лізти в роботу руками» (<http://surl.li/qnehq>).

НСТУ також продовжив реалізацію загальнонаціональних проєктів про національні меншини (спільноти) та корінні народи, які виходять українською мовою, а саме: «Відтинки України», «Візуальний код», «Мій Крим», «Інший фах», «Відтинки України. Війна», «Двері» та інші.

Належне функціонування НСТУ – важлива умова дотримання європейських стандартів та принципів в інформаційній сфері та надійний канал забезпечення інформаційної інклюзії національних меншин (спільнот) та корінних народів, особливо в умовах російсько-української війни. Зокрема, прес-аташе Представництва ЄС в Україні Ніколо Гаспаріні у вересні 2023 року зазначив, що саме «Суспільне мовлення забезпечує українцям вільний доступ до якісних та достовірних джерел новин, особливо під час війни, коли дезінформація та інформаційні маніпуляції залишаються широко поширеними»⁸³.

Незадовільним є доступ до вітчизняного інформаційного мовлення, зокрема і мовами національних меншин (спільнот), на прикордонних територіях України з компактним проживанням національних меншин (спільнот) України. Складною залишається ситуація у Закарпатській області, зокрема на територіях із компактним проживанням угорської національної меншини (спільноти). Відповідно до звіту за 2021 рік представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Закарпатській області в регіоні наявне незадовільне забезпечення населення цифровим мовленням, що негативно позначається на інформаційному забезпеченні прав місцевих мешканців компактного проживання національних меншин (спільнот) України⁸⁴. Кількість та розташування мережі інформаційної інфраструктури цифрового мовлення не відповідає специфіці географічного рельєфу. Найскладнішою є ситуація у Берегівському районі з компактним проживанням угорської національної меншини (спільноти), мешканці якого фактично повністю сегреговані від вітчизняного інформаційного простору України.

Згідно з даними запиту Секретаріату Уповноваженого до Національної ради з питань телебачення та радіомовлення станом на жовтень 2023 року оптимізація інформаційної інфраструктури області не проводилась.

Засоби масової інформації мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів

Кримськотатарською мовою здійснює мовлення Сімферопольський регіональний інформаційно-розважальний телеканал АТР⁸⁵, який веде мовлення з Києва через тимчасову окупацію Кримського півострова. Телеканал припиняв мовлення з 31.03.2015 до 17.06.2015 року через політичний тиск окупаційної влади в Криму. Впродовж 2022 року телеканал зазнавав системних труднощів із забезпеченням супутникового мовлення. До медіахолдингу також входять радіостанція Meydan FM⁸⁶ та дитячий телеканал Lale⁸⁷. Відповідно на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну забезпечення мовлення кримськотатарською мовою в Україні погіршилося.

За інформацією Державної наукової установи «Книжкова палата України ім. Івана Федорова», у 2022 році в Україні виходило 2 видання польською мовою, 4 – угорською мовою. Окрім того, 140 видань – російською.

83 Зберегти Суспільне та забезпечити його фінансування, – міжнародні партнери (<http://surl.li/qneiu>).

84 Звіт представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Закарпатській області Цаповського Володимира Івановича за 2021 рік (<http://surl.li/qnekp>).

85 АТР. Сімферопольський регіональний інформаційно-розважальний телеканал (<http://surl.li/qnemf>).

86 Meydan FM. Сімферопольська кримськотатарська музично-інформаційна радіостанція (<http://surl.li/qnens>).

87 LALE. Кримський недержавний супутниково-кабельний дитячий телеканал (<http://surl.li/qnene>).

Зокрема, у *Закарпатській області* виходило 4 газети угорською мовою. У місті Берегове видавалось три щотижневі газети Karpatalja, Karpatino та Naplora, а також у місті Ужгороді тричі на тиждень виходила газета Karpati Igaz Szo. Згідно з даними Закарпатської ОДА, в області здійснює мовлення українською та угорською мовами також Ужгородський місцевий недержавний інформаційно-розважальний телеканал «21 Ужгород».

В *Івано-Франківській області* двічі на місяць українською та польською мовами виходила регіональна газета Kurier Galicyjski. Згідно з даними Івано-Франківської ОДА, в області також мовить радіо СКРІДЕ – інтернет-радіопроект якого передаються польською та українською мовами, та газета «Кур'єр Станіславівський». У Луцьку (*Волинська область*) виходить двотижневий видання Monitor Wołyński (польською/українською), орієнтоване на мешканців Волинської, Рівненської та Тернопільських областей. Розповсюджується у костелах, польських товариствах, школах та дипломатичних установах.

Чернігівським обласним об'єднанням єврейських общин БЄФ «Хесед Естер» видається міська газета «Тхія». Також за підтримки Міністерства закордонних справ Республіки Польща та Вінницької обласної програми підтримки діяльності національно-культурних товариств області виходить газета ГО «Християнсько-демократичний союз поляків Вінниці» польською мовою «Слово польське». У I півріччі 2022 року «Слово польське» висвітлювалося у PDF-форматі в електронному вигляді (slowopolskie.org), з вересня поточного року друкується у паперовому вигляді.

У Чернівецькій області румунською мовою виходять щотижневий місцевий видання «Новий день» (Monitorul de Hliboca) та Gazeta de Herța. ГО «Чернівецьке обласне Товариство польської культури ім. А. Міцкевича» випускало українською та польською мовами щомісячну газету Gazeta Polska Bukowiny. У Чернівцях також видавався українською та німецькою мовами регіональний тижневик «Ва-Банк». Більшість із цих видань мають власний інтернет-майданчик та ведуть свою діяльність у соціальній мережі Фейсбук. Окрім того, з 2020 року у Чернівецькій області за підтримки Департаменту у справах румунів уряду Румунії виходить Monitorul Bucovinean, редакція якої наприкінці 2022 року створила сайт (monitorbuk.com.), завдяки чому її контент став доступний у мережі інтернет.

Згідно з даними *Львівської ОДА*, в області виходять три видання приватної та недержавної форми власності, які видають мовою національних меншин (спільнот)/корінних народів: газета «Шофар» Львівського товариства єврейської культури ім. Шолом Алейхема (мова видання – ідиш/українська), бюлетень Всеукраїнського єврейського благодійного фонду «Хесед-Ар'є» (українська/іврит), газета «Кур'єр Галицький» (польська/українська). «Кур'єр Галицький» (Radio Kurier Galicyjski⁸⁸) у Львові підтримується Канцелярією Прем'єр-міністра Республіки Польща. Редакція видання випускає двотижневик та журнал для дітей, записує радіопередачу, що виходить на польському радіо Wnet⁸⁹ та Івано-Франківській станції Вежа⁹⁰, а також знімає новинні сюжети, котрі показують на телеканалі Polonia⁹¹.

В Україні наявна тенденція скорочення видань друкованих ЗМІ мовами національних меншин (спільнот) порівняно з даними, представленими на П'ятій періодичній доповіді України про виконання положень Рамкової конвенції за 2020 рік⁹².

88 Radio Kurier Galicyjski – 06.09.2023 (<http://surl.li/qneyg>).

89 Wnet.fm (wnet.fm).

90 Вежа. Портал ексклюзивного контенту (vezha.org).

91 TV Polonia (polonia.tvp.pl).

92 Fifth Report submitted by Ukraine (<http://surl.li/qngdm>).

Зокрема, згідно з даними Одеської ОДА, з 2019 року внаслідок внесення змін до профільного законодавства унеможливлено фінансування з обласного бюджету видання 5 газет мовами національних меншин (спільнот), а саме:

- «Роден край» (Всеукраїнський державний культурно-просвітницький вісник болгар України),
- «Лучаферул» (газета Всеукраїнської національно-культурної молдовської асоціації з загальнодержавною сферою розповсюдження),
- «Вірменський вісник» (газета Одеської обласної вірменської общини м. Одеса та громадської організації «Спілка вірмен України»),
- «Одіссос» (газета Одеської обласної громади греків ім. Г. Г. Маразлі),
- «Българите вчера, днес, утре» (обласний культурно-просвітницький вісник болгар України).

Редакторами цих газет було подано звернення до КМУ, ВРУ та МКІП щодо можливого розв'язання питання шляхом внесення змін до Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів».

Уповноважений зазначає, що в умовах наявних у 2022-2023 роках та ймовірних майбутніх блекаутів через російсько-українську війну значення друкованих ЗМІ мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів залишається актуальним і закликає органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень та можливостей сприяти збереженню видань мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів у місцях їхнього компактного проживання.

Попри виклики повномасштабного вторгнення, відповідно до даних Державної наукової установи «Книжкова палата України ім. Івана Федорова» впродовж 2022 року та у першому півріччі 2023 року в Україні здійснюється видання книжкової продукції мовою корінних народів та іншими мовами, національних меншин (спільнот) України.

Відомості бібліографічного реєстру книжкової продукції⁹³

Види видань	2023		2022	
	Кількість видань, друк. од	Тираж, тис.	Кількість видань, друк. од	Тираж, тис.
Книги і брошури:	15187	24664,0	9691	11553,2
українською мовою	12688	22612,8	7968	10503,8
мовою корінних народів України	3	1,1	—	—
іншими мовами	2496	2050,1	1723	1049,4
Образотворчі видання:	1193	4112,3	858	2406,3
українською мовою	1098	3985,7	599	1828,5
іншими мовами	95	126,6	259	577,8
Нотні видання:	140	23,1	111	25,4
українською мовою	133	21,9	95	22,4
іншими мовами	7	1,2	16	3,0
Картографічні видання:	63	95,1	65	60,6
українською мовою	61	92,1	59	49,6
іншими мовами	2	3,0	6	11,0

93 Відомості бібліографічного реєстру книжкової продукції (ukrbook.net).

Випуск книг і брошур мовами народів світу (перше півріччя 2023 року)⁹⁴

Мова видання	2023	
	Кількість видань, друк. од	Тираж, тис.
Усього, серед яких:	5946,0	5694,6
 Англійська	184	67,6
 Іспанська	4	1,2
 Кримськотатарська	1	0,5
 Латинська	1	0
 Німецька	10	3,5
 Польська	3	0,2
 Російська	331	142
 Румунська	6	1,2
 Старослов'янська	2	0
 Угорська	2	0,2
 Українська	4927	5266,8
 Французька	2	2
 Чеська	1	0,1
 Кількома мовами народів світу, зокрема й видання українською та іншими мовами	472	209,1

Уповноважений звертає увагу на необхідність дотримання Талліннських рекомендацій ОБСЄ щодо національних меншин і медіа в цифрову епоху⁹⁵, які передбачають підтримку і/або сприяння виробництву контенту національними меншинами (спільнотами) та для національних меншин (спільнот), зокрема їхніми мовами, а також поширення цього контенту через різні медіаплатформи. Також вказує на важливість забезпечення доступу до об'єктивного інформаційного контенту аудиторій з-поміж національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах воєнного стану. Такий доступ для національних меншин (спільнот) та корінних народів повинен передбачати можливість отримання інформації не лише через телерадіомовлення, а й через доступ до суспільно важливої інформації рідною мовою у мережі інтернет та соціальні мережі.

94 Випуск книг і брошур у 1 півріччі 2023 року (<http://surl.li/qngt1l>).

95 Талліннські рекомендації щодо національних меншин і медіа в цифрову епоху та Пояснювальна записка (<http://surl.li/qngv1f>).

1.6. Право на освіту мовами осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів

В Україні гарантоване право на освіту (ст. 53 Конституції України). Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, Принципи мови та освіти (ЮНЕСКО), Конвенцію про дискримінацію у галузі освіти (ЮНЕСКО), Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (ООН)⁹⁶. Освітні права національних меншин (спільнот) гарантуються Рамковою конвенцією (зокрема ст. 12). Захист освітніх прав та свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), корінних народів також гарантується Законом України «Про національні меншини (спільноти) України» та Законом України «Про освіту»⁹⁷, а також спеціальними законами у зазначеній сфері. Реформи децентралізації розширили реалізацію прав національних меншин (спільнот) на ефективну участь у контексті передачі повноважень із питань, що стосуються національних меншин (спільнот) (таких як доступ до освіти, підтримка національної культури, представництво на місцевому рівні) на рівень місцевого самоврядування.

Законодавчі питання щодо забезпечення процесу навчання мовами національних меншин (спільнот) викликали критичні зауваження з боку організацій національних меншин (спільнот), міжнародних організацій, урядів різних країн. Зокрема, Венеційська комісія оприлюднила у грудні 2017 року висновок до положень статті 7 Закону України «Про освіту»⁹⁸, зазначаючи, що сприяння посиленню державної мови та її обов'язковість для усіх громадян є законною і навіть похвальною метою держави (п. 118). При цьому Венеційська комісія рекомендувала зробити цю статтю більш збалансованою. Вона вбачала можливість для гнучкості: чинний закон про освіту є рамковим документом, а майбутній закон про загальну середню освіту, який ще має бути прийнятий, міг би передбачати більш детальні та збалансовані рішення. На виконання рекомендацій Венеційської комісії Міністерством освіти і науки України було проведено численні консультації та ухвалено в попередні роки Дорожню карту імплементації статті 7 Закону України «Про освіту» в закладах загальної середньої освіти на 2019-2023 роки (наказ МОН від 27.03.2019 року №399)⁹⁹. Завдання та заходи документа містили засади задля створення якісно нових умов у класах із навчанням мовами національних меншин поряд із державною та забезпечення балансу між посиленням статусу державної мови та збереженням етнічної самобутності національних меншин (спільнот) України.

Варто зазначити, що у рішенні Конституційного Суду України від 16.07.2019 року №10-р/2019 Закон України «Про освіту» визнано таким, що відповідає Конституції України. Зокрема, «українська мова як державна є обов'язковою на всій території України у державній сфері, а також в публічних сферах суспільного життя, зокрема й у сфері освіти». Знання української мови як державної сприяє соціалізації та всебічній самореалізації особи та є засобом запобігання дискримінації. Перехідні періоди щодо імплементації положень Закону України «Про освіту» неодноразово пролонговувались у відповідь на звернення усіх зацікав-

96 Конвенція про права дитини (<https://is.gd/pnpWQG>); Конвенція з подолання дискримінації в освіті (<https://is.gd/mBLmef>); Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (<https://is.gd/ofnf1l>).

97 Закон України «Про освіту» (<https://is.gd/v1Y9K6>).

98 Ukraine – Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session (Venice, 8-9 December 2017) (<http://surl.li/qnhaf>).

99 Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження дорожньої карти імплементації статті 7 Закону України «Про освіту» в закладах загальної середньої освіти на 2019-2023 роки» (<http://surl.li/xuts>).

лених сторін. 10 червня 2023 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану»¹⁰⁰. Основним завданням закону є забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини (спільноти)¹⁰¹. Відповідне рішення продовжило перехідний період щодо збільшення кількості годин із вивчення державної мови для навчальних закладів, де навчання відбувається мовами національних меншин (спільнот) для забезпечення освітнього процесу.

Тривало й подальше удосконалення нормативно-правового регулювання освітніх прав національних меншин (спільнот) рідною мовою. 15 вересня 2023 року представники України й Угорщини в Будапешті провели четверте засідання угорсько-української міжурядової робочої групи з питань освіти¹⁰², під час якої обговорили права угорців на Закарпатті. За оцінкою голови постійної комісії з питань освіти, науки, духовності та національних меншин Закарпатської ОВА¹⁰³, наявний позитивний прогрес у розробці навчальної програми, яка не лише відповідає вимогам українського законодавства, але й сприяє збереженню угорської ідентичності. Невирішеними залишалися низка питань, такі як, наприклад, забезпечення необхідних умов для складання мультидисциплінарного іспиту угорською мовою.

Водночас у 2023 році в українське законодавство було внесено зміни, зокрема й відповідно до рекомендації Ради Європи щодо забезпечення освітніх прав мовами національних меншин (спільнот). Зокрема, у Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹⁰⁴ від 25.04.2019 року №2704-VIII мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У класах (групах) з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд із державною мовою.

Право на освіту рідною мовою гарантується ст. 7 Закону України «Про освіту» від 5.09.2017 року №2145-VIII. Зміни до закону від 8 грудня 2023 року частина 1 ст. 7 передбачають, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У класах (групах) із навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд з державною мовою. Відповідні зміни до перехідних положень закону (п. 19) фіксують, що особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини України, до завершення здобуття повної загальної середньої освіти мають право продовжувати здобувати таку освіту відповідно до правил, що діяли до набрання чинності цим законом.

100 Закон України «Про внесення зміни до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану» (<http://surl.li/qnhwvf>).

101 Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану» (<http://surl.li/qnhx1l>).

102 «Найскладніший діалог»: В уряді розповіли про консультації з Угорщиною з освітнього питання (<http://surl.li/qnhzu>).

103 Orosz Ildikó beszámolója a Magyar-Ukrán Oktatási Munkacsoport negyedik üléséről (<http://surl.li/qnibg>).

104 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<https://is.gd/hzQ221>).

Під час двосторонніх зустрічей у вересні 2023 року, що відбулися у Кракові під час форуму «Захист національних меншин в Україні: від удосконалення законодавчої бази до її ефективної імплементації відповідно до стандартів Ради Європи», Уповноважений Дмитро Лубінець обговорив з Головою Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин Петрою Ротер наявні виклики та можливі рішення, пов'язані з реформою законодавства щодо національних меншин (спільнот) у контексті досвіду політики Європейського Союзу, стандартів та рекомендацій Ради Європи на тлі агресії Росії проти України, яка триває й донині. Уповноважений зазначив, що попри те, що триває війна, Україна докладає максимум зусиль на шляху забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів, необхідних умов для розвитку їхньої мовної, культурної, етнічної, релігійної ідентичності.

У статті 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту»¹⁰⁵ від 16.01.2020 року №463-IX визначено, що у класах (групах) із навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантоване право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд із державною мовою. Особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, та реалізують право на навчання відповідними мовами в державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти, можуть здобувати: базову середню освіту відповідними мовами національних меншин, за винятком навчальних предметів (інтегрованих курсів), пов'язаних із вивченням української мови, української літератури та історії України, які вивчаються державною мовою; профільну середню освіту відповідними мовами національних меншин, за винятком навчальних предметів (інтегрованих курсів), пов'язаних із вивченням української мови, української літератури, історії України та захисту України, які вивчаються державною мовою. Гарантовано, що перелік навчальних предметів (інтегрованих курсів) для вивчення державною мовою у класах (групах) з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, може бути розширений за рішенням закладу освіти.

Уповноважений наголошує, що здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим законом, ставлять під загрозу якість та рівень володіння державною мовою осіб, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і які розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини.

Це своєю чергою може призвести до негативних наслідків в частині неможливості здати такими особами зовнішнє незалежне оцінювання, а отже ставить під загрозу здобуття такими особами повної загальної середньої освіти та їх подальший вступ до вищих навчальних закладів в Україні.

¹⁰⁵ Закон України «Про повну загальну середню освіту» (<http://surl.li/qnieg>).

Крім того, удосконалення національного законодавства щодо забезпечення мовно-освітніх прав національних меншин (спільнот) передбачає впровадження кумулятивної двомовної освіти¹⁰⁶, яка спрямована на сприяння високому рівневі володіння як мовою меншини (спільноти), так і офіційною. Така модель є пріоритетною в системі підходів мовної освіти ЄС та РЄ. Кумулятивна двомовна освіта в Україні здійснюється в рамках інноваційного освітнього проекту за темою «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання». У 2022 році прийнято рішення про впровадження II етапу проекту та розширення бази реалізації проекту до листопаду 2026 року (наказ МОН від 29.08.2022 року №770)¹⁰⁷.

У Державній цільовій національно-культурній програмі «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року забезпечення освітніх прав визначено як пріоритет, зокрема заплановані завдання та заходи із підтримки та розвитку процесів освіти різних рівнів мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів України відповідно до законодавства.

За даними МОН, складання у 2023 році національного мультипредметного тесту мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів не було передбачено. Відповідно до Порядку проведення у 2023 році національного мультипредметного тесту, затвердженого наказом МОН, сертифікаційні роботи укладалися державною мовою (крім завдань з іноземних мов). Водночас у 2024 році вступники матимуть можливість виконувати завдання сертифікаційних робіт національного мультипредметного тесту мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів (окрім завдань з української літератури та завдань з іноземних мов), зокрема кримськотатарською, румунською та польською мовами.

У регіональному розрізі, за даними МОН, навчання та вивчення румунської мови здійснюється лише в закладах загальної середньої освіти Закарпатської й Чернівецької областей. Угорську мову вивчають або навчаються нею тільки учні таких закладів Закарпатської області.

За охоплений період частка учнів, які вивчають цю мову факультативно чи в гуртках, зменшилася

з **1 281 особи** у 2019/2020 н. р.

до **911 осіб** у 2022/2023 н. р.

Натомість зросла чисельність учнів, що навчаються угорською мовою

із **17 192 осіб** у 2019/2020 н. р.

до **17 733 осіб** у 2022/2023 н. р.

і тих, хто вивчає угорську як предмет,

з **2 139 осіб** у 2019/2020 н. р.

до **2 524 осіб** у 2022/2023 н. р.

Такий перерозподіл учнів із вивчення мови факультативно на користь її вивчення як предмета пояснюється заходами МОН щодо мовної політики, а саме навчання мовами національних меншин (спільнот) поряд із навчанням державною мовою. Варто зазначити, що відповідна динаміка спостерігається й

¹⁰⁶ Добра практика багатомовної освіти й навчання мовами меншин (<http://surl.li/qniez>).

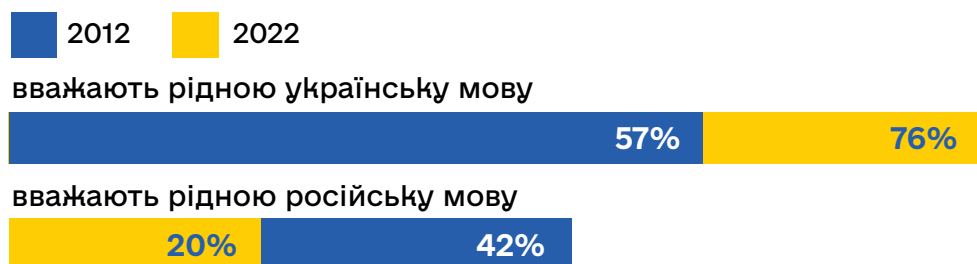
¹⁰⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про завершення реалізації I (організаційно-підготовчого) етапу інноваційного освітнього проекту за темою «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання» за жовтень 2021 – травень 2022 років та розширення бази інноваційного освітнього проекту за темою «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання» на жовтень 2021 – листопад 2026 років» (<http://surl.li/qnigi>).

попри показники переміщення громадян, осіб, що належать і до національних меншин (спільнот) через російську агресію за межі України. Зокрема, за даними МОН України, внаслідок повномасштабної військової агресії Росії проти України зменшилася кількість учнів у закладах освіти на сході, півдні та півночі країни. Відтік учнів відбувся насамперед через вимушений переїзд за кордон і зміну місця навчання. Іншою причиною зменшення кількості учнів став їхній переїзд в інший регіон України.

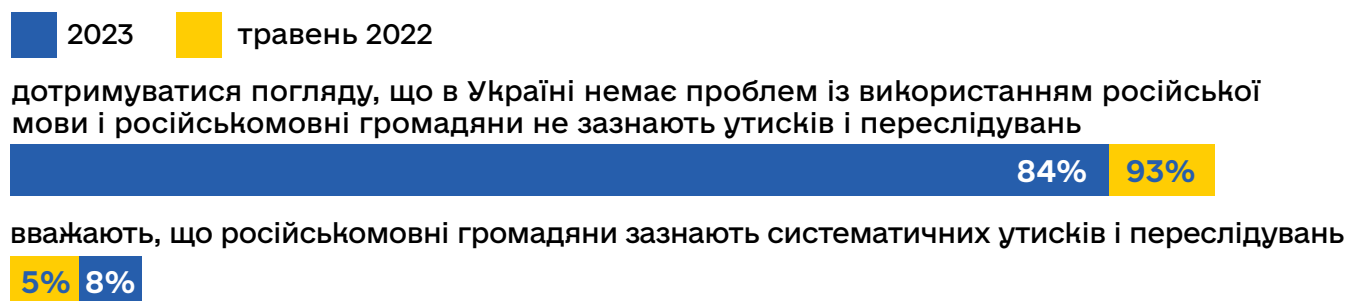
Водночас частина учнів змушена навчатися на ТОТ. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році було проведене у грудні 2022 – січні 2023 року Державною службою якості освіти України за підтримки ініціативи «Збереження доступу до шкільної освіти»¹⁰⁸ – при цьому, за даними опитування МОН, психоемоційний стан учнів погіршився, наприклад, на 20% зменшилася кількість старшокласників, які почуваються у безпеці. Роком раніше 81% учнів у селах та 85% у містах зазначали, що почуваються безпечно, у січні 2023 року так відповіли 65% у містах та 69% у селах.

За результатами консультацій членів Консультативного комітету Рамкової конвенції з представниками національних меншин (спільнот)¹⁰⁹, які відбулись за участі Уповноваженого, відзначено ускладнення реалізації освітнього процесу на тлі повномасштабного вторгнення. Зокрема: навчання мовами меншин важко підтримувати серед зруйнованих шкільних будівель, внутрішнього переміщення вчителів та учнів, постійного ризику обстрілів та онлайн-навчання, яке переривається через відключення електроенергії. Крім того, представники національних меншин (спільнот) є серед мільйонів українських біженців, які зараз проживають в інших державах.

В цілому, за даними соціологічних досліджень¹¹⁰, зазнають змін мовні ідентифікації громадян, що може впливати й на вибір мови навчання. Зокрема, відповідно до досліджень соціологічної групи «Рейтинг» у 2022 році за останнє десятиліття спостерігається стала динаміка зростання кількості тих, хто вважає українську мову рідною:

У цій динаміці варто звернути увагу на такі тенденції. Помітні зміни у мовній самоідентифікації відбулися насамперед між 2012-2016 роками. За даними соціологічних опитувань КМІС в 2023 році, абсолютна більшість українців:

¹⁰⁸ Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році (<http://surl.li/mesbd>).

¹⁰⁹ Advisory Committee met with national minority representatives from Ukraine (<http://surl.li/qmpek>).

¹¹⁰ Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022) (<http://surl.li/chnuc>).

При цьому, за даними МОН, військова агресія Росії проти України спричинила істотне скорочення частки учнів у їх загалі (з **22,9% до 0,2 %**), які мають бажання вивчати її в тому чи іншому форматі (за даними аналітичної записки МОН щодо інформації про поширеність вивчення іноземних мов та мов національних меншин у закладах середньої освіти).

До Уповноваженого не надходили звернення від громадян, громадських організацій, спрямовані на захист освітніх прав національних меншин (спільнот), корінних народів щодо закриття шкіл на вільній території України. Уповноважений бере участь у діалозі щодо гарантування та забезпечення освітніх прав національних меншин (спільнот). Подальший процес імплементації оновленого законодавства у сфері забезпечення освітнього процесу мовами національних меншин (спільнот) буде в полі постійної уваги Уповноваженого.

1.7. Право на збереження культурної самобутності осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів

Демократичне та плюральне суспільство ґрунтується на принципах поваги етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кожної особи, яка належить до національної меншини (спільноти). Обов'язковим складником цього є створення відповідних умов для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності, як вказано в Рамковій конвенції. Культурне розмаїття має стати джерелом збагачення суспільства в цілому. Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ст. 15, держави визнають право кожної людини на участь у культурному житті¹¹¹. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», ст. 12, гарантує право на збереження культурної самобутності національної меншини (спільноти). Зокрема особи, що належать до національних меншин (спільнот), мають право зберігати і розвивати свою культурну, мовну, релігійну самобутність, традиції та звичаї, користуватися досягненнями (надбаннями) своєї культури, зберігати та примножувати свою культурну спадщину. Крім того, гарантовано право на відзначення (святкування) подій, пов'язаних з історією та культурою національної меншини (спільноти). Закон «Про корінні народи України» від 1.07.2021 року №1616-IX гарантує, що держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів України та дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб їхніх представників, які проживають за межами України.

Виклики збереженню об'єктів культурної спадщини осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів внаслідок російської агресії

Культурна спадщина – важливий складник самобутності та ідентичності осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. Зокрема, відповідно до положень Рамкової конвенції сторони зобов'язуються створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати традиції та культурну спадщину. «Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» (ООН, 2005 рік)¹¹² також висвітлює важливе значення життєздатно-

¹¹¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (<https://is.gd/X2fAEF>).

¹¹² Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (<https://is.gd/cZRFOR>).

сті культур, зокрема й для осіб, що належать до меншин (спільнот) і корінних народів, яка виявляється в їхній свободі створювати, поширювати й передавати свої традиційні форми культурного самовираження й мати до них доступ, щоб використовувати їх для власного розвитку.

Російське вторгнення у 2022 році спричинило чергові пошкодження та руйнування об'єктів матеріальної спадщини, яка пов'язана з історією, культурою національних меншин (спільнот) та корінних народів. Порушуються права національних меншин (спільнот), корінних народів щодо права користування культурними реліквіями свого народу, право опановувати й використовувати свою мову, право підтримувати етнокультурні зв'язки з титульними націями інших держав, з якими вони пов'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками (ст. 2, «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин»).

Варто зауважити, що з боку Росії тривають заходи зі знищення української ідентичності, які виявляються у руйнуванні, знищенні культурної спадщини українського народу в цілому.

За даними МКІП, станом на 25 грудня 2023 року фіксуються пошкодження об'єктів культурної спадщини в Україні внаслідок російської агресії.

Загалом за період з 24 лютого 2022 року до 25 грудня 2023 року було пошкоджено або зруйновано:

24 лютого 2022 року

25 грудня 2023 року

872

об'єкти культурної спадщини

120

національного значення

місцевого значення

682

70

щойно виявлених

з НИХ:

пам'ятки архітектури

279

архітектури та містобудування

255

історії

203

33

архітектури, історії

19

монументального мистецтва

17

містобудування, монументального мистецтва

18

археології

38

архітектури та містобудування, історії

5

містобудування

2

науки і техніки

1

садово-паркового мистецтва

1

архітектури та містобудування, монументального мистецтва

1

архітектури, монументального мистецтва

Області, що зазнали найбільших втрат і збитків у культурній мережі:

Згідно з даними обласних військових адміністрацій:

672 пам'ятки частково пошкоджено

177 об'єктів міра пошкодження залишається невідомою

23 пам'ятки повністю зруйновано

Станом на 13 вересня 2023 року ЮНЕСКО підтвердило пошкодження **289** об'єктів культурної спадщини України

120 релігійних об'єктів

19 пам'ятників

27 музеїв

13 бібліотек

109 будівель з історичною чи мистецькою цінністю

1 архів¹¹³

За запитом Уповноваженого МКІП надало інформацію про щонайменше 24 пошкоджені та зруйновані об'єкти культурної спадщини, заклади культури, культові та релігійні споруди представників національних меншин (спільнот) та корінних народів України станом на 28 серпня 2023 року*, серед яких є приміщення організацій національних меншин (спільнот), релігійні установи. Відповідні дані не враховують втрати музейних колекцій щодо історії національних меншин (спільнот), корінних народів на тимчасово окупованих територіях, приватні колекції, доля багатьох артефактів залишається невідомою.

Катастрофічними є людські втрати носіїв локальних культур українського народу, що загрожують можливості спадкової передачі й відродженню їхньої етнічної ідентичності. Зокрема, під інтенсивним авіабомбардуванням у прифронтовій зоні досі перебуває старошведське село Зміївка (с. Gammalsvenskby)¹¹⁴. Після 9 місяців окупації населений пункт, осередок мовної групи (старошведський діалект)¹¹⁵, фактично повністю знищено. В населеному пункті залишилось лише близько 200 мешканців із звичайних 2400.

Зазнає знищення культурна спадщина національних меншин (спільнот), зокрема їхні місця пам'яті й поклоніння. Підлив Каховської ГЕС 6 червня 2023 року згідно з даними моніторингу HeMo Ukrainian Heritage Monitoring Lab¹¹⁶ призвів до знищення Музею євреїв Херсонщини – Центру Хесед Шмуель (м. Херсон) та археологічної пам'ятки Ягорлицьке поселення (с. Іванівка) – давньогрецьке поселення, яке є складником культурної спадщини грецької меншини (спільноти) України.

Як і в історичні періоди нацистського та радянського культурного знищення, в Україні страждає культурна спадщина єврейської меншини (спільноти). Дії російських сил, за оцінкою головного рабина України Моше Реувен Асман¹¹⁷, тотожні нацистам. Під лозунгами про «денацифікацію» російські ракети руйнують місця пам'яті й поклоніння єврейської громади України. Культові об'єкти в умовах російської агресії також набули когнітивної ролі прихистку. Зокрема, Велика синагога Харкова, яка є другою за величиною у Європі, зазнала руйну-

*У відповідь на запит Уповноваженого, МКІП повідомило про відсутність даних станом на кінець 2023 року

113 Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO (<http://surl.li/kargx>).

114 Svenskbyborna (<http://surl.li/qnmeq>).

115 Шведи України. Хто вони? Ukraïner (<http://surl.li/qnmfm>).

116 Наслідки підливу дамби Каховської ГЕС для культурної спадщини (<http://surl.li/qnmgm>).

117 Російські сили вчиняють як нацисти – Моше Реувен Асман (<http://surl.li/qnmhh>).

вань під час атаки 10 березня 2022 року. У час, коли російська ракета вибухнула біля синагоги, в ній перебували понад 100 євреїв. Пошкоджений та замінований Дробицький Яр¹¹⁸ під Харковом – Меморіал жертвам Голокосту, який потрапив під обстріли Росії навесні 2022 року, залишається на 80% не розмінованим, пошкоджено два монументи, на території видно вирви від снарядів. Через російські обстріли зазнали руйнувань єврейське кладовище у Глухові на Сумщині¹¹⁹, пошкоджено єврейський цвинтар у Білій Церкві.

Єврейське кладовище,
місто Глухів Сумська область

Пошкоджена обстрілами менора у
Дробицькому Яру

Україна досі, навіть в умовах повномасштабного вторгнення, докладає зусиль із подолання наслідків деструктивного впливу радянської влади у питаннях відновлення культурної спадщини національних меншин (спільнот). Зокрема, в Снятині (Прикарпаття) із мацев (єврейських надгробних плит), якими за радянських часів була викладена одна з вулиць міста, ініційовано створення лапідарію (виставки взірців стародавньої писемності на кам'яних плитах)¹²⁰. У с. Оліїв Зборівської громади на Тернопільщині триває відновлення та впорядкування польського цвинтаря, де місцеві жителі спільно з учасниками польських ГО організували толоку та планують внести об'єкт до туристичних маршрутів регіону¹²¹. Це і співпраця з єврейською організацією щодо відновлення даху Великої синагоги у Дубні на Рівненщині¹²² – пам'ятки архітектури місцевого значення XVI століття, однієї з найдавніших і найбільших синагог на заході України.

Водночас для збереження культурної спадщини національних меншин (спільнот) та корінних народів як складника культурної спадщини українського народу на часі організація ведення реєстру втрачених/пошкоджених культурних цінностей етнічних громад та реалізація й упровадження проєктів, спрямованих на оцифрування їх культурної спадщини.

118 Заміновано 80% території: як на Харківщині відновлюють «Дробицький Яр» (<http://surl.li/qnmib>).

119 На Сумщині російська ракета влучила в єврейське кладовище (<http://surl.li/qnmjb>).

120 На Прикарпатті єврейські надгробні плити, якими була викладена вулиця, перенесли на кладовище (<http://surl.li/qnmkg>).

121 На Тернопільщині відновлюють польське кладовище (<http://surl.li/qnmkz>).

122 На Рівненщині ремонтують дах однієї з найдавніших і найбільших синагог на заході України (<http://surl.li/qnmlx>).

Підтримка культурно-мистецьких програм національних меншин (спільнот), корінних народів в умовах війни на національному рівні

На загальнонаціональному рівні підтримку культурно-мистецьких проєктів здійснює державна інституція Український культурний фонд. Згідно зі звіт УКФ у 2022 році¹²³ на загальнонаціональному рівні було призупинено грантову підтримку реалізації культурно-мистецьких проєктів через повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Відповідно до постанови КМУ від 10.03.2022 р №245¹²⁴ кошти у сумі 583 млн грн, передбачені на реалізацію культурно-мистецьких проєктів у 2022 році, було спрямовано на забезпечення потреб ЗСУ для протидії агресії з боку Росії. УКФ як державна інституція продовжив роботу у штатному режимі, але грантовий сезон на 2022 рік було призупинено.

У 2023 році УКФ у своїй діяльності серед пріоритетів зазначив¹²⁵ підтримку культурного розмаїття (проєктів етнічних спільнот, національних меншин і корінних народів, серед яких унікальні етнічні культури, які перебувають у загрозливому становищі) та культурно-мистецьких проєктів, спрямованих на посилення культурної толерантності й поваги, що сприятиме відчуттю громадянами своєї приналежності до України (пріоритет №5).

У рамках конкурсної програми «Культура.Регіони» УКФ, бюджет якої на 2023 рік становив 22 млн грн, передбачено можливість грантової підтримки культурно-мистецьких проєктів культурного багатоманіття українського суспільства у рамках підпроєктів ЛОТ 1 «Локальна культура» та ЛОТ 2 «Культура корінних народів та унікальні етнічні культури Приазов'я і Причорномор'я».

Одним з пріоритетів ЛОТ 1. Локальна культура¹²⁶ є промоція місцевої культури, культурного різноманіття й цінностей національних меншин та етносів, їхнє гармонійне співіснування. Із поданих 144 заявок в рамках ЛОТу технічний відбір пройшли лише 46. Однак, за підсумками результатів конкурсного відбору у 2023 році, наданими Секретаріату Уповноваженого, культурно-мистецькі проєкти, спрямовані на реалізацію цього пріоритету, не були охоплені грантовою підтримкою.

ЛОТ 2. Культура корінних народів та унікальні етнічні культури Приазов'я і Причорномор'я¹²⁷ покликаний забезпечити збереження та промоцію культури корінних народів Криму (кримських татар, кримчаків та караїмів) та унікальних етнічних культур Приазов'я і Причорномор'я, що перебувають у загрозливому стані (надазовські греки, турки-месхетинці, уруми, румеї тощо). Із поданих 36 заявок в рамках ЛОТу технічний відбір пройшли 22 конкурсні заявки. У 2023 році в рамках ЛОТу грантову підтримку отримали проєкти ГО «Кримська родина», Кримський інститут стратегічних досліджень та ГО «Громадське радіо». Водночас грантовою програмою не охоплено проєкти щодо збереження та промоції етнічних культур Приазов'я та Причорномор'я, що перебувають у загрозливому стані (надазовські греки, турки-месхетинці, уруми, румеї тощо), зокрема, від організацій, що представляють ці цільові групи.

123 Річний звіт Українського культурного фонду за 2022 рік (<http://surl.li/qnmnr>).

124 Кабінет Міністрів України. Постанова «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету» (<http://surl.li/qnmow>).

125 Звіт за II квартал 2023 (<http://surl.li/qnmqv>).

126 ЛОТ 1. Локальна культура (<http://surl.li/exczt>).

127 ЛОТ 2. Культура корінних народів та унікальні етнічні культури Приазов'я і Причорномор'я (<http://surl.li/qnmsw>).

Підтримка та розвиток самобутності на регіональному рівні: процеси та виклики

Згідно з даними запитів Уповноваженого у 2022-2023 роках стосовно стану додержання прав національних меншин (спільнот), корінних народів та релігійних громад в умовах воєнного стану в областях України ВЦА спостерігається співпраця органів влади різного рівня, реалізовувалися заходи, спрямовані на завдання суспільної інтеграції. Водночас під час режиму воєнного стану, спричиненого російською агресією, спостерігається обмеження ресурсів, зокрема й на обласному, районному рівнях щодо проведення різноманітних заходів щодо підтримки інституційної спроможності організацій національних меншин (спільнот).

Згідно з даними ДЕСС¹²⁸ щорічні видатки на потреби національних меншин (спільнот), корінних народів **протягом 2022 року*** становили **4409209** млн грн, що не може повною мірою сприяти розвитку ОГС національних меншин (спільнот), корінних народів, вирішувати завдання системної підтримки мовно-культурного розвитку, інтеграції суспільства, реагувати на гуманітарні виклики. На рівні окремих областей ухвалено спеціальні регіональні цільові програми, які передбачають завдання та заходи із підтримки та розвитку самобутності, культур осіб, що належать до національних меншин (спільнот).

У низці областей ухвалено регіональні цільові програми стосовно підтримки культурного різноманіття. Відповідно до статті 3 Закону України «Про культуру» від 14.12.2010 року №2778-VI¹²⁹ до основних засад державної політики у сфері культури належить визнання культури одним з основних чинників самобутності українського народу – громадян України всіх національностей. Частиною другою статті 4 встановлено, що держава у пріоритетному порядку створює умови, з-поміж іншого, для розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин. При цьому культура розуміється у всьому її розмаїтті, підтримці цінностей діалогу та комунікації.

До російського вторгнення, станом на 1 січня 2021 року в Україні діяло 107 центрів культури національних меншин (спільнот), найчисленніші з яких: єврейська (17), польська (16), німецька (23) меншини (спільноти), а також 13 багатонаціональних (таких, що об'єднують декілька національних меншин (спільнот)). У 2022 році їхня кількість скоротилась до 94, на початок 2023 року* їхня кількість становила 100 центрів. Відповідно попри виклики війни базова мережа центрів збереглась та поступово відновлюється.

*У відповідь на запит Уповноваженого, ДЕСС повідомила про відсутність даних станом на кінець 2023 року

128 Звіт про кількість громадських об'єднань, стан забезпечення прав національних меншин, корінних народів в Україні (станом на 1 січня 2023 року) (<http://surl.li/qmmgv>).

129 Закон України «Про культуру» (<http://surl.li/ukii>).

Наприклад, зреалізовувалися у 2022-2023 році такі цільові обласні програми:

- Цільова національно-культурна програма підтримки та сприяння розвитку етнічних спільнот Миколаївської області на 2022-2024 роки;
- Програма «Центр культур національних меншин Закарпаття» на 2021-2025 роки та Програма підтримки національних меншин та розвитку міжнаціональних відносин у Закарпатській області на 2021-2025 роки¹³⁰;
- «Програма підтримки діяльності національно-культурних товариств області, забезпечення міжконфесійної злагоди і духовно-морального розвитку Вінниччини та співпраці із закордонними українцями на період 2021-2024 років»¹³¹;
- «Регіональна цільова програма соціально-культурного розвитку національних меншин на 2018–2022 роки»¹³² у Волинській області (через введення положення щодо воєнного стану призупинено/обмежено не першочергові витрати на реалізацією заходів регіональних програм);
- підтримку розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності всіх корінних народів і національних меншин (спільнот) внесено до Програми розвитку культури Рівненської області на період до 2022 року, додалася обласна програма «Культур Рівненщини» на 2023-2027 роки;
- розроблено проєкт обласної програми розвитку міжнаціональних та державно-церковних відносин до 2027 року у Кіровоградській області. Програма розвитку міжнаціональних та державно-церковних відносин до 2027 року у Кіровоградській області затверджена рішенням Кіровоградської обласної ради наказом від 6.10.2023 року №391. Департаментом фінансів обласної державної адміністрації передбачено в обласному бюджеті кошти для фінансування заходів Програми.

Протягом 2022-2023 року спостерігалось скорочення кількості заходів та акцій організацій національних меншин (спільнот), форматів співпраці з органами влади через переміщення громадян, фінансові виклики, виклики широкого масштабного російського вторгнення.

Проводились/частково проводились, передбачене фінансування:

- в Донецькій області заходи культурного спрямування проводяться у режимі онлайн через активні бойові дії на території області, що становить реальну загрозу життю та здоров'ю цивільного населення області.
- У Луганській області у 2022 році проведено у форматі онлайн низку заходів за участі представників національних меншин (спільнот) у рамках Регіональної цільової комплексної програми розвитку сфери культури на 2022-2025 роки. Протягом 2023 року заходи в областях проводились у форматі онлайн. Зокрема, це заходи до Дня пам'яті жертв голодоморів, Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту та відзначення Всесвітнього дня культурного розмаїття для діалогу та розвитку.
- У Одеській області у рамках обласної комплексної програми «Культура Одещини 2020-2022 роки»¹³³, затвердженої рішенням Одеської обласної ради від 20.12.2019 року №1166-VII) з обласного бюджету було передбачено видатки на підтримку діяльності національних меншин (спільнот). 21 грудня 2023 року строк дії обласної комплексної програми «Культура Одещини – 2020-2023» було повторно продовжено на період до 2024 року.

¹³⁰ Про програму «Центр культур національних меншин Закарпаття» на 2021-2025 роки» (<http://surl.li/qnmwi>); Про програму підтримки національних меншин та розвитку міжнаціональних відносин у Закарпатській області на 2021-2025 роки (<http://surl.li/qnmwz>).

¹³¹ Перелік обласних програм (<http://surl.li/gpsox>).

¹³² Перелік програм, які діють у Волинській області (<http://surl.li/qnmzj>).

¹³³ Обласна комплексна програма «Культура Одещини – 2020-2022 роки» в дії (<http://surl.li/qnnad>).

■ Миколаївській області з 1 січня 2022 року почала діяти нова обласна Цільова національно-культурна програма підтримки та сприяння розвитку етнічних спільнот Миколаївської області на 2022-2024 роки¹³⁴, в рамках якої вже в 2022 році було проведено декілька заходів, зокрема до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту та до роковин трагедії Бабиного Яру.

У 2023 році було проведено 13 зустрічей, учасниками яких стали офіційні особи різних країн світу, науковці та активна громадськість області та України. У 2024 році планується й надалі реалізація виконання заходів програми. Крім того, наразі управлінням культури, національностей та релігій Миколаївської ОВА розробляється нова обласна Цільова національно-культурна програма підтримки, сприяння та розвитку національних меншин (спільнот) Миколаївської області на 2025-2027 роки.

■ У Чернігівській області попри складну безпекову та гуманітарну ситуацію в 2022 році здійснювалися заходи за участі організацій меншин (спільнот), зокрема, з нагоди Дня Незалежності України, Дня Державного прапора, Дня пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років, 18 листопада за участі єврейської громади м. Чернігова відбувся меморіальний захід до 81-ї річниці від початку розстрілів євреїв нацистськими окупантами в урочищі Березовий Рів у м. Чернігові.

У 2023 році в Чернігівській області було проведено такі заходи з представниками національних меншин (спільнот): Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту (27 січня 2023 року, м. Чернігів, урочище Березовий Рів), День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу (18 травня 2023 року, м. Чернігів, Красна площа), День пам'яті жертв нацистського геноциду ромів (м. Чернігів, пам'ятний знак загиблим ромам у мікрорайоні Астра), вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру (29 вересня 2023 року, м. Чернігів, урочище Березовий Рів), презентація фотовиставки «Німецький слід в історії України» (12 жовтня 2023 року, м. Чернігів, Художній музей ім. Григорія Галагана), День відкритих дверей Німецького культурного центру «Взаємодія» (13 жовтня 2023 року, м. Чернігів, Художній музей ім. Григорія Галагана), вшанування пам'яті жертв масового розстрілу євреїв у м. Чернігові (17 листопада 2023 року, м. Чернігів, урочище Березовий Рів).

Представників національних меншин (спільнот) було запрошено також до відзначення Дня Незалежності України (24 серпня 2023 року), Дня Української державності (28 липня 2023 року) та вшанування пам'яті жертв Голодоморів (25 листопада 2023 року).

Не проводились:

■ в Запорізькій області у 2022 році не були реалізовані заходи Програми підтримки розвитку культур національних меншин у Запорізькій області на 2018-2022 роки у зв'язку окупацією більшої частини області та масовою евакуацією населення, зокрема, представників національних меншин (спільнот) і корінних народів області.

Проте слід зазначити, що протягом 2023 року посадовими особами Запорізької облдержадміністрації було проведено низку зустрічей з представниками національних меншин (спільнот) у форматі офлайн та онлайн. Зокрема, до Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим 25 лютого 2023 року було проведено зустріч, в якій узяли участь представники кримськотатарських товариств ГО «Ані Юрт», ГО «Джамаат». 20 квітня 2023 року відбувся круглий стіл із представниками мусульманських громад Запорізької області, а 26 липня 2023 року за участі представників національно-культурних товариств, зокрема болгарського, польського, ромського, проведено засідання круглого столу на тему «Українська державність і національні громади». На виконання Стратегії

сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини в українському суспільстві, на період до 2023 року, 25 жовтня 2023 року у форматі онлайн відбулася робоча зустріч із Міжнародною благодійною організацією «Ромський жіночий фонд «Чіріклі», ГО «Запорізький ромський центр «Лачо Дром», радницею голови обласної військової адміністрації з питань переміщених осіб Наталією Кириловою та з представниками структурних підрозділів облдержадміністрації. Також 8 листопада 2023 року заступник голови облдержадміністрації провів робочу зустріч з головним рабином Запорізького регіону Нохумом а-Коем Ерентой та представниками єврейської громади.

■ У Херсонській області тимчасово припинено проведення культурних заходів через окупацію частини території, бойові дії, комплексні безпекові загрози, зокрема в закладах загальної середньої освіти, де здійснювалося навчання кримськотатарською мовою.

Протягом 2023 року проведення заходів не відновлювалося

■ У Полтавській області через введення воєнного стану фінансування у 2022 році не здійснювалось за напрямом «Розвиток міжконфесійних та міжнаціональних відносин» в рамках комплексної Програми розвитку культури і мистецтва в Полтавській області на 2021-2025 роки¹³⁵.

Протягом 2023 року фінансування за напрямом «Розвиток міжконфесійних та міжнаціональних відносин» не відновлювалося.

Потенційно оновлене законодавство стосовно забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), передбачає розробку імплементаційних механізмів, яка має виправити ситуацію із ресурсним забезпеченням потреб. Водночас тривала робота над імплементаційними інструментами щодо розвитку законодавства про забезпечення прав національних меншин (спільнот), реалізації прав на самобутність та ідентичність, підтримку та розвиток культур організацій національних меншин (спільнот). Потенційні імплементаційні механізми розширить Державна цільова програма «Єдність у розмаїтті» (затверджена розпорядженням КМУ від 26.09.2023 року №850-р).

Політика у сфері топонімії щодо національних меншин (спільнот), корінних народів

Реалізація законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» та «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»¹³⁶ сприяє відродженню історичної пам'яті про внесок представників різного етнічного походження в культурну спадщину України. Зокрема, за результати діяльності Одеської топографічної комісії та електронного голосування з питань перейменування 39 об'єктів топоніміки в Одесі, яке завершилось 1 жовтня 2023 року¹³⁷. Натомість не вдалось перейменувати площу Льва Толстого, яку запропоновано було назвати на честь одного із основоположників єврейської літератури – Менделя Мойхер-Сфороїма, ймовірно, через відсутність достатньої інформаційної кампанії про нього серед містян.

135 Полтавська обласна рада. Рішення Про внесення змін до Комплексної Програми розвитку культури і мистецтва в Полтавській області на 2021-2025 роки (<http://surl.li/qnnacd>).

136 Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (<https://is.gd/qBMSic>); Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (<https://is.gd/1CIsfH>).

137 З провулком Лобановського, але без площі Менделя Мойхер-Сфороїма: в Одесі завершилося голосування про перейменування 39 топонімів (<http://surl.li/qnnfe>).

Триває взаємодія Чернівецької топонімічної комісії з румунською спільнотою міста, яка пропонує перейменувати понад 30 вулиць в Чернівцях¹³⁸ на честь відомих науковців, медиків, політиків та культурних діячів своєї громади. Однак наразі реалізація пропозицій неповна.

Процеси перейменування вулиць у населених пунктах Закарпатської області також сприяють відновленню імен видатних місцевих діячів, зокрема угорського та румунського походження.

На місцевому рівні взаємодія та врахування пропозицій представників національних меншин (спільнот) з органами державної влади та усередині громад мають різний характер інклюзивності та безконфліктності.

КЕЙС

У лютому 2023 року до Уповноваженого звернулись представники Асоціації гагаузьких товариств України та Всеукраїнська громадська організація «Союз гагаузів України» щодо позиції місцевої влади у питанні повернення історичної назви Курчу (назву дорадянського періоду гагаузькою мовою) селу Виноградівка Болградської міської ради Одеської області. У відповідь на звернення Секретаріату Уповноваженого Болградська міська рада Одеської області поінформувала про повернення населеному пункту його історичної назви, однак рішення місцевої влади оскаржувалось окремими активістами з-поміж місцевого населення. Одеський окружний суд у справі №420/6880/23 своїм рішенням від 28 червня 2023 року¹³⁹ підтвердив правомірність процедур щодо перейменування населеного пункту.

Завдяки активній позиції гагаузьких активістів в Одеській області у місцях компактного проживання гагаузів України перейменовано низку населених пунктів, а також назв вулиць. У зверненні Всеукраїнської спільноти гагаузів¹⁴⁰ у березні 2023 року відзначено, що питання відновлення історичної пам'яті є важливим для представників національних меншин (спільнот), які як громадяни України сьогодні борються за те, щоб Україна вижила як держава, щоб вона відновила свою історичну пам'ять, щоб будь-який етнос на її території мав можливість повернутися до своїх витоків, зберегтися як народ і розвиватися.

На часі питання відновлення історичної топоніміки Криму як складника відновлення справедливості щодо кримськотатарського народу та інструментарію для деокупації півострова. 10 жовтня 2023 року експерти Кримськотатарського ресурсного центру презентували 10 принципів відновлення автентичних топонімів Криму¹⁴¹.

Натомість зворотні процеси відбуваються на підконтрольних Росії територіях України. За даними представників національних меншин (спільнот), отриманими через запити Уповноваженого, російська військово-територіальна адміністрація перейменувала вулиці окупованого Мелітополя: замість вулиці Гетьманської – Леніна, Університетської – російської пропагандистки Дар'ї Дугіной, Дмитра Донцова – терориста Захарченка, Інтеркультурної – Єкатеріни

138 У Чернівцях понад 30 вулиць пропонують назвати на честь румунських діячів: хто вони та що казали про українців (<http://surl.li/qnnfu>).

139 Рішення від 29.06.2023 по справі 420/6880/23, Одеський окружний адміністративний суд (<http://surl.li/qnnngl>). громаді (<http://surl.li/qnnhe>).

140 Всеукраїнська спільнота гагаузів висловила щодо перейменування села Виноградівка в Болградській громаді (<http://surl.li/qnnhe>).

141 Так деколонізації топонімів Криму! (<http://surl.li/mjghf>).

Великої, Грушевського – Карла Маркса, Героїв України – Кірова. Зникли вулиці Болгарська, Єврейська, караїма професора Танатара. На ТОТ АР Крим тривають перейменування вулиць на користь представників військових угруповань Росії, які безпосередньо беруть участь в збройній агресії проти України. Росія використовує в ідеологічних цілях топонімічні назви для викорінення історичної пам'яті українського народу, зокрема національних меншин (спільнот) України.

1.8. Заборона дискримінації за національною ознакою

Згідно з національним законодавством громадянам України незалежно від расового/етнічного походження гарантуються рівні громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та мовні права і свободи. Рівність конституційних прав і свобод, а також відсутність привілеїв й обмежень за расовими/етнічними ознаками закріплено у статті 24 Конституції України.

КЕЙС

До Уповноваженого надійшло звернення від Коаліції ромських неурядових громадських організацій України щодо використання етнічного профайлінгу правоохоронними органами до представників ромської національної меншини (спільноти).

Протягом серпня-вересня 2022 року у місті Запоріжжя та в Торезьку Донецької області на контрольно-пропускних пунктах без офіційних пояснень озброєна охорона зупиняла представників ромської національності та передавала їх до відділень поліції. У відділеннях поліції до представників ромської національної меншини (спільноти) застосовувався етнічний профайлінг, що є грубим порушенням прав людини.

У результаті реагування Уповноваженого поліція провела службове розслідування у зазначених областях та взяла на себе зобов'язання щодо недопущення порушення прав громадян за етнічною або будь-якою іншою ознакою надалі. Після цього переслідування осіб ромської національності на контрольно-пропускних пунктах припинилося.

Міжнародні зобов'язання, взяті на себе Україною в рамках ратифікації визначені Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з другої. Зокрема, у ст. 14 зазначено: сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів; та п. м ст. 420 – Подолання дискримінації в усіх її формах та проявах.

Ст. 4(а) Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (від 04.02.1994 року №995_105)¹⁴² оголошує правопорушенням, яке карається законом, будь-яке поширення ідей, заснованих на расовій вищості чи ненависті, підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства чи підбурювання до таких дій проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри чи етнічного походження, а також надання будь-якої допомоги расистській діяльності, зокрема й її фінансування;

142 Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (<http://surl.li/accjy>).

У ст. 6 п. 2 Рамкової конвенція про захист національних меншин (від 09.12.1997 року №703/97-ВР) сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності.

Доступ до правосуддя національних меншин (спільнот) та корінних народів

Відповідно до доповіді Генерального секретаря ООН Верховенство права та правосуддя перехідного періоду в конфліктних і постконфліктних суспільствах (23 серпня 2021 року)¹⁴³ у всіх конфліктних і постконфліктних ситуаціях групи меншин (спільнот), зокрема за етнічною ознакою, перебувають серед найбільш уразливих верств суспільства, що зумовлює елемент невідкладності імперативу відновлення верховенства права.

Щодо забезпечення принципу верховенства права в умовах викликів російської агресії важливим є врахування наслідків збройного конфлікту для представників національних меншин (спільнот) та корінних народів та забезпечення їх доступу до правосуддя. Це одна з важливих передумов встановлення справедливого миру в Україні.

Згідно з даними дистанційного моніторингу Уповноваженого «Забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) в умовах військової агресії та дії воєнного стану в Україні» виконавчі структури регіонального та місцевого рівня не фіксують та не акумулюють актуальні статистичні дані щодо порушення прав і свобод національних меншин та інших вразливих етнічних спільнот в умовах відкритого військового конфлікту.

Наявна ситуація з відсутністю системної роботи з фіксації злочинів Росії щодо представників національних меншин (спільнот) та корінних народів може призвести до масової втрати доказів у злочинах РФ на основі чинників дискримінації (етнічне походження, колір шкіри, релігія, мова). Істотним бар'єром для ефективної роботи локальних підрозділів є також відсутність в їхньому штаті компетентних спеціалістів, які були б здатні здійснювати постійний правовий моніторинг етнічного середовища.

2022 року Верховна Рада України ввела кримінальну відповідальність за «прояви антисемітизму»¹⁴⁴. До таких проявів належать ненависницьке ставлення до осіб єврейського походження, антиєврейська пропаганда, заперечення Голокосту, руйнування єврейських будівель, релігійних споруд чи пам'яток. Раніше такі злочини кваліфікували як вандалізм чи хуліганство. Відповідно до законодавчих змін за прояви антисемітизму загрожує штраф від 3400 до 8500 грн, або обмеження волі на строк до 5 років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

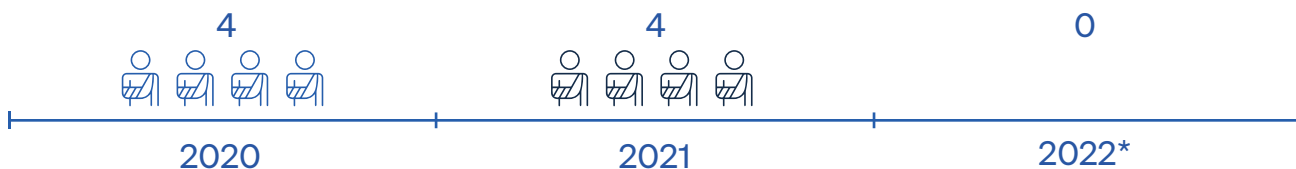
Згідно з даними правозахисних ГО в українському суспільстві наявна тенденція зниження злочинів на ґрунті ненависті за прояви антисемітизму. Зокрема, у звіті Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні за 2022 рік¹⁴⁵ не зафіксовано насильницьких інцидентів на ґрунті антисемітизму, наявна тенденція зниження проявів антисемітського вандалізму:

143 The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General (<http://surl.li/qnqgj>).

144 Проект Закону про внесення змін до статі 161 Кримінального кодексу України для реалізації положень Закону України «Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні» (<http://surl.li/qnqgs>).

145 Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні (<http://surl.li/qnqhkh>).

Постраждалі внаслідок насильницьких інцидентів на ґрунті антисемітизму

Випадки антисемітського вандалізму – фізичне пошкодження (включно із нанесенням графіті ідеологічного спрямування) об'єктів єврейської інфраструктури, культових та громадських споруд, місць пам'яті та поклоніння.

У 2022 році:

- 19 січня в Лисичанську зруйнували пам'ятник жертвам Голокосту;
- 28 січня в Дніпрі спалюжили пам'ятник жертвам Голокосту;
- 16 травня у Хмельницькому невідомий вандал намалював знак, що нагадує свастику, на ролетах на вході до єврейського громадського центру «Тхія»;
- 4 жовтня в Івано-Франківську на старому єврейському цвинтарі від металевої огорожі вандали відірвали зірку Давида. Також вони пошкодили паркан навколо меморіальної дошки та обмалювали червоною фарбою металеву конструкцію;
- 12 грудня у Кропивницькому розбили вікно у синагозі.

У 2023 році:

29 серпня, представники Групи моніторингу прав національних меншин зафіксували перший прояв антисемітського вандалізму – осквернення меморіалу жертв Голокосту, розташованого на околиці міста Радомишль Житомирської області¹⁴⁶. Також прояв акту антисемітського вандалізму зафіксовано 26 жовтня у м. Миколаєві – червоною фарбою облили будівлю синагоги¹⁴⁷.

Тенденція до зниження проявів антисемітизму, яка зафіксована громадськими організаціями, корелюється з даними, озвученими міністром МВС Ігорем Клименком¹⁴⁸: за останні три роки кількість кримінальних проваджень за фактами антисемітизму та проявів антисемітизму в Україні зменшується. Згідно з даними у 2020 році було відкрито 18 кримінальних проваджень щодо антисемітизму, у 2021-му – 13, у воєнному 2022-му році – 12. Попри зниження рівня антисемітизму в українському суспільстві, згідно з даними останнього видання Global 100 антисемітського індексу Антидефамаційної ліги¹⁴⁹, питання протидії антисемітським стереотипам залишаються актуальними в українському суспільстві.

*Станом на кінець 2023 року відсутній звіт Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні за 2023 рік

¹⁴⁶ Перший випадок з початку року... (<http://surl.li/qnqhy>).

¹⁴⁷ У Миколаєві червоною фарбою облили будівлю синагоги (<http://surl.li/qnqif>).

¹⁴⁸ КІФ-2023: Кількість проваджень за антисемітизм в Україні знизилась до 12 за рік – міністр (<http://surl.li/qnqja>).

¹⁴⁹ Index Scores by Select Demographic (<http://surl.li/qnqjj>).

Із системними антисемітськими атаками Україна стикається з боку російської сторони на тлі неспровокованої збройної агресії – це і публічні заяви офіційних представників російської держави антисемітського характеру щодо представників українського народу, поширення упереджень та негативних стереотипів і диверсійні атаки російських спецслужб. Зокрема, у квітні поточного року Служба безпеки України запобігла намаганням дестабілізувати на заході України внутрішньополітичну ситуацію шляхом розпалювання антисемітських настроїв у Закарпатському регіоні через антисемітські графіті, погрози лідеру місцевої єврейської громади. Чергову спробу розпалити прояви антисемітизму в Україні СБУ запобігла у жовтні 2023 року – спецслужби Росії намагались завербувати українських підлітків для антисемітських провокацій на Житомирщині, а також у Дніпрі, Львові та Вінниці¹⁵⁰.

Проблеми протидії мови ворожнечі та злочинам із мотивів упередження

На тлі воєнних злочинів російської сторони в Україні національними органами правопорядку фіксується більша кількість злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості. Зокрема згідно з даними статистики Офісу Генерального прокурора у поточному році за січень-серпень обліковано **145** кримінальних злочинів, учинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Тоді як за весь період 2022 року – **126**¹⁵¹.

Особливістю ведення національної статистики злочинів із мотивів нетерпимості є те, що вона не відображає облік злочинів, в яких мотив нетерпимості є обтяжуючою обставиною, а також не виокремлює найбільш уразливі групи з-поміж жертв таких злочинів. Зокрема Кримінальним кодексом України передбачено криміналізацію дій за порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161)¹⁵². Також врахування мотиву «расової, національної чи релігійної нетерпимості» як обтяжуючої обставини при здійсненні кримінального злочину «*Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України*» (ст. 110) та за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи: «*Умисне вбивство*» (ст. 115); «*Умисне тяжке тілесне ушкодження*» (ст. 121); «*Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження*» (ст. 122); «*Побої і мордування*» (ст. 126); «*Катування*» (ст. 127); «*Погроза вбивством*» (ст. 129).

Відповідно представлена статистична інформація не відображає наявних викликів щодо масиву злочинів російської сторони, вчинених з мотивів упередження за національною та іншими ознаками в Україні. У національному законодавстві відсутнє визначення «злочинів на ґрунті ненависті», а чинні законодавчі норми ускладнюють належну кваліфікацію злочинів із мотивів ненависті та відповідного подальшого притягнення винних за їхнє вчинення в Україні.

У вітчизняному законодавстві відсутнє визначення «мови ворожнечі» та «злочинів на ґрунті нетерпимості», що зумовлює необхідність узгодження понятійного апарату національної правової бази з міжнародними нормами. Радою Європи серед недоліків протидії української держави злочинам на ґрунті нетерпимості вказується на необхідність чіткого розмежування понять злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі¹⁵³.

150 СБУ викрила спецслужби РФ на вербуванні українських підлітків для антисемітських провокацій у різних регіонах України (<http://surl.li/qnqjn>).

151 Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (<https://is.gd/xkGSg0>).

152 Кримінальний кодекс України (<https://is.gd/FwyT84>).

153 Система збору даних про злочини на ґрунті ненависті, мову ворожнечі та дискримінацію в Україні: рекомендації щодо вдосконалення та застосування спільного підходу та ситуаційний аналіз (<http://surl.li/qnqlz>).

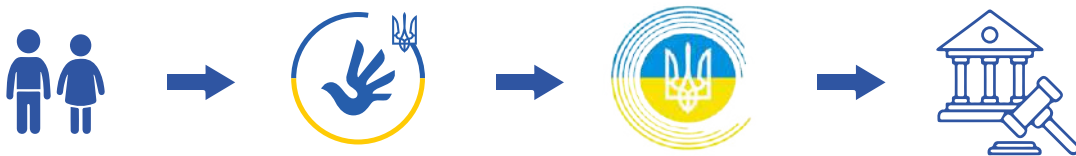
В Україні також відсутня належна правова база протидії мові ворожнечі та можливості адміністративного притягнення до відповідальності за поширення мови ворожнечі в Україні. Одним із найбільш поширених засобів протидії «мові ворожнечі» залишається притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 161 Кримінального кодексу. Однак чіткі критерії кримінальної відповідальності за поширення мови ворожнечі відсутні.

На центральному рівні розробка і впровадження державної етнополітики здійснюється з дотриманням принципів активної участі представників національних меншин (спільнот) та корінних народів.

Національною радою з питань телебачення і радіомовлення у співпраці з Уповноваженим та взаємодії з представниками національних меншин (спільнот) і корінних народів триває розробка критеріїв віднесення інформації до такої, яка порушує вимоги закону щодо заборони поширення мови ворожнечі. Розробка критеріїв здійснюється відповідно до Закону України «Про медіа», забороняється мова ворожнечі в медіапросторі. Нацрада наділена повноваженнями застосовувати санкції до порушників.

Для своєчасного реагування в рамках закону між Секретаріатом Уповноваженого та Нацрадою було досягнуто домовленості щодо оперативного інформування про виявлені факти порушень чи подані скарги у випадках поширення стереотипів і висловлювань, що можуть збурювати і провокувати мову ворожнечі.

КЕЙС

У телевізійній передачі, оприлюдненій на YouTube-каналі, працівниками Секретаріату Уповноваженого виявлено інформацію, що може мати ознаки порушення рівності та недискримінації до представників ромської національної меншини (спільноти).

У результаті реагування Уповноваженого Національна рада встановила, що розміщений на YouTube-каналі відеозапис містить висловлювання, які мають ознаки порушення чинного законодавства України, а саме пунктів 2 і 3 частини першої статті 36 закону «Про медіа».

Зважаючи на вищевикладене, Національна рада звернулась з листом щодо припинення поширення цієї інформації, до якої й досі є вільний доступ користувачам YouTube, та проханням поінформувати про вжиті заходи.

Окрім того, відповідно до пункту 14 частини першої статті 90 Закону України «Про медіа» Національна рада звернулась з листом до головного офісу компанії YouTube, LLC (м. Сан-Бруно, штат Каліфорнія, США) з проханням обмежити для користувачів відеохостингу YouTube в Україні поширення зазначеної передачі, яка розміщена на YouTube-каналі.

9 лютого 2022 року Комітетом ООН з прав людини прийнято Заключні зауваження до 8-го періодичного звіту України щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права¹⁵⁴. Комітет із занепокоєнням зазначає відсутність інформації від України про кроки, вжиті для подолання стигми та дискримінаційного ставлення до багатьох груп, серед яких етнічні меншини. Комітет також стурбований повідомленнями про те, що більшість злочинів на ґрунті ненависті проти членів груп меншин не класифікуються як такі згідно зі статтею 161 Кримінального кодексу. Комітет рекомендував Україні прийняти всеосяжне антидискримінаційне законодавство.

У сфері протидії мові ворожнечі та злочинам на ґрунті ненависті Комітет рекомендував Україні:

- розглянути можливість перегляду свого законодавства з метою прямої заборони злочинів на ґрунті ненависті відповідно до Пакту та посилити свої зусилля щодо боротьби з нетерпимістю, стереотипами, упередженнями та дискримінацією щодо членів уразливих груп і груп меншин;
- заохочувати повідомлення про злочини на ґрунті ненависті та мову ворожнечі й забезпечувати виявлення та реєстрацію таких злочинів, зокрема й шляхом створення комплексної системи збору дезагрегованих даних;
- посилити спроможність працівників правоохоронних органів розслідувати злочини на ґрунті ненависті та випадки мови ворожнечі, зокрема й у Інтернеті, посилити навчання суддів і прокурорів і забезпечити систематичне розслідування всіх справ, притягнення винних до відповідальності із застосуванням покарань, пропорційних серйозності злочину та те, що жертви мають доступ до повного відшкодування.

Уповноважений звертає увагу на необхідність упровадження комплексного антидискримінаційного законодавства, зокрема щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті та мови ворожнечі. На національному рівні відповідно до міжнародних та європейських норм необхідно впровадити політику системної підтримки жертв таких злочинів. Удосконалення також потребують механізми належної кваліфікації (обов'язкового урахування мотивів нетерпимості, зокрема як обтяжуючої обставини), а також – обліку злочинів на ґрунті ненависті з урахуванням обставин злочину (місця, груп потерпілих тощо).

154 Concluding observations on the 8th periodic report of Ukraine: Human Rights Committee (<http://surl.li/qnqms>).

РОЗДІЛ 2

**ПОРУШЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН (СПІЛЬНОТ), ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ**

Матеріали зібрано під час моніторингу стану дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів, який здійснюється Секретаріатом Уповноваженого за підтримки Офісу Ради Європи в Україні в рамках проєкту «Підтримка впровадження європейських стандартів щодо боротьби з дискримінацією та прав національних меншин (спільнот) в Україні».

2.1. Ситуація на ТОТ: права національних меншин (спільнот), корінних народів, право на самобутність, ідентичність, порушення міжнародного гуманітарного права

Росія на ТОТ України з 2014 року реалізує політику нав'язування російської ідентичності та фізичне й ідеологічне витіснення корінних народів та національних меншин (спільнот), а також поняття окремого українського народу й ідеї української громадянської національної ідентичності.

Ситуація щодо забезпечення комплексних прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), та корінних народів істотно загострилася після початку російського широкомасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2024 року. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році ще більше актуалізувало комплексні виклики та загрози стосовно реалізації прав національних меншин (спільнот) та корінних народів на самобутність, ідентичність, розвиток культури, захист від асиміляції на ТОТ. Зокрема, в зоні бойових дій перебували громади на сході та півдні України, де проживали представники національних меншин (спільнот) і корінних народів, що спричинило людські жертви, масові переміщення громадян в Україні та за її межами, безпрецедентні гуманітарні виклики. В окупації сьогодні перебувають громади національних меншин (спільнот) та корінних народів, українців як меншина в меншині (АР Крим), які зазнають системних утисків, перебувають під впливом політики асиміляції та колонізації з боку РФ, спостерігаються переміщення українських дітей з числа національних меншин (спільнот), обмежуються культурні, освітні, соціальні, політичні права, право на життя, відбувається призов представників корінних народів до військових угруповань РФ.

Із 2014 року, від початку агресії проти України, Росією було порушено Гаазьку та Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни, Європейську конвенцію з прав людини, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту¹⁵⁵ та багато інших міжнародних нормативних актів. За цей час РФ порушила майже 400 різних договорів міжнародного права.

За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, 109 045 кв. км території України є досі окуповані РФ, що становить близько 18% площі всієї держави. Під російською окупацією перебувають майже 3700 міст і сіл України.

На лінії активних бойових дій перебувають регіони сходу та півдня України зі значним поліетнічним складом населення:

Відповідно до затвердженого Переліку територій, на яких ведуться бойові дії або які тимчасово окуповані РФ (внесено зміни наказом МінРеінтеграції від 22.09.2023 №254), на ТОТ залишається значна кількість населених пунктів із компактним проживанням представників національних меншин (спільнот) і корінних народів, зокрема:

- **кримських татар** (Новоолексіївка, Риково, Щасливцево, Партизани Генічеського району Херсонської області; Новотроїцький район Херсонської області; Макіївка, Мирноград Донецької області; Антрацит Луганської області);
- **болгар** (Озеряни Генічеського району Херсонської області; Райнівка, Вячеславка, Гюнівка, Зеленівка, Інзівка, Софіївка (Коларівка), Мануйлівка, Маринівка, Преслав, Банівка, Трояни, Радолівка, Петрівка, Лозуватка Бердянського району Запорізької області; Ботієве, Богданівка, Ганнівка, Степанівка Друга, Строганівка Мелітопольського району Запорізької області; Велика Тернівка Якимівського району Запорізької області);

¹⁵⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (<https://is.gd/oCFWLX>); Європейська конвенція з прав людини (<https://is.gd/vgb4G5>); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (<https://is.gd/tSWS8X>); Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (<https://is.gd/XOp5bf>).

■ **греків** (Маріуполь, Сартана, Малоянисоль, Сартана, Урзуф, Кременівка, Чермалик, Ялта, Мангуш, Старий Крим Маріупольського району Донецької області; Волноваха Донецької області; Бугас, Старогнатівка, Велика Новосілка, Роздольне, Гранітне, Комар, Старомлинівка, Улакли, Богатир Волноваського району Донецької області; Стила, Староласпа, Старобешеве Кальміуського району Донецької області);

■ **ромів** (Бахмут, Красногірка, Краматорськ, Вугледар, Торецьк, Часів Яр, Кропивницьке, Стрітенка, Новотроїцьке, Ольгинка та Дмитрівка Волноваського району; м. Маріуполь та Маріупольський район; Лисичанськ, Кременський та Сватівський райони Луганської області);

■ **турків-месхетинців** (Хрестівка, Балтазарівка, Морозівка Чаплинського району Херсонської області; Слов'янськ Донецької області).

В умовах військової агресії та дії воєнного стану в Україні велика кількість представників національних меншин (спільнот) та корінних народів залишаються в зоні активних бойових дій та щодня відчують на собі масові порушення прав і свобод людини – від кампаній урбоциду та «фільтраційних» заходів до випадків незаконних викрадень, катувань, сексуального та гендерно зумовленого насильства, незаконних утримань, вбивств та показових страт, політично вмотивованих кримінальних переслідувань. РФ здійснює на ТОТ злочини проти положень міжнародного гуманітарного права, які порушують права на ідентичність, культурну самобутність, передбачають політику російської колонізації ТОТ України.

Міжнародні організації фіксують такі порушення МГП з боку РФ на тимчасово окупованих територіях, як:

тортури та навмисні вбивства

сексуальне насильство

незаконні атаки на цивільне населення

атаки на цивільні об'єкти (атаки на особливо захищені об'єкти; перешкоджання доступу гуманітарної допомоги

насильницьке переміщення цивільного населення

розграбування та експропріація власності

використання живих щитів

атаки, які спричинили серйозні наслідки навколишньому середовищу

воєнні злочини, поранення чи вбивство цивільних осіб

катування, фізичне насилля, зґвалтування, нелюдське поводження чи позбавлення волі

депортації та незаконне переміщення населення

примушування громадян до участі у військових діях проти власної держави

пошкодження або знищення цивільної інфраструктури, а також пограбування цивільного населення

знищення культурних та освітніх закладів

пошкодження/знищення культових споруд (храмів, мечетей, синагог тощо) та ін.

Із початку російського вторгнення у 2014 році РФ на ТОТ України російська влада здійснює системні заходи для знищення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини представників корінних народів, національних меншин (спільнот), які є невід'ємним складником загальноукраїнської національної спадщини. Відповідні дії системно порушують МГП, положення Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, Конвенцію про охорону Світової культурної і природної спадщини 1972 року, Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року, «Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження»¹⁵⁶. Здійснюються заходи з викорінення української мови з побутового обігу, освіти, науки, медіа. Агресор знищує спільну для українського суспільства національну історичну пам'ять, вилучає книги, забороняє будь-які джерела інформації, що декларують україноорієнтований чи будь-який альтернативний путінському режимові погляд на історію, державу, спільність українства.

На ТОТ України РФ цілеспрямовано проводить системну політику зі знищення української громадянської ідентичності, мовної приналежності. Національні меншини (спільноти) потерпають на ТОТ від злочинів, які здійснює РФ проти МГП, воєнних злочинів. Паралельно з цим порушуються права національних меншин (спільнот), корінних народів на самобутність та ідентичність, застосовується практика примусової асиміляції та русифікації, обмеження щодо підтримки та розвитку культури. На ТОТ Крим та м. Севастополь РФ увесь період окупації реалізує політику колонізації тимчасово окупованої території, мілітаризацію суспільного життя.

Святкування 1 вересня на тимчасово окупованій території України

Провідною метою російського політичного керівництва, яка стоїть перед окупаційними адміністраціями Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, є «зміцнення загальноросійської громадянської ідентичності» та запровадження «комплексної системи соціально-культурної адаптації іноземних громадян»¹⁵⁷. Це передбачає продуману систему заходів з боку РФ щодо заміщення загальноукраїнської громадянської ідентичності із застосуванням інструментів освітньої, мовної, культурної політики на тлі проведення системних репресій проти громадян України, які перебувають на ТОТ, зокрема й у населених пунктах, де традиційно проживають представники національних меншин (спільнот), корінні народи.

156 Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (<https://is.gd/gDeDf0>); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (<https://is.gd/LFfQmx>); Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (<https://is.gd/qtKxZP>); Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (<https://is.gd/K2LBE4>).

157 Заседание Совета по межнациональным отношениям (<http://surl.li/qnqqp>).

У грудні 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила чергову резолюцію щодо ситуації з правами людини в тимчасово окупованому АР Крим та м. Севастополь¹⁵⁸, на підтримку якої проголосували 82 країни. Резолюція продовжувала та розвивала положення резолюцію Генасамблеї 68/262 від 28.03.2014 року «Територіальна цілісність України», де Генеральна Асамблея підтвердила статус ТОТ АР Крим і м. Севастополь та інших ТОТ з боку РФ як невід'ємних частин території України.

У резолюції щодо ситуації з правами людини в ТОТ АР Крим та м. Севастополь 2022 року засуджувалася демографічна та колонізаторська політика РФ, в рамках якої остання злочинно змінює демографічний склад півострова; катування над незаконно затриманими українськими та кримськотатарськими активістами; насильницькі зникнення, безпідставні обшуки та злочинні вироки щодо громадян України; порушення економічних, культурних та інших прав українців та представників корінного народу, кримських татар. Протягом років тимчасової окупації представники громадян України, представники національних меншин (спільнот) та корінних народів зазнавали утисків та репресій на ТОТ.

2.2. Право на життя

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України у лютому 2022 року, застосування РФ заборонених засобів і способів ведення війни, систематичне порушення норм гуманітарного права поставили на порядок денний питання збереження життя українського цивільного населення. Повної картини жертв серед представників національних меншин (спільнот) сьогодні неможливо скласти через воєнні дії, окупацію українських регіонів з боку РФ. Проте фіксуються випадки тиску, викрадень, убивств громадян та громадянок України з-поміж національних меншин (спільнот).

За даними від Управління верховного комісара ООН з прав людини, через російську агресію проти України з 24 лютого 2022 року станом на вересень 2023 року в Україні:

понад 9,6 тисячі мирних жителів загинуло

понад 17,5 тисяч людей було поранено¹⁵⁹.

Ці показники враховують підтверджені втрати, куди не входять дані з тимчасово окупованих територій. Досі невідомо, скільки українців загинуло у практично зруйнованих Сєвєродонецьку, Лисичанську, Попасній, Маріуполі, Волновасі, Бахмуті та інших населених пунктах, зокрема й осіб, що належать до національних меншин (спільнот). Переважна більшість випадків загибелі або поранення цивільних осіб сталася через застосування в населених пунктах важкої артилерії, зокрема, реактивних систем залпового вогню, а також через ракетні та авіаційні удари. До того ж російські війська вчинили цілу низку позасудових страт та невиборних убивств цивільних осіб, серед яких були і діти. Жодна з державних установ наразі не володіє повними та достовірними статистичними даними про етнічне походження загиблих та зниклих безвісти, полонених, внутрішньо переміщених осіб та мігрантів, їхню кількість та місця перебування/поховання.

158 Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly (<http://surl.li/qnqgqx>).

159 Ukraine: civilian casualty update 11 September 2023 (<http://surl.li/qnqrj>).

Зафіксовано факти репресій, убивств, катувань з боку РФ стосовно представників національних меншин (спільнот), корінних народів, зокрема відповідні процеси відбувалися з 2014 року на тимчасово окупованих територіях. Після російського широкомасштабного вторгнення у 2022 році вони набули масового, системного характеру, зокрема й на територіях півдня та сходу України, які було окуповано протягом 2022 року.

Зруйноване місто Маріуполь Донецької області

Під загрозою зникнення перебувають греки Приазов'я – третя за чисельністю етнічна група Донецької області й найбільший осередок компактного проживання греків на теренах усього пострадянського простору. В межах однієї етнічної спільноти до цього часу зберігається дві унікальні мовні групи: **румеї, які спілкуються румейським діалектом грецької мови, та уруми, мова яких належить до групи тюркських мов.**

Починаючи з 2014 року, майже всі поселення приазовських греків зазнали катастрофічних руйнувань та численних людських жертв серед цивільного населення, оскільки перебували у прифронтовій зоні на лінії вогню.

З лютого 2022 року ситуація погіршилася у зв'язку з окупацією та гуманітарною ситуацією в Маріуполі та інших грецьких поселеннях, де проживало орієнтовно 100 тисяч греків:

Внаслідок авіаудару 26 лютого 2022 року у передмісті Маріуполя (селища Сарпана та Бугас) зафіксовано смерть 10 греків. Відомо також про загибель Наталії Харакоз – письменниці, журналістки, громадської діячки¹⁶⁰, яка походила із грецької родини і все свідоме життя проживала в Маріуполі. Жінка відмовилася виїжджати з окупованого міста разом із родиною і померла у віці 87 років від жахливих умов, в яких вона мусила перебувати. Після руйнації її будинку, вона провела кілька тижнів у підвалі сусідньої багатоповерхівки без зв'язку з близькими, у холоді, голоді, бруді, без води та ліків. Місцеві поховали Наталю Харакоз у дворі. Сусідка поклала їй у кишеню записку з ім'ям та датою смерті. Завдяки цьому родичі, які залишилися на окупованій території, змогли знайти місце захоронення Наталії Харакоз у братській могилі на Старокримському цвинтарі.

Наталія Харакоз, її зруйнований будинок та місце поховання

За підтвердженими даними міського голови Маріуполя, за період окупації в місті загинуло понад 20 тисяч осіб серед цивільного населення. За неофіційними даними, ця цифра може перевищувати 100 тисяч осіб. Оцінка втрат з-поміж місцевого населення, зокрема, серед представників грецької спільноти, є не точною через складність організації обліку даних.

Було вбито російськими окупантами неповнолітніх Микиту Ханганова та Тіграна Оганнісяна, вірмен за походженням, яких місцева окупаційна влада Бердянська (тимчасово окупована територія Запорізької області) звинуватила в «антиросійській та терористичній діяльності».

За даними Медійної ініціативи за права людини¹⁶¹, кримінальне переслідування підлітків розпочалося 30 вересня 2022 року після кількох місяців жорстких допитів та катувань. 24 травня 2023 року слідчий комітет РФ висунув підліткам обвинувачення у нібито плануванні диверсії на залізниці в Мелітополі – їм загрожував арешт до 20 років позбавлення волі за статтею 281 кримінального кодексу Росії. 26 червня 2023 року окупаційна влада Запорізької області підтвердила смерть Тіграна Оганнісяна та Микити Ханганова, яких «було блоковано та знищено в результаті злягоджених та оперативних дій правоохоронних органів». Депутати Європарламенту закликали ЄС внести тих, хто причетний до насильства над підлітками, зокрема, слідчих «тимчасового директорату російського міністерства внутрішніх справ по Запорізькій області», до санкційного переліку за порушення прав людини¹⁶².

Підлітки Микита Ханганов та Тігран Оганнісян, яких було вбито російськими окупантами

¹⁶⁰ Війна словом, війна зброєю: In Memoriam для журналістів, які загинули на війні (<http://surl.li/qnqsb>).

¹⁶¹ Росіяни планують судилище над українськими дітьми. 16-річним Тіграну Оганнісяну і Микиті Ханганову погрожують 20 роками в'язниці (<http://surl.li/qnqsq>).

¹⁶² Європарламент засудив тортури та переслідування Росією українських підлітків (<http://surl.li/qnqtl>).

Уповноважений трактував убивство двох неповнолітніх хлопців у Бердянську як позасудову страту. Коли підлітки отримали підозри від слідчого комітету РФ, Уповноважений одразу звернувся до Росії. По-перше, щоб отримати про них всю інформацію. По-друге, щоб українських дітей повернули додому. Також він звертався до Міжнародного комітету червоного хреста, аби вони терміново відвідали хлопців і зробили все, щоб повернути їх в Україну. На жаль, цього не вдалося зробити. А російська сторона вкотре вчинила як терорист.

Відомо також про людські втрати серед ромського населення.

За результатами анкетування та інтерв'ю було підтверджено дані про загибель 4 осіб (1 військовий, 3 цивільних, серед яких жінка і дитина) та 2 зниклих безвісти (1 військовий та 1 цивільна людина), за даними Експрес-звіту з оцінки становища ромів в Україні та впливу на нього поточної кризи.

Станом на 30 грудня 2023 року Національною поліцією України на деокупованих територіях виявлено 88 місць незаконного тримання і катування громадян:

Офіційно зафіксовано принаймні один випадок катування, яке було додатково мотивоване етнічною і релігійною нетерпимістю з боку російських військових-мусульман¹⁶³.

¹⁶³ Злочини, вчинені військовими РФ під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 30.12.2023) (<http://surl.li/qnrcv>).

Війна заподіяла колосальних збитків системі охорони здоров'я України. За оцінками Світового банку, під час військової агресії РФ проти України було пошкоджено або знищено щонайменше **978** медзакладів, **650** карет швидкої допомоги та **596** аптек¹⁶⁴.

Обстріляний у Харківській області автомобіль швидкої допомоги

Аптека Центральна №1 у стінах Палацу праці в Харкові після обстрілу центра міста ракетами

Найбільші руйнування зафіксовані в таких областях (оцінка руйнувань у грошовому еквіваленті):

Водночас згідно зі звітом Українського центру охорони здоров'я «Медицина під час війни: вплив повномасштабного вторгнення Росії на систему охорони здоров'я України» найбільше медичних працівників виїхало з Луганської (68%), Херсонської (33%) та Донецької (28%) областей.

¹⁶⁴ Healthcare at War: The Impact of Russia's full-scale Invasion on the Healthcare in Ukraine (<http://surl.li/jbzwrt>).

Чисельні бомбардування лікарень, катування медпрацівників та напади на автомобілі швидкої допомоги є воєнними злочинами і потенційно можуть вважатися злочинами проти людяності.

Зруйнована лікарня у Волновасі Донецької області

На ТОТ України ситуація з наданням медичних послуг населенню залишається катастрофічною. Окупаційні адміністрації спрямовують лікарські препарати на лікування російських військових та забороняють надавати безоплатну медичну допомогу людям, які не отримали російські паспорти або не подали заявок на отримання цих документів. За словами представників національних меншин (спільнот), спостерігається дефіцит лікарських засобів та відсутність доступу до первинної медичної допомоги. Про високий рівень смертності серед місцевих мешканців на ТОТ свідчать оновлені знімки Google-карт із новими масовими похованнями.

Масові поховання у місті Маріуполь Донецької області

Зокрема, на Старокримському цвинтарі в Маріуполі, Мангуші, Новотроїцькому, Старому Криму виявили великий сектор свіжих могил. Радник мера Маріуполя Петро Андрющенко прокоментував цю ситуацію та зауважив, що ці поховання з'явилися вже за період окупації населених пунктів, коли українська влада не мала доступу до кладовищ. Однією з причин він назвав і критичний рівень медицини, що призводить до високої смертності серед цивільного населення.

2.3. Право на повагу до гідності особи

Законодавство України чітко визначає гідність як конституційне право людини і як цінність. Стаття 28 Конституції України гарантує кожному право на повагу до його гідності, а стаття 41 встановлює обов'язок кожного «*не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей*». Людська гідність також згадується у більшості основних міжнародних документів. Зокрема, у ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1976 року встановлено, що «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню». Вбивство, тортури, жорстоке та нелюдське поводження, наруга над людською гідністю, зокрема, принизливі й образливі, тілесні покарання, каліцтво, зґвалтування й інші форми сексуального насильства, взяття заручників, примусове зникнення та свавільне позбавлення волі заборонені ст. 75 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Умисне вбивство, тортури і нелюдське поводження, нелегальне ув'язнення цивільної особи є серйозним порушенням ст. 147 Четвертої Женевської конвенції та воєнним злочином у розумінні Римського статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8 (a) (i), (ii), (vii)). Крім того, Римський статут розглядає як воєнний злочин й посягання на людську гідність, зокрема, образливе й принизливе поводження (ст. 8 (2) (b) (xxi)).

Усі перераховані види злочинів сьогодні у великій кількості зафіксовані на окупованих та деокупованих територіях України. Згідно з даними правозахисних організацій України, найбільше випадків посягань на людську гідність зазнавали чотири категорії місцевого населення¹⁶⁵:

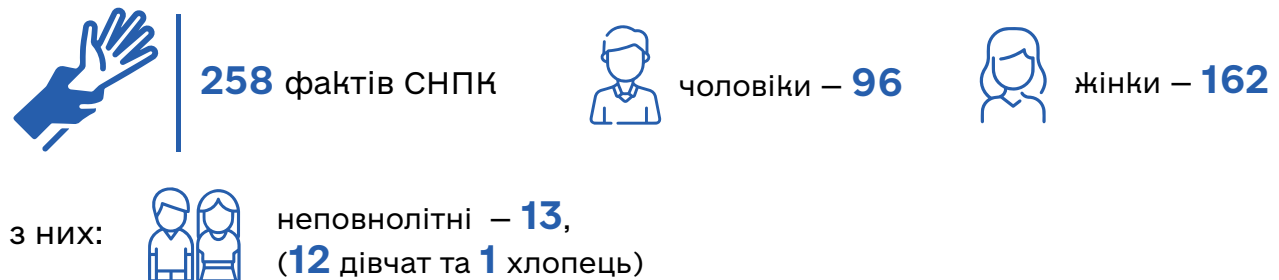
- ветерани та колишні військовослужбовці української армії, які не проходили службу на момент початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року;
- цивільні особи, які прямо чи опосередковано співпрацювали з українською армією, доки територія перебувала під контролем російських військових угруповань;
- особи, які з відкритою нелояльністю ставилися до російських військових угруповань, висловлювали свою позицію публічно (місцеві громадські активісти, волонтери, підприємці тощо);
- керівники та вищі посадові особи місцевих органів влади, які відмовилися співпрацювати з російськими військовими угрупованнями;
- члени сімей зазначених категорій цивільних осіб. Представники цих груп є жертвами у 48% задокументованих випадків тортур.

Одним із найбільш травматичних і найпоширеніших порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях України є сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, яке було застосовано до цивільних осіб з боку російських агресорів. Це юридичний термін, яким позначають зґвалтування, сексуальне рабство, сексуальні тортури чи приниження, умисне зараження венеричними захворюваннями, примус до споглядання сексуального насильства щодо інших людей та інші форми сексуального насильства, які здійснюються з політичними чи соціально-економічними намірами, що відповідають цілям конфлікту.

¹⁶⁵ Torture and other forms of ill-treatment committed in the context of armed conflict by the representatives of the Russian Federation in the territory of Ukraine (<http://surl.li/qnrj>).

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК) – інший вид сексуального насильства не пов'язаний зі зґвалтуванням (серед яких наявні такі види, як: зґвалтування, каліцтво або насильство над статевими органами, примусове оголення, погрози та спроби зґвалтування, примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами тощо).

За даними Офісу Генпрокурора України, станом на 31 грудня 2023 року, з початку повномасштабної військової агресії РФ зафіксовано:

Найбільша кількість випадків сексуального насильства зафіксована по областях:

Статистичних даних щодо етнічної приналежності жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, органами прокуратури наразі не зафіксовано.

За даними моніторингу Секретаріату Уповноваженого з відкритих джерел, виявлено інформацію про факти такого насильства щодо громадян різного етнічного походження, що належать до національних меншин (спільнот).

Зафіксовано один випадок перебування цивільних осіб у спеціалізованій катівні для тривалого незаконного утримання у місті Херсон. Потерпілий, який має болгарське коріння (батько – етнічний болгарин), повідомив, що потрапив до СІЗО за участь в акціях протесту, волонтерство та публікації проукраїнського контенту в соціальних мережах. Чоловіка тримали у СІЗО 38 днів за звинуваченням в екстремізмі та тероризмі, погрожуючи ув'язненням від 10 до 15 років. Увесь цей час він перебував у дуже тісній камері, майже без сну, їжі та води. Після російського полону у чоловіка діагностували струс мозку, три поламаних ребра, численні гематоми, травми рук, опіки. Під час інтерв'ю він згадував, що до нього застосовували різні тортури – побиття гумовою палицею, електричний струм, інші види фізичного знущання.

Інший приклад – це історія корейської сім'ї з Херсонщини, яку окупанти понад місяць тримали у підвалі власного будинку. Родина Вон [ім'я і прізвище змінено на прохання респондента] проживала в смт Чаплинка Херсонської області з 1989 року та мала власний сімейний агробізнес – ферму з баштанництва та вирощування цибулі. На момент повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ в Україну перебували вдома і вирішили не покидати домогосподарство.

Про незаконні допити розповіла під час свого виступу на платформі 21-го Постійного форуму ООН з питань корінних народів Лейла Ібрагімова – представниця кримськотатарського народу, директорка Мелітопольського міського краєзнавчого музею, депутатка Запорізької обласної ради. До будинку депутата Запорізької облради, директора Мелітопольського міського краєзнавчого музею, члена Координаційної ради представників національно-культурних товариств при виконавчому комітеті Мелітопольської міської ради Запорізької області та представниці корінного кримськотатарського народу Лейли Ібрагімової в м. Мелітополі 10 березня 2022 року увірвалися російські військові, провели обшук, вилучили телефони, а також відвезли у невідомому напрямку. Після обшуків та допитів Лейлу Ібрагімову було звільнено¹⁶⁶. Водночас із Мелітопольського міського краєзнавчого музею представниками окупаційної влади було викрадено цінну колекцію експонатів.

2.4. Право особи на приватність та фізичну недоторканність, невтручання в її особисте і сімейне життя, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо

Однією з найгостріших проблем на тимчасово окупованих територіях України є захист права особи на недоторканність особистого життя, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. У широкому діапазоні воєнних злочинів, скоєних військовими угрупованнями Росії в Україні, особливу увагу привертають фільтраційні пункти, де масово порушувалися права людини. «Фільтрація» – це форма обов'язкової перевірки російськими військовими українських громадян, які намагалися виїхати з тимчасово окупованих територій України чи зони бойових дій. Процес фільтрації було організо-

¹⁶⁶ Меня посадили в авто, надели на голову черный мешок – Лейла Ибрагимова о своем задержании (<http://surl.li/qnrffy>).

вано каральними методами та шляхом приниження, що, зокрема, порушувало права людей на приватність та фізичну недоторканість.

У доповіді Міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch зазначено, що у фільтраційних таборах зазвичай збирали біометричні дані цивільних осіб, зокрема й відбитки пальців та знімки обличчя; проводили обшуки особистих речей та телефонів, ретельно перевіряючи контакти, повідомлення, фотографії та записи в соціальних мережах, а в деяких випадках записуючи унікальний серійний номер телефону IMEI; здійснювали допити щодо політичних поглядів. Тіла чоловіків підлягали огляду на предмет татуювань, що вказували на зв'язок з українськими військовими чи націоналістичними угрупованнями, а також на предмет виявлення ознак носіння зброї (наприклад, синці від бронежилета). За свідченнями респондентів, уповноважені особи не запитували їхньої згоди на збір особистих даних, зокрема й біометричних, та не повідомляли причини, чому ці дані збирають.

Огляд військовослужбовцями рф на предмет татуювань або ознак носіння зброї

Національна поліція зафіксувала **27** фільтраційних таборів і в'язниць на тимчасово окупованих територіях України та **7** – на території РФ¹⁶⁷. Найбільші фільтраційні пункти в Донецькій та Луганській областях перебувають у місцях компактного проживання національних меншин (спільнот), зокрема греків – Мангуш, Сартана, Старобешеве, Докучаєвськ, Амвросіївка, Безіменне, Донецьк, Качкарське, Козацьке, Хомутове, Нікольське, Новоазовськ, Первомайськ, Широкине, Успенка.

Представники національних меншин (спільнот), які евакуювалися із зони бойових дій на сході України, проходили через вищезазначені фільтраційні пункти пропуску. Усі вони зазначали, що їм доводилося чекати у черзі днями, тижнями та навіть місяцями, перебуваючи в школах, громадських центрах, урядових будівлях, наметах або транспортних засобах у жалюгідних умовах із обмеженим харчуванням і жахливими санітарними умовами. Масові порушення прав людини на приватність, фізичну недоторканість та таємницю листування зафіксовані також на півдні, зокрема, на тимчасово окупованих територіях Запоріжжя.

За словами очевидців, тут не було великої кількості спеціально облаштованих фільтраційних таборів, але ті, хто виїжджав, змушені були проходити до 30 блокпостів на своєму шляху. Зокрема, одна з респонденток повідомила, що евакуювалася з Мелітополя у квітні 2022 року через Токмак, Пологи та Оріхів, оскільки пропускний пункт у Василівці було закрито з грудня 2022 року.

¹⁶⁷ Нацполіція документує 95% усіх воєнних злочинів: головне – притягнути до відповідальності військовослужбовців РФ – Максим Цуцкірідзе (<http://surl.li/qnrmq>).

Із перших днів повномасштабної війни російські військові втручалися у приватне життя цивільних українців, перевіряючи їхні телефони та проводячи безпідставні обшуки їхніх персональних речей. У сільській місцевості такі рейди здійснювалися шляхом обходу житлових будинків та вилучення у місцевих мешканців телефонів для перевірки їх на предмет наявності проукраїнського контенту в соціальних мережах, українських додатків («ПриватБанк», «Дія») та підписок на українські ЗМІ й телеграм-канали. Залежно від виявленої інформації людина отримувала попередження, штраф чи притягувалася до кримінальної відповідальності. У містах такі перевірки могли здійснюватися прямо на вулиці і бути застосовані до будь-кого.

2.5. Політичні та виборчі права, примус до набуття громадянства

Політичні права громадян становлять органічну основу цивілізованого суспільства, створюють підґрунтя легітимації демократичного політичного режиму та владної еліти. До політичних прав і свобод людини й громадянина традиційно відносять: право брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах (ст. 38, ст. 140-145 Конституції України, Закон України «Про Всеукраїнський референдум»); право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38, 70, 71 Конституції України, Виборчий кодекс України¹⁶⁸).

РФ реалізує практику нав'язування російської етнічної ідентичності та фізичне й ідеологічне витіснення корінних народів та національних меншин (спільнот), а також поняття окремого українського народу та ідеї української громадянської національної ідентичності

В результаті окупації найбільш поліетнічних регіонів України (Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та АР Крим) представники національних меншин (спільнот) та корінних народів стали мішенню через реальну, приписувану або припущену українську національну ідентичність. Дискримінаційне ставлення до них виявляється в багатьох аспектах повсякденного та громадського життя у поєднанні з іншими порушеннями – зникненнями, незаконними обшуками, обмеженням свободи вираження поглядів, нападами на установи культури та позбавленням мовних прав. Незважаючи на те, що представники національних меншин (спільнот) та корінних народів ідентифікують себе з різними аспектами української національної ідентичності, дискримінаційні правові межі, по суті, застосовуються зараз до жителів усієї ТОТ України, відповідно створюючи ризики для різних груп населення. Політичні та виборчі права українців на тимчасово окупованих територіях грубо порушувалися під час псевдореферендумів, організації так званих виборів.

Проведення референдуму на тимчасово окупованих територіях України

168 Виборчий кодекс України (<https://is.gd/3sKnNe>).

РФ зробила спробу анексії українських тимчасово окупованих територій Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, провела так звані «референдуми», результати яких не було визнано міжнародною спільнотою. Було ухвалено Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/4¹⁶⁹ на підтримку територіальної цілісності України із невизнання та засудження всіх дій РФ щодо організації «Російською Федерацією незаконних так званих референдумів у регіонах, що перебувають у межах міжнародно визнаних кордонів України, та спробу незаконної анексії Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей України після організації вищезгаданих референдумів». РФ організувала так звані «референдуми» на тлі репресій проти українських громадян та громадянок на тимчасово окупованих територіях, де також проживають представники національних меншин (спільнот), корінних народів.

Варто зазначити, що абсолютна більшість громадян України проігнорувала це незаконне голосування попри шалений психологічний та фізичний тиск окупантів. Серед них були і представники національних меншин (спільнот). 1-10 вересня 2023 року РФ провела псевдовибори на тимчасово окупованих територіях Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей. На ТОТ Донецької та Запорізької областей фейкові вибори розпочались 31 серпня 2023 року Європейський Союз, Рада Європи, члени Великої сімки, США охарактеризували так звані «вибори» як юридично нікчемні, такі, що порушують засади міжнародного права, права людини, суверенітет та територіальну цілісність України.

На ТОТ РФ здійснює примус до набуття громадянства РФ, адже громадяни України на ТОТ позбавлені соціальних, освітніх, медичних та інших прав. Згідно з так званим указом президента РФ «Про особливості правового становища деяких категорій іноземних громадян та осіб без громадянства в Російській Федерації» від 27.04.2023 року, дозволено депортацію українців без російського паспорта після 1 липня 2024 року.

Окремий пункт цього указу стосується жителів, які виступають за «наси́льницьку зміну основ конституційного ладу» в Росії, фінансують терористичну та екстремістську діяльність або беруть участь у «несанкціонованих» акціях – їх депор-

169 Territorial integrity of Ukraine : defending the principles of the Charter of the United Nations : resolution / adopted by the General Assembly (<http://surl.li/qnrnp>).

туватимуть та заборонятимуть в'їзд до країни. У такий спосіб Росія здійснює політику примусової натуралізації українців, чим серйозно порушує норми МГП. Процедура набуття російського громадянства невивіркова та застосовується до всіх мешканців ТОТ України, незалежно від їхньої етнічної приналежності, без громадянства, громадянства, статусу резидента, віку чи часу проживання.

У тимчасово захопленому Мелітополі юристи закликають містян при отриманні паспортів РФ змінювати українські прізвища на російські. Про це у одному з телеграм-каналів повідомив радник міського голови українського Маріуполя Петро Андрющенко. Він опублікував фото відповідного рекламного плаката. «Меняешь паспорт? Поменяй и фамилию! Очистимся от навязанного украинского нацизма!» – закликають загарбники¹⁷⁰.

Заклики окупантів на тимчасово окупованій частині Запорізької області до зміни українських прізвищ

Зазначається, що прізвище змінюють «офіційно, быстро, без очереди» та надають юридичну консультацію й супровід¹⁷¹. «Такі юридичні послуги рекламують в окупованому Мелітополі. Сучасний рашизм систематично переймає всі радянські та нацистські методи боротьби з українцями», – констатував П. Андрющенко.

Як повідомлялося, загарбники скаржаться на небажання жителів ТОТ отримувати російські паспорти РФ. Примусова паспортизація триває вже понад півтора року, однак її темпи окупантів не влаштовують. Це підтверджують і свідчення представників національних меншин (спільнот) з окупованих територій. Міжнародні організації, як-от Управ-

ління Верховного комісара з прав людини ООН наводить факти, що у «деяких випадках органи влади Російської Федерації нав'язували громадянство особам, депортованим або примусово переміщеним із закладів довготривалого догляду в Україні до закладів довготривалого догляду в Російській Федерації»¹⁷². РФ чітко усвідомлює зв'язок між етнічною приналежністю та законодавством про громадянство. Зокрема, примусова паспортизація українців свідчить про прагнення застосувати закон про громадянство для формування політизованої російської етнічності. Однак, як показують численні моніторинги, дослідження та інтерв'ю, проведені на ТОТ України, українська національна ідентичність має нерозривний етнічний та політичний виміри, особливо в умовах окупації. Отримання російського паспорта може розглядатися українцями як безпековий складник, але не як чинник інтегрування у російське громадянське суспільство.

Україна не визнає насильницьку паспортизацію на ТОТ¹⁷³. Примусова паспортизація російськими документами жителів тимчасово окупованих територій України є протиправною та не є підставою для втрати громадянства України.

170 Такі юридичні послуги рекламують у окупованому Мелітополі (<http://surl.li/qnrub>).

171 На Запоріжжі окупанти закликають жителів змінювати українські... прізвища (<http://surl.li/qnrub>).

172 Огляд ситуації у сфері прав людини в Україні. 1 лютого – 30 квітня 2023 року (<http://surl.li/qnrub>).

173 Коментар МЗС України щодо набуття в РФ чинності нормативно-правового акта, який порушує законні права громадян України (<http://surl.li/jbzfq>).

2.6. Примусове переміщення (депортація) громадян України, представників національних меншин (спільнот), корінних народів

Відповідно до статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду «депортація або насильницьке переміщення населення» означає насильницьке переміщення осіб, які зазнали виселення або інших примусових дій, з району, в якому вони законно перебувають, без підстав, що допускаються міжнародним правом.

Уже з початку березня 2022 року українським юристам та правозахисникам стала надходити інформація про примусове вивезення українських громадян на території, що були окуповані до 24 лютого 2022 року, а пізніше – про їхню депортацію на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Точних статистичних даних щодо етнічної приналежності громадян України, які були депортовані з боку країни-агресорки, немає.

Депортації відбувалися з територій сходу та півдня України, де традиційно проживали представники національних меншин (спільнот)

Вивезення відбувалося з районів активних бойових дій, а також із зайнятих російською армією населених пунктів різних регіонів:

Примус відбувається як через пряме залякування, викрадення цивільних, так і через невибіркові обстріли, руйнування будівель у житлових районах. Крім того, цивільні громадяни часто були позбавлені необхідної для ухвалення рішень інформації та вибору: шляхи для евакуації на підконтрольну уряду України територію були заблоковані представниками збройних формувань РФ.

Будь-які культурні відмінності ігнорувалися російською стороною. ТОТ використовувалися як плацдарми для подальшої колонізації регіонів України з боку Росії. Тривало також незаконне переміщення неповнолітніх громадян з України під виглядом їхнього оздоровлення на ТОТ АР Крим. Неповнолітніх, які вимушено перебувають на ТОТ АР Крим, інтегрують до навчально-виховної системи дошкільної, шкільної та позашкільної освіти РФ.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 3 жовтня 2022 року* на території Російської Федерації перебувають 2,852 млн українських громадян, і ще 15 932 громадянина України перебувають на території Республіки Білорусь. Водночас відповідно до даних російської сторони станом на 3 жовтня 2022 року на територію Російської Федерації прибуло понад 4,5 млн осіб.

Місія Організації з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини протягом 2022-2023 років «виявила серйозні звинувачення в тому, що РФ серйозно та неодноразово порушувала право дітей, які були депортовані з України до Росії, на ідентичність, що знаходить підтвердження також у звітах інших міжнародних механізмів. Ці депортації в більшості випадків відбувалися без будь-якого врахування найкращих інтересів дітей», українських дітей примушували говорити російською мовою, визначали, що «українська та білоруська – це просто діалекти російської мови»¹⁷⁴.

2.7. Незаконний призов громадян України, представників національних меншин (спільнот), корінних народів до військових угруповань РФ

РФ здійснювала незаконний призов громадян України на тимчасово окупованих територіях. Примусова мобілізація у кілька хвиль відбувається на території ОРДЛО, куди РФ насильницьки залучає українських громадян різної етнічної приналежності.

Станом на осінь 2023 року здійснено 17 незаконних призовних кампаній, не враховуючи незаконну так звану «часткову мобілізацію», яка відбувалася на території тимчасово окупованого Криму. На ці порушення МГП протягом незаконної окупації АР Крим неодноразово вказували міжнародні організації. Наприклад, у п'ятій доповіді Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша «Положення в сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, Україна» в 2021 році вказувалося, що загальне число жителів Криму, призваних на військову службу з 2015 року в ході 12-ти військових призовів, становило не менше 26 200 осіб¹⁷⁵.

У ході кожної кампанії контингент призовників із Криму відкомандировується на бази, розташовані на території РФ. Серед призовників були представники національних меншин (спільнот), корінних народів. Під час широкомасштабної агресії РФ цілеспрямовано здійснювала призов кримських татар в ході так званих «часткових мобілізацій» на ТОТ півострова. 21 вересня 2022 року президент РФ путін оголосив «часткову мобілізацію», зокрема й на території Криму. За даними правозахисних організацій «повістки» вручали саме кримським татарам у місцях їхнього компактно проживання.

*Після 3 жовтня 2022 року дані щодо Росії та Білорусі перестали оновлюватися.

174 Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Бюро з демократичних інститутів і прав людини. 180/2023. Вербальна нота (<http://surl.li/qnrwrf>).

175 Положение в области прав человека в Автономной Республике Крым и городе Севастополе, Украина (<http://surl.li/qnrww>).

До Уповноваженого звернувся голова громадської організації «Рада національних спільнот України»¹⁷⁶ щодо оголошеної 21 вересня 2022 року Володимиром Путіним часткової мобілізації в Російській Федерації, що непропорційно торкнулася представників національних меншин (спільнот) та корінних народів. Не винятком для цього чергового злочину Кремля стали і тимчасово окуповані території України, де згідно з міжнародним правом заборонено призов до армії.

Задля забезпечення ефективного реагування на звернення 30 вересня 2022 року Уповноваженим було проведено круглий стіл із представниками громадських і міжнародних організацій національних меншин (спільнот) України для обговорення ситуації, що склалася.

За ініціативи організацій національних меншин (спільнот) та корінних народів України за результатами круглого столу було прийнято спільну заяву Уповноваженого та громадськості для міжнародної спільноти і міжнародних організацій із закликом до всіх народів, які проживають на території Російської Федерації: ігнорувати мобілізацію, складати зброю та переходити на бік Збройних Сил України.

Учасники круглого столу «Мобілізація в Російській Федерації як виклик для представників національних меншин (спільнот) та корінних народів»

Українські правозахисні організації в листопаді 2022 року констатували, що за спостереженнями кримських татар «більшість повісток вручають саме представникам їхнього народу, який багато років зазнавав репресій з боку Росії. Кримські татари розцінюють це як ще один інструмент, який використовує Росія в межах своєї політики винищення корінного населення»¹⁷⁷. Таку практику, яка порушує принципи МГП, засуджували представники міжнародних організацій. У заяві речника ЄС в листопаді 2022 року було зазначено, що кримські татари навмисно та непропорційно стають цілями під час виконання мобілізаційного наказу Росії та насильно залучаються до загарбницької війни РФ проти України, їхньої традиційної батьківщини. Про це йдеться у заяві речника ЄС, оприлюдненій на сайті Європейської служби зовнішніх справ¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Заява правозахисних організацій щодо насильницької мобілізації громадян України до російської армії в окупованому Криму (<http://surl.li/qnryf>).

¹⁷⁸ Ukraine: Statement by the Spokesperson on Russian conscription and mobilisation in Crimea (<http://surl.li/qnryl>).

2.8. Право на мирні публічні зібрання та свободу вираження поглядів

Право на мирні зібрання – центральний елемент функціонування демократичних систем, тісно пов'язаний з іншими основоположними принципами демократії та плюралізму. Воно закріплене в основних міжнародних документах з прав людини, зокрема, у статті 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ці положення гарантують кожному право на свободу мирних зборів, захищають організовані та неорганізовані (спонтанні) зібрання приватних осіб, які у такий спосіб намагаються досягти спільної мети, зокрема сформулювати та висловити певну позицію з того або іншого питання суспільного чи державного життя. У частині 1 статті 39 Конституції України проголошено, що *«громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування»*. В українському законодавстві це одна з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на власний вибір, права на вільний розвиток своєї особистості.

Обмеження права на мирні публічні зібрання особливо сильно торкнулися мешканців тимчасово окупованих територій України. Протягом березня та квітня 2022 року численні акції протесту проходили в районах, які контролювалися військовими угрупованнями РФ в Київській, Херсонській і Запорізькій областях. Управління Верховного комісара ООН з прав людини задокументувало низку випадків, коли військові загони РФ розганяли мирні зібрання, вдаючись до недоцільного або непропорційного застосування сили, наприклад, використовуючи сльозогінний газ, світлошумові гранати і вогнепальну зброю (з якої вони стріляли над головами учасників)¹⁷⁹. Переважна більшість цих інцидентів сталася в Херсонській області, інші були зафіксовані в містах Енергодар, Мелітополь, Токмак і Бердянськ Запорізької області та у Славутичі на Київщині.

Акції протесту в районах, які контролювалися військовими угрупованнями РФ

До таких акцій активно долучалися і представники національних меншин (спільнот), які висловлювали громадський протест проти російського вторгнення та блокували рух військової техніки у Запорізькій, Херсонській областях. Спроби зупинити проукраїнський опір знаходили юридичне підґрунтя в законі Росії, який позбавляє «іноземних агентів» (тобто осіб, які вважаються такими, що перебувають під впливом іноземних держав, осіб чи міжнародних

¹⁷⁹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 1 лютого – 31 липня 2022 року (<http://surl.li/evylz>).

організацій) можливості організовувати публічні зібрання. Його застосування на ТОТ України серйозно підірвало право на свободу об'єднання й вираження поглядів, повагу до приватного життя та участь у державних справах.

Зокрема, у звіті Управління Верховного комісара ООН з прав людини наводиться інформація про те, що правоохоронні органи в Криму продовжують видавати правозахисникам, членам кримськотатарських інституцій та іншим активним громадянам письмові «попередження» про неприпустимість участі в розпливчасто визначеній «екстремістській» чи іншій «незаконній» діяльності. У документі зазначено, що кримськотатарські активісти на постійній основі отримують в середньому п'ять попереджень на рік, зазвичай перед ключовими кримськотатарськими та українськими пам'ятними датами. Вони вважають ці попередження спробою придушити ініціативи на місцях щодо організації зібрань або інших публічних заходів.

За оцінюванням правозахисної організації «Крим SOS», щонайменше 35% вироків жертвам політично мотивованих кримінальних переслідувань у Криму ухвалено після початку повномасштабного вторгнення¹⁸⁰. Кримськотатарські активісти зазвичай публічно афішуються як екстремісти і терористи. Їм, на підставі сфальшованих пропагандистських кампаній, приписується начебто приналежність до забороненої в РФ організації «Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі» або добровольчого кримськотатарського батальйону імені Номана Челебіджіхана¹⁸¹.

Засуджені до позбавлення волі кримські татари у справі «Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі»

180 КримSOS: близько 35% вироків нинішнім кримським політв'язням було винесено після початку повномасштабного вторгнення (<http://surl.li/qnrzj>).

181 Батальйон ім. Номана Челебіджіхана (<http://surl.li/qnrzu>).

Станом на 11 грудня 2023 року відомо, що окупанти в Криму незаконно

ув'язнили **191** особу, з них **123** кримські татари.

Із загальної кількості

28 – арештовані (з них **21** кримський татарин)

146 – ув'язнені (з них **102** кримські татари)

17 – без статусу

2.9. Економічні та соціальні права і свободи

Соціально-економічні права посідають провідне місце в структурі конституційно-правового статусу особи, забезпечуючи економічну свободу та розвиваючи ідеали вільної людської особистості. Конституція України гарантує право на працю (ст. 43), на відпочинок (ст. 45), на страйк (ст. 43), право на власність (приватну) (ст. 41), на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на охорону здоров'я (ст. 49), на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), на освіту (ст. 53), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на безпечне довкілля (ст. 50).

Із початку повномасштабної збройної агресії росії проти України питання захисту соціально-економічних прав людини набувають особливої актуальності, враховуючи втрату багатьма українцями житла, майна, роботи та засобів до існування, фізичного та психологічного здоров'я. Найбільш гострі гуманітарні потреби фіксуються в районах, розташованих поблизу лінії розмежування, де тривалий час велися чи ведуться активні бойові дії. На тимчасово окупованих територіях люди відрізані від основних державних послуг – банківської сфери, соціальних виплат, послуг транспорту, постачання води, електроенергії та тепла, а також послуг місцевих адміністрацій. Із погіршенням безпекової ситуації порушені на тривалий період ланцюги постачання.

Спираючись на результати контент-аналізу, фокус-групові дискусії та глибинні інтерв'ю¹⁸², до середини 2022 року представники національних меншин (спільнот), які залишалися в районах бойових дій чи тимчасової окупації, мали труднощі з отриманням соціальних виплат та пенсій через банківську систему України.

182 Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри (<http://surl.li/ovycst>).

У зв'язку з припиненням 1 серпня 2022 року роботи Укрпошти на тимчасово окупованих територіях України отримання пенсій там стало неможливим. Ситуація значно погіршилася у січні-лютому 2023 року, коли РФ на законодавчому рівні почала активно впроваджувати так звану політику «денацифікації» українців на захоплених територіях. Це здійснювалося насамперед через ухвалення законів та постанов, які впливають на реалізацію людьми своїх соціально-економічних прав. Зокрема, інтеграція тимчасово окупованих регіонів Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей передбачає перехід населення на російську систему пенсійного та соціального забезпечення, що можливо за умови отримання паспорта РФ.

Зруйноване росіянами відділення Укрпошти у селі Бобровиці Чернігівської області

Спроби рф інтегрувати ТОТ у власний економічний простір

Про всебічний тиск на місцевих мешканців розповідають і представники національних меншин (спільнот), які не могли задовольнити свої гуманітарні потреби без наявності «російського паспорта».

Російське широкомасштабне вторгнення призвело до руйнування інститутів ринку праці, які перестали ефективно функціонувати. Зростання рівня безробіття, соціальне відчуження, гендерна нерівність, дискримінація на робочому місці, зокрема й стосовно молоді, поширення бідності – одні з головних негативних соціальних наслідків війни. Дуже багато представників національних меншин (спільнот), які залишилися на тимчасово окупованих територіях, втратили роботу і перебувають на межі виживання. Вразливою групою залишаються вчителі, серед яких дуже багато представників національних меншин (спільнот). На тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей педагоги масово відмовляються працювати за російськими навчальними програмами та викладати російською мовою.

Російська влада продовжує залякувати та утискати кримських правозахисників, зокрема адвокатів, які мають офіційні свідоцтва про право на здійснення адвокатської діяльності. 20 березня 2023 року, після більше ніж шестимісячного судового процесу, місцевий суд у Сімферополі позбавив права займатися адвокатською діяльністю двох відомих кримськотатарських правозахисників, які були законними представниками громадян України, звинувачених у тероризмі та екстремізмі в Криму та РФ. Наказ про позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю став кульмінацією тривалої кампанії залякування, а також продовжив лінію з обмеження гарантій прав людини і законності в ТОТ Криму.

2.10. Право людини на свободу світогляду і віросповідання

Російська окупація частини українських територій істотно позначилася на ситуації із дотриманням прав релігійних організацій та свободи віросповідання. Окупаційні адміністрації на чолі з колабораціоністською владою та сепаратистськими бандформуваннями вдалися до запровадження у підконтрольних їм регіонах кампанії системного релігійного переслідування, де межі релігійної свободи визначаються мірою готовності віросповідних спільнот співпрацювати з путінським режимом та/або публічною демонстрацією своєї лояльності до нього. Переважна більшість інших конфесій зіткнулася із серйозними перешкодами в процесі власної діяльності та жорстокою дискримінацією.

Під виглядом боротьби із «сектами» та «екстремістами» проросійські сили проводять активний наступ на релігійні організації, застосовуючи арсенал антигуманних та протиправних засобів, серед яких насильницьке захоплення культових будівель, надумана відмова у реєстрації/перереєстрації статутів, залякування, викрадення, катування віруючих тощо. До категорії «небажаних» релігійних структур насамперед потрапили **Православна церква України, частина кримськотатарської мусульманської спільноти, низка протестантських деномінацій, Свідки Єгови**.

Фахівці Інституту вивчення війни у своєму звіті від 9 квітня 2023 року повідомляють, що з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну:

російські солдати вчинили щонайменше **76 актів релігійних** переслідувань в Україні,

убили або захопили щонайменше **29 священнослужителів** та релігійних лідерів¹⁸³.

Російська влада закрила, націоналізувала або насильно перевела щонайменше **26 місць богослужіння** під контрольовану Кремлем російську православну церкву,

осквернила або навмисно знищила щонайменше **13 культових споруд** в окупованій Україні.

За оцінкою експертів, ці випадки релігійних репресій не є поодинокими інцидентами, а радше частиною цілеспрямованої кампанії з систематичного викорінення «небажаних» релігійних організацій в Україні та просування впливу російської православної церкви.

Однією з найбільш уразливих релігійних спільнот на підконтрольних РФ територіях України є спільнота Свідків Єгови, діяльність яких в РФ оголошена екстремістською. На підконтрольних РФ територіях України представники Свідків Єгови зазнають системної дискримінації та утисків. Згідно з даними Уповноваженого лише на ТОТ Криму РФ порушила стосовно кримчан **понад 100 кримінальних справ за релігійною ознакою, з них 17 – проти представників Свідків Єгови**¹⁸⁴. Росія продовжує ігнорувати резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 74/168, в якій міжнародна спільнота закликає РФ забезпечити свободу віросповідання та релігії без будь-якої дискримінації.

¹⁸³ Russian Offensive Campaign Assessment, April 9, 2023 (<http://surl.li/qnsaw>).

¹⁸⁴ Уповноважений: Росія продовжує репресії за релігійною ознакою в українському Криму! (<http://surl.li/qnspe>).

Найявні повідомлення з відкритих джерел свідчать про те, що найбільш поширеними жертвами релігійного переслідування, після українських православних, є протестанти, зокрема євангельські християни-баптисти. Протестанти всіх течій стали жертвами **у 34% випадків**, які зафіксував ISW. Баптисти становили **13% жертв** – найбільша окрема група після українських православних. ISW спостерігав за повідомленнями про переслідування баптистів поблизу окупованих міст Северодонецьк, Лисичанськ, Маріуполь та Мелітополь. За даними Церкви євангельських християн-баптистів, **з 2,5 тис. громад – 400 повністю припинили своє існування**, що пов'язано не тільки із знищенням молитовних будинків, але й людськими втратами.

Найбільше російські війська переслідують протестантів на півдні України, зокрема в Херсонській (35%) і Запорізькій областях (48%). Як приклад ISW наводить історію захоплення Херсонського навчального закладу українських євангельських християн-баптистів, де з березня до листопада 2022 року було розміщено гарнізон і крематорій для кремації вбитих російських військових.

Про аналогічні випадки в Чкалово та Мелітополі Запорізької області повідомило Управління Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів, де озброєні солдати вчинили рейд під час вечірнього богослужіння, заявивши, що після так званого референдуму жодної секти в селі не буде, а залишиться лише православна церква. Зокрема, у будівлі Мелітопольської християнської церкви, яка є однією з найсучасніших споруд у Мелітополі, спочатку відкрили міністерство молоді та спорту, а пізніше передали під розміщення регіонального відділення «молодої гвардії єдиної Росії». За словами пастора Віктора Сергєєва, церкву розграбували та понівечили церковні реліквії, зокрема, окрім дорогої сучасної техніки, вивезли музичні інструменти та зрізали хрест, який стояв у дворі перед будинком.

Євангельська церква «Благодать» у Мелітополі до і після захоплення російськими окупантами

Не менше страждають релігійні організації, які задовольняють потреби мусульман. В рамках програми *«сприяння релігійним організаціям в інтеграції до російського соціокультурного простору»* окупаційні адміністрації активно впроваджують альтернативні структури управління з метою посіяти розкол в середовищі мусульманських релігійних громад. Зокрема, на території тимчасово окупованої Донецької області (так званої «ДНР») представників місцевих мусульманських осередків змушують підпорядковуватися духовному управ-

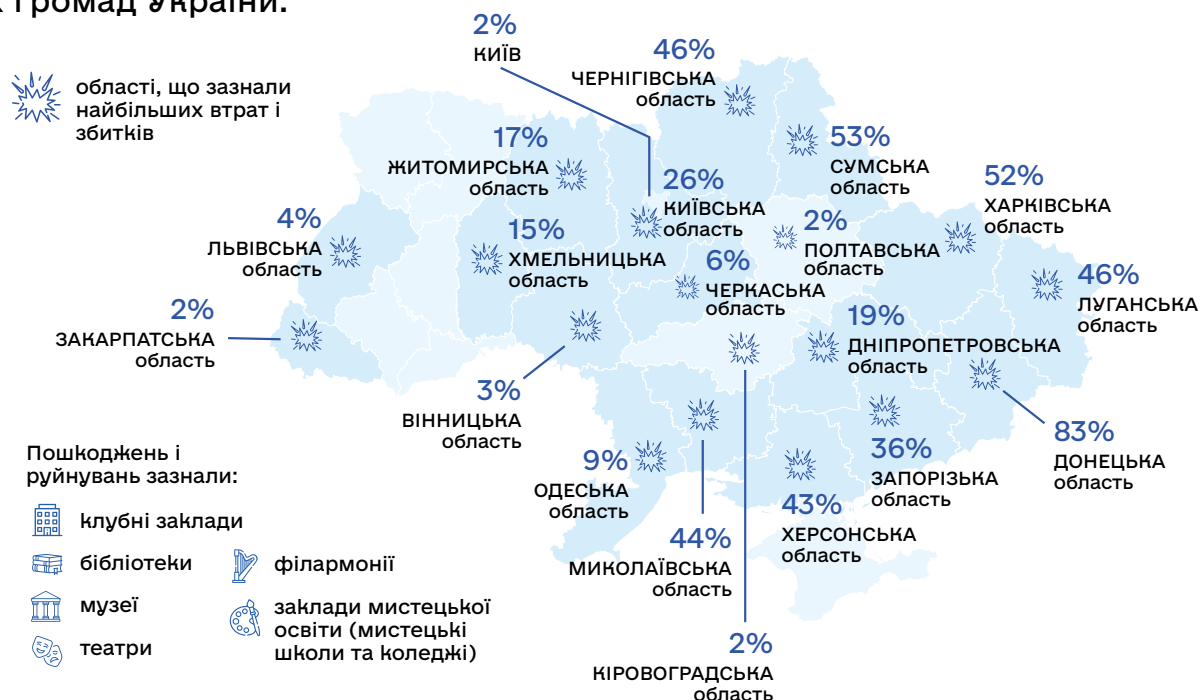
лінню мусульман Росії та здійснювати свою діяльність під його канонічним управлінням¹⁸⁵. Зокрема, 22 квітня 2022 року імамів Горлівки, Тореза, Шахтарська, Сніжного, Макіївки, Донецька зібрали у місті Шахтарськ із метою проведення установчих зборів та створення духовного управління мусульман так званої «ДНР», а також обрання ради імамів та ради старійшин.

Аналогічна ситуація відбулася у Луганській області, де муфтіят так званої «ЛНР» ухвалив рішення вийти з підпорядкування Духовного управління мусульман України та нібито виявив бажання увійти до складу духовних зборів мусульман Росії. Звернення підписало 10 імамів¹⁸⁶.

За ініціативи «таврійського муфтіяту» утворено релігійну централізовану організацію «духовне управління мусульман малоросії», яка об'єднала понад 60 мусульманських громад, зокрема, її засновниками стали «Баракят» (Генічеськ), «Сари Булат» (Новотроїцьке) та «Салям» (Мелітополь). Новостворена структура поширює свою юрисдикцію на тимчасово окуповані райони Херсонської та Запорізької областей¹⁸⁷.

2.11. Право на збереження культурної спадщини

Станом на 25 грудня 2023 року, за даними МКІП, через дії російської армії постраждали **1907** об'єктів культурної інфраструктури, з них **306** – зруйновані. Найбільших втрат і збитків культурна мережа зазнала в Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Луганській, Запорізькій областях та м. Києві. Пошкоджень і руйнувань зазнали клубні заклади, бібліотеки, музеї, театри, філармонії, заклади мистецької освіти (мистецькі школи та коледжі) на території **274** територіальних громад. Це **18,7%** територіальних громад України:

При цьому варто зазначити, що офіційна статистика стосується лише найбільш відомих фактів. За їхніми межами є сотні інших злочинів проти культурної спадщини та тисячі випадків знищення й пограбування культурних цінностей, зокрема й приватної форми власності: родинних ікон, стародруків, картин та інших сімейних реліквій.

Уже зараз достеменно відомо, що серед фізично знищених, пошкоджених та викрадених об'єктів культурної спадщини є знакові пам'ятки архітектури, мис-

185 Діяльність мусульман ДНР відтепер регламентуватиме ФСБ (<http://surl.li/qnspz>).

186 Муфтіят ЛНР вирішив увійти до складу Духовних зборів мусульман Росії (<http://surl.li/qnsqn>).

187 На окупованих територіях створили «Духовне управління мусульман Малоросії» (<http://surl.li/qnsqy>).

тецтва та літератури, які були створені представниками національних меншин (спільнот) України.

Наразі під окупацією перебувають найбільш поліетнічні регіони країни, де розміщена значна кількість культурних артефактів різних часів

Зафіксовано також втрати матеріальної культурної спадщини внаслідок агресії РФ в 2014 році.

■ ТОТ Луганської та Донецької областей: на початок 2014 року до Державного реєстру нерухомих пам'яток України було внесено у Донецькій області – 88 об'єктів, серед них 75 – історії та 4 – монументального мистецтва; у Луганській області – 497 об'єктів, серед яких 403 – історії та 28 – монументального мистецтва. На ТОТ розташовано 49 державних музеїв, зокрема й найбільші музеї регіону зі значною частиною Музейного фонду України.

■ ТОТ АР Крим та місто Севастополь: до окупації діяли 34 музейні установи, підпорядковані Міністерству культури України, з 917 477 предметами, що входили до державної частини Музейного фонду України. У Севастополі – 5 музейних установ із 320 163 предметами, що також входили до державної частини згаданого фонду. На півострові розташовано 3800 нерухомих пам'яток культури, зокрема один з українських об'єктів, внесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО (World Heritage List) – місто Херсонес Таврійський та його хора. Низку об'єктів внесено до попередніх списків – Бахчисарайський палац кримських ханів і Чуфут-Кале, комплекс пам'яток Судацької фортеці VI-XVI ст., Кримська астрофізична обсерваторія, пости та укріплення на торгових шляхах генуезців від Чорного до Середземного моря, культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (Мангуп-Кале та Ескі-Кермен).

На ТОТ АР Крим окупаційна влада здійснює так звану «реставрацію» об'єктів культурної спадщини корінного кримськотатарського народу. Зокрема, така «реставрація» призводить до фактичного руйнування Бахчисарайського палацу кримських ханів. Під виглядом реконструкції знищено Золотий кабінет Ханського палацу – демонтовано автентичний дах та ансамбль кольорових вітражів. Наслідки призвели до серйозних деформацій – наразі стіни архітектурного ансамблю Ханського палацу покриваються тріщинами – з'явилася тріщина на східному мінареті мечеті, який до проведення ремонтних робіт мав невеликий нахил. У результаті незахищеності від механічного впливу тріщини також з'являються на деяких надгробках Ханського цвинтаря. Важливою втратою є пошкодження розписів на південному і західному фасадах мечеті, які робив майстер Омер (XVIII ст.). В цілому можна говорити про серйозні порушення естетичної цілісності об'єкта, його оригінальності, автентичності, первісного вигляду, а в окремих випадках і про історичну деконтекстуалізацію культурної спадщини кримських татар (наприклад, проведення християнських свят).

Стан Бахчисарайського палацу кримських ханів після «реставрації» окупаційною владою

Херсонеське городище – це об’єкт культурної спадщини цивілізації древніх греків, єдиний у Європі цілісно збережений зразок античного міста із сільськогосподарською округою (хорою), яка демонструє, як розподілялася територія між громадянами античного міста та як була організована господарська діяльність. Херсонес був однією з найрозвиненіших еллінських колоній.

Античне місто Херсонес Таврійський

У 2015 році, свідомо порушуючи принципи та норми міжнародного права, окупаційна влада АР Крим розпочала проєкт зі створення розважального комплексу «Новий Херсонес», який передбачав масштабну реконструкцію на території заповідника. Останніми кричущими фактами руйнівних дій російських окупантів на території античного міста Херсонес Таврійський стало проведення міжнародного музичного фестивалю «Опера в Херсонесі». Із цією метою на територію заповідника було завезено 15 фур металоконструкцій та дизель-генераторну електростанцію, встановлено чотири сцени, три екрани, трибуну для глядачів загальною вагою 500 тонн, світлове і звукове обладнання потужністю 50 кіловат. Все це було змонтовано безпосередньо на давніх руїнах та створило вкрай негативне антропогенне навантаження на пам'ятку. Під час підготовки до розважального заходу було викинуто як сміття середньовічні аорочні камені та античну колону, комунікації прокладалися на залишках археологічних об'єктів, будівництво велося там, де ще не завершено дослідницькі та реставраційні роботи, важка техніка рухалася по культурному шару та нерозкопаній частині городища.

Монтаж сцени для проведення міжнародного музичного фестивалю «Опера в Херсонесі»

Ще більш ганебними виявилися сценарії поводження з культурною спадщиною національних меншин (спільнот) на ТОТ Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей

Цілковитого знищення зазнають культурні цінності в зоні бойових дій та на прифронтових територіях, наприклад, у місцях компактного проживання греків Приазов'я руйнування історичної забудови сягає до **90%** (Маріуполь, Лисичанськ, Сєвєродонецьк, Рубіжне).

У Лисичанську внаслідок ракетного обстрілу частково зруйновано найбільший комплекс бельгійської культурної спадщини, що розташований за межами Бельгії. Наразі відомо про повне знищення будівлі Лисичанської гімназії, в якій 100 років тому розміщувалася казарма для неодружених працівників содового заводу. В результаті пожежі частково пошкоджено також приміщення колишньої лікарні. Всі об'єкти представляли композицію Бельгійського архітектурного ансамблю міста Лисичанська¹⁸⁸. Цей європейський культурний спадок налічував 33 будівлі, які були споруджені у ХІХ столітті в стилі модерн.

Лисичанська гімназія після ракетного обстрілу військами РФ

Найбільших збитків зазнала культурна спадщина греків Приазов'я (маріупольські греки), третя за чисельністю етнічна спільнота в Донецькій області. Маріуполь був центром еллізму в Україні та культурною перлиною східного регіону. Саме в цьому українському місті розташовувався Культурний центр Федерації грецьких товариств України – організації, яка об'єднує 96 грецьких товариств по всій Україні. При Маріупольському державному університеті діяла єдина в Україні кафедра новогрецької мови, а також була розташована редакція всеукраїнської газети «Елліни України», єдиного друкованого ЗМІ греків України. Щороку у Маріуполі проходила величезна кількість культурних заходів, що допомагали ближче познайомитися з традиціями грецької діаспори.

Зруйнований Маріупольський державний університет у Донецькій області

188 Європейський Донбас. Що робили бельгійці у Лисичанську? (<http://surl.li/qnsrh>).

На сході України було багато визначних місць, які стосувалися відомих маріупольських греків, зокрема, Художня галерея імені Архипа Куїнджі, одного з найвідоміших українських митців грецького походження. У колекції музею було зібрано понад 950 графічних та 650 живописних творів, 150 скульптур і близько 300 творів декоративно-прикладного мистецтва – загалом близько 2000 експонатів.

Художня галерея імені Архипа Куїнджі після ракетного обстрілу

Важливими осередками культури, які репрезентували культурну спадщину маріупольських греків, були Маріупольський краєзнавчий музей та Музеї історії та етнографії греків Приазов'я в місті Сартана. Саме ці музейні установи зберігали дуже рідкісні та цінні колекції книг, документів, предметів побуту та одягу маріупольських греків. Зокрема, Маріупольський краєзнавчий музей мав сім експозиційних залів та наукову бібліотеку, фонд якої становив 17 тисяч книг. Загальний фонд музею налічував понад 53 тисячі експонатів, серед яких речові, образотворчі, письмові (рукописні та друковані), нумізматичні, археологічні, фотодокументальні, природні та інші. Серед них особливу цінність становили грамота Катерини II християнам-грекам, виведеним із Кримського ханства в 1778-1780 роках і поселеним у Північному Приазов'ї, плащаниця 1760 року, Євангеліє 1811 року.

Маріупольський краєзнавчий музей

На жаль, усі вищезгадані культурні центри греків було знищено та розграбовано російськими військовими угрупованнями під час осади Маріуполя. Наразі достеменно не відомо, яка кількість музейних експонатів згоріла, але невелику частину вцілілих предметів було вивезено до окупованого Донецька. Серед них – Євангеліє 1811 року, виготовлене венеційською типографією для маріупольських греків; сторічний сувій Тори, який належав єврейській громаді міста; оригінали трьох картин Архипа Куїнджі «Червоний захід», «Осінь. Крим» та «Ельбрус», оригінал картини Івана Айвазовського «Біля берегів Кавказу», оригінали

двох робіт Миколи Дубовського «Море» та «Ніч на Балтійському морі», оригінал посмертного портрету Куїнджі 1910 року Григорія Калмикова, бюст Архипа Куїнджі роботи скульптора Володимира Беклемішева; три унікальні ікони кінця XIX століття, предмети декоративно-прикладного мистецтва.

Істотних втрат зазнала культурна спадщина й інших представників національних меншин. Частково зруйновано вірменський хачкар (хрест-камінь) у Маріуполі¹⁸⁹, споруджений на згадку про безневинні жертви українського та вірменського народів.

Для вірмен хачкар має високе духовне значення, оскільки відповідно до канонів Вірменської апостольської церкви хачкари освячують, і саме біля них відбуваються найбільш значущі події в житті кожного вірменина. Варто також зазначити, що у листопаді 2010 року мистецтво створення хачкарів із формулюванням «Символіка та майстерність хачкарів, вірменські кам'яні хрести» було внесено до репрезентативного списку ЮНЕСКО з нематеріальної культурної спадщини людства.

Частково зруйнований вірменський хачкар у місті Маріуполь Донецької області

Внаслідок бомбардування Малинівського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад-Загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів» в с. Малин Житомирської області було пошкоджено чеську кімнату.

У результаті обстрілу постраждав головний корпус садиби Л. Кеніга – пам'ятка архітектури та містобудування національного значення у місті Тростянець Сумської області, де розміщувався музейно-виставковий центр «Тростянецький»¹⁹⁰. Маєток збудовано 1762 року в стилі неокласицизму, але після 1874 року його архітектурний ансамбль було істотно змінено родиною німецького цукрового магната Леопольда Кеніга. Зокрема, фасадам комплексу додали барокових форм, декорували їх пілястрами та барельєфами у формі янголів і химер. На жаль, прямі обстріли російськими танками й пожежа в будинку істотно пошкодили фасад, зруйнували дах і перекриття, знищили інтер'єри, вибили вікна. Назавжди втрачено унікальні зразки паркету, який виготовляли свого часу на південному заводі Кеніга, а також бібліотека, що нараховувала понад 15 тисяч книг, датованих кінцем XIX – початком XX століття.

Головний корпус садиби Л. Кеніга після обстрілу

¹⁸⁹ Росіяни зруйнували армянський хачкар в Маріуполі. Це пам'ятник невинним жертвам всіх війн (<http://surl.li/qnsro>).

¹⁹⁰ Фонд садиби Кеніга у Тростянці на Сумщині втрачено назавжди (<http://surl.li/noqar>).

Серед пошкоджених росіянами німецьких пам'яток культури варто звернути увагу на садибу Генріха Янцена в місті Оріхів Запорізької області, яка презентувала архітектуру кінця XIX століття¹⁹¹. Генріх Янцен був одним із німців-менонітів, що переселилися на українські землі та внесли значний вклад у їхній розвиток. Зокрема, представники родини Янцен побудували перший паровий млин, лікарню на 14 місць, школу для дітей-менонітів, брали участь у спорудженні торговельних яток, кінотеатру, житлових будинків. Генріх Янцен був першим мером міста та 25 років беззмінно обирався на посаду міського голови Оріхова. У двоповерховому будинку родини Янценів розміщувалась Оріхівська міська рада. Через російську атаку в маєтку пошкоджено вікна, розтрощено вхідні двері, стіни та старовинна ліпнина посічені уламками, частина даху та другого поверху повністю зруйновані.

Пошкоджена садиба Генріха Янцена в місті Оріхів Запорізької області

Знищений 4-поверховий паровий млин Пітера Діка в селищі Нью-Йорк Донецької області

У травні 2022 року російські війська запальювальними снарядами знищили 4-поверховий паровий млин Пітера Діка – пам'ятку промислової архітектури початку XX століття у Нью-Йорку Бахмутського району Донецької області, яку залишили після себе німецькі колоністи¹⁹². Споруджений у 1903 році, він став одним із найбільших у громаді.

Як видно з наведених прикладів, російська окупаційна армія заподіює великої шкоди об'єктам національно-культурної та етнічно-історичної спадщини по всій території України.

Вказані дії містять склад злочину за ст. 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни), адже є прямим порушенням Конвенції

¹⁹¹ В Оріхові окупанти розбомбили історичний Менонітський маєток (<http://surl.li/qnsse>).

¹⁹² В українському Нью-Йорку згорів старовинний млин Діка з менонітської спадщини (<http://surl.li/qnssm>).

про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (Гаазька конвенція) 1954 року та додаткових протоколів до неї, а також Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року.

Спостерігається вивезення об'єктів української культурної спадщини, спадщини національних меншин до країни-агресорки. В цілому за даними, наведеними в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Культурна спадщина та національна безпека»¹⁹³, 2023 року, вивезення російськими окупантами рухомих культурних цінностей із музейних фондів України до РФ з окупованих після 24 лютого 2022 року територій, було здійснено з майже 40 українських музеїв. Зокрема, під виглядом «евакуації» культурних цінностей із зони бойових дій РФ вивезла та незаконно привласнила низку музейних колекцій. Частина цих артефактів представляють собою об'єкти культурної спадщини національних меншин (спільнот) та корінних народів України. Зокрема, Маріуполь: з музеїв викрали та вивезли понад 2 тисячі експонатів. Серед найцінніших предметів були старовинні ікони, унікальний рукописний сувій Тори, 200-річна Біблія та понад 200 медалей. Було вивезено колекцію фонду Художнього музею імені Архипа Куїнджі, будівлю музею зруйновано 21 березня 2022 року Мелітополь: зібрання музейного фонду краєзнавчого музею, який містив колекцію скіфського золота з розкопок Мелітопольського кургану. Херсон: колекція фондів краєзнавчого музею, у яких зберігались артефакти скіфського і давньогрецького періодів і твори XVII-XX ст. З понад 13 тис. експонатів викрадено 80%.

Вивезення об'єктів української культурної спадщини, спадщини національних меншин (спільнот) до країни-агресорки

2.12. Право на створення громадських організацій та діяльність національно-культурних товариств

Право на свободу об'єднання разом з іншими основоположними правами й свободами є фундаментом створення та функціонування сучасного демократичного суспільства. Громадські об'єднання національних меншин (спільнот) – один із засобів національно-культурного самовизначення осіб, які відносять себе до окремої етнічної спільноти, а також колективна форма реалізації їхніх спеціальних прав на загальнодержавному та регіональному рівнях.

На жаль, із початком повномасштабної російської агресії переважна більшість громадських об'єднань національних меншин (спільнот), які опинилися в окупації, змушені були припинити свою діяльність або продовжити її в іншому безпечному місці на підконтрольній Україні території

¹⁹³ Культурна спадщина та національна безпека (<http://surl.li/mrpwl>).

Дуже багато культурних центрів та осередків, створених етнічними спільнотами, постраждали від ворожих обстрілів або були розграбовані російськими військовими. Майнових втрат також зазнали ГО «Мелітопольське товариство греків» та ГО «Мелітопольське національно-культурне караїмське товариство «Джамат». Відомо, що у березні 2022 року внаслідок бойових дій, спричинених російським вторгненням, значних пошкоджень зазнало приміщення Грецького культурного центру «Меотида» Маріупольського товариства греків. Це був духовний і культурний осередок, де усі бажаючі мали змогу вивчати новогрецьку мову, діяли гуртки традиційних грецьких танців, функціонувала бібліотека та велика актові зала для проведення різноманітних заходів. За словами очевидців, постраждали вікна, двері, фасади, стіни та інтер'єри.

Грецький культурний центр «Меотида» у місті Маріуполь Донецької області

Також під час окупації міста російськими військами у червні-липні 2022 року частково зруйновано будівлю Культурного центру Федерації грецьких товариств у Маріуполі. В результаті знищено її унікальну бібліотеку, меблі, техніку, викрадено колекцію картин українських художників грецького походження, архівні матеріали Маріупольського товариства греків та інші культурні реліквії. Мережа сільських осередків Федерації грецьких товариств в Донецькій та Запорізькій областях повністю припинила свою діяльність. Напівзруйновано будівлю Грецького медичного центру «Гіппократи», причому повністю знищено дороге медичне обладнання.

Зруйнована будівля Культурного центру Федерації грецьких товариств у Маріуполі Донецької області

Пошкоджений пам'ятник святителю Митрополиту Ігнатію — одному із засновників Маріуполя у дворі грецького культурного центру «Меотида»

Додаткову увагу привертають й інші проблеми, пов'язані з активними процесами інтеграції громадського сектора ТОТ до російського пропагандистського дискурсу. Про це, зокрема, йшлося у виступі президента РФ під час засідання ради міжнаціональних відносин, яке відбулося 19 травня 2023 року¹⁹⁴. Одним із головних завдань, яке він поставив перед окупаційними адміністраціями Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, було «зміцнення загальноросійської громадянської ідентичності» та запровадження «комплексної системи соціально-культурної адаптації іноземних громадян». Із цією метою Кремль створює мережу соціально-культурних осередків, які використовує як інструмент «м'якої сили» для знищення самоідентифікації цілого покоління українців. Також спостерігається залучення регіональних об'єднань національних меншин до ініціатив ворога, часто з використанням погроз та сили. Зокрема, стало відомо про примушення дітей з Народного грецького фольклорного ансамблю пісні і танцю «Сартанські самоцвіти» та солістки вокального ансамблю «Елліни» Д. Хаджинової до виступів у Москві¹⁹⁵.

Водночас зафіксовано і випадки колабораціонізму серед представників національних меншин (спільнот). Ці дані підтверджує, зокрема, голова Федерації грецьких товариств України Олександра Проценко-Пічаджи, яка розповіла, що у Донецьку, Маріуполі та Волновасі з'явилися нові самопроголошені «лідерки» греків. За її словами, їхня діяльність є нелегальною, оскільки не було дотримано процедури реєстрації зміни керівників цих громадських об'єднань – загальних зборів, голосування за нові кандидатури голів, оформлення протоколу тощо. Натомість вони отримали повне визнання в окупаційних військових адміністраціях та за їхньою вказівкою розпочали агітувати місцеве населення співпрацювати під патронатом РФ. Як один із результатів такої політики можна вважати участь делегації грецьких товариств Сартани, Мангушу та Урзуфу у фольклорному фестивалі в місті Курськ (РФ). Федерація грецьких товариств України не визнає діяльність фейкових громадських структур та рішуче засуджує зрадників.

Аналогічні процеси відбуваються на ТОТ Запорізької області. Один з активістів єврейської громади, разом із дружиною, беруть участь в інформаційній кампанії на користь РФ та пропагують високий рівень соціальної допомоги від окупаційної влади¹⁹⁶. Інший приклад стосується болгарських активістів, за участі яких у правовому полі РФ було зареєстровано перші національно-культурні об'єднання греків, болгар, євреїв та караїмів Запорізької області. Колабораціоністкою визнано представницю караїмського народу Олену Тракай, яка очолила інтеграційний громадський рух національних меншин у Мелітополі¹⁹⁷. За даними Запорізької ОВА, у колабораціоністській діяльності також підозрюються: голова ГО «Національно-культурне товариство «Молокани Нововасилівщини» (Мелітопольський район); голова ГО «Мелітопольське українсько-польське культурно-освітнє товариство «Полонія» (м. Мелітополь); голова ГО «Вірменська громада «Масіс» (м. Мелітополь); голова обласної громадської організації «Фонд підтримки болгарської культури Таврії» (м. Мелітополь); голова Приморського болгарського культурно-просвітницького товариства «Співдружність» (м. Приморськ); голова Мелітопольського товариства греків (м. Мелітополь).

194 Заседание Совета по межнациональным отношениям (<http://surl.li/qnqqp>).

195 Надазовські греки у спротиві російській агресії (<http://surl.li/kojqj>).

196 В Мелітополі чоловік колаборантки, пиарившийся на Холокості, активно хвалить російський мир (<http://surl.li/qnsuu>).

197 Альона Трокай (<http://surl.li/qnsva>).

2.13. Порушення мовних та освітніх прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів: виклики російської агресії

Збереження мовного середовища корінних народів та національних меншин (спільнот) набуває нового сенсу в умовах повномасштабного вторгнення російської армії в Україну. На ТОТ політика РФ спрямована на витіснення української мови та мов національних меншин (спільнот) і корінних народів з усіх сфер життя з метою повної русифікації населення. Уповноважений із захисту державної мови назвав злочини проти української мови та мов меншин (спільнот) цілеспрямованим лінгвоцидом, спрямованим на знищення української ідентичності.

Російська агресія призвела до погіршення можливостей України щодо забезпечення інформаційних прав національних меншин (спільнот) та корінних народів у зв'язку з бойовими діями та окупацією частини території України. Низка об'єктів інформаційної інфраструктури зазнала знищення, руйнування різної міри або ж опинилась в умовах російської окупації. На окупованих територіях російська сторона інформаційно ізолює місцеве населення від джерел достовірної інформації, зокрема від міжнародного та українського інформаційного простору.

На окупованих територіях України російська сторона організувала мовлення російських телеканалів, також транслюються програми спеціально створених окупаційною владою телеканалів. В підконтрольному РФ інформаційному просторі поширюється дезінформація, пропаганда мови ворожнечі, зокрема за ознаками національної та етнічної приналежності.

Російська агресія мала катастрофічні наслідки для грецької спільноти Приазов'я, які є нащадками двох унікальних мовних груп – урумів (тюркофони) та румеїв/рومهїв (еллінофони) Кримського півострова. Греки переселялися у південно-східні регіони у XVIII столітті, створюючи громади, насамперед на основі мовних ознак. Ареалом побутування урумської мови/говірки було 29 сіл Донецької області, одне село в Запорізькій області та м. Маріуполь, а чисельність урумів становила близько 40 тис. осіб. Географія ж застосування румейської мови була значно меншою – це Великоновосілківський, Волноваський, Володарський, Мангушський та Старобешівський райони Донецької області. Як зазначає історик В. Піскіжова у своїй праці «До проблеми збереження та популяризації культурної (мовної) спадщини Надазовських греків у незалежній Україні», у 2018 році урумську та румейську було внесено до «Атласу мов світу, що перебувають під загрозою» (ЮНЕСКО).

Згідно зі шкалою Levels of endangerment (рівні небезпеки) урумська мова є тією, що перебуває *«безумовно під загрозою»*, румейська ж – *«у серйозній небезпеці»*.

До переліку нематеріальної культурної спадщини Донецької області внесено малоянисольський діалект (говірку) румейської мови. Географією сучасного побутування вказаного елемента було визначено лише кілька сіл Нікольського району – Малоянисоль, Кременівка, Новоянисоль, Касянівка та Кирилівка.

Фізичне знищення російською армією м. Маріуполя та його подальша окупація стали трагічними сторінками в історії України

Значна частка його мешканців мали грецьке походження (**21,9 тис. осіб, або 4,3%**), а саме місто завжди було головним осередком національно-культурного життя етнічних греків, де розташовувалися їхні провідні громадські інституції, зокрема штаб-квартира Федерації грецьких товариств України.

Маріупольський державний гуманітарний університет був єдиним українським закладом вищої освіти, де працював факультет грецької філології і перекладу. На базі факультету було створено Екзаменаційний центр Міністерства освіти і релігії Греції на отримання міжнародного сертифіката з новогрецької мови, науково-дослідний Центр з вивчення і розвитку грецької культури країн Причорномор'я, Архів-бібліотека вивчення діалектів і культури етнічних греків Надазов'я. Щороку проводилися Всеукраїнська студентська олімпіада та Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з новогрецької мови і літератур, а також Конкурс творів новогрецькою мовою імені проф. Васоса Карагеоргіса. Бібліотека елліністичних студій «Константинос Левендіс»¹⁹⁸ була широко відома в Україні і за її межами як найсучасніша і найкраще укомплектована бібліотека з елліністики. Факультет грецької філології і перекладу мав велику популярність серед молоді східних та південних областей України, що мала грецьке коріння.

Приміщення Маріупольського державного гуманітарного університету до окупації і після російських обстрілів

Переважна частина місць компактного проживання приазовських греків наразі перебувають під контролем окупаційних військ

Точна інформація про кількість загальноосвітніх закладів, які функціонують на ТОТ, та дітей, які їх відвідують, відсутня. Мови представників національних меншин (спільнот) не викладаються, а вчителі часто стають жертвами переслідувань та тортур. Наявна практика викрадень на ТОТ представників національних меншин (спільнот) через їхню проукраїнську позицію.

Зокрема, 4 жовтня 2022 року шляхом моніторингу ЗМІ Уповноваженому стало відомо про викрадення та утримання у полоні вчительки новогрецької мови (громадянка Т., яка є етнічною грекинею, членкинею Урзуфського товариства греків)¹⁹⁹. Її було затримано в окупованому Урзуфі Донецької області. Приводом для її затримання та арешту стала проукраїнська позиція жінки, яку вона, навіть перебуваючи в окупованому Урзуфі, не приховувала ні від кого. Спочатку жінку тримали у райвідділку у Мангуші. Користуючись правом на перекладача, громадянка Т. попросила надати їй перекладача з української мови на російську. Після цього жінку з Мангуша було вивезено у невідомому напрямку. 5 жовтня у фейсбуку на сторінці Федерації грецьких товариств України з'явилась інформація, що за повідомленнями родичів громадянка Т. була звільнена і перебуває вдома²⁰⁰. Коментувати зазначені події вона відмовилась. Також громадянка Т. попросила видалити публікації про її затримання із соціальних мереж.

¹⁹⁸ Маріупольський державний університет. Факультет грецької філології (<http://surl.li/qnsvm>).

¹⁹⁹ Окупанти тримають у полоні вчительку новогрецької мови із Урзуфа (<http://surl.li/qnswa>).

²⁰⁰ Вчительку новогрецької мови звільнили (<http://surl.li/qnswi>).

Про утиски на мовному ґрунті говорять також представники національних меншин (спільнот) тимчасово окупованого міста Мелітополь:

«Не дай Боже тут говорити рідною мовою, якщо хтось з орків, чи колаборантів почує, то не знаю, чим все закінчиться... тут у нас забороняють як державну мову, так і мови національних спільнот» (Арина)²⁰¹.

Російська агресія спричинила безпекові виклики, руйнування освітньої інфраструктури, масові переміщення громадян та громадянок, окупацію частини суверенної української території, що негативно відображається на можливості реалізації освітніх прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. Широкомасштабне російське вторгнення більш ніж загострило питання дотримання права на освіту мовами національних меншин (спільнот) корінних народів на тимчасово окупованих територіях, зокрема тих, де окупація відбулася після початку російського широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

В цілому, згідно з даними МОН, через військову агресію РФ:

180 шкіл вщент зруйновано

понад 1,3 тис. навчальних закладів пошкоджено, серед них є й школи, де навчання проводилося мовами національних меншин (спільнот), корінних народів²⁰²

За даними Херсонської ВЦА та моніторингу Уповноваженого, руйнації і пошкоджень зазнали громади, де традиційно проживали особи, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів:

17 закладів освіти комунальної форми власності (де виховувалося **797** дітей) зруйновано

52 заклади дошкільної освіти комунальної форми власності (де виховувалося **2894 дитини**) пошкоджено

На деокупованій території перебувають:

33 пошкоджених заклади (**1848** дітей)

На ТОТ перебувають:

19 пошкоджених закладів дошкільної освіти (**1046** дітей)

Складною залишається ситуація щодо реалізації освітніх прав кримськотатарського народу. Більшість закладів дошкільної освіти знаходиться на тимчасово окупованій території або наближених до районів ведення активних бойових дій.

²⁰¹ Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри (<https://is.gd/ZwPgnN>).

²⁰² У МОН розповіли, скільки шкіл знищила РФ в Україні (<http://surl.li/qnsxa>).

За інформацією Донецької ВЦА, до подій 24 лютого 2022 року діти ромської та грецької національних меншин (спільнот) були охоплені дошкільною освітою та залучені до участі в конкурсах, змаганнях, гуртках, у роботі школи «Майбутніх першокласників» тощо. Діти відвідували свята та розваги відповідно до плану роботи закладів дошкільної освіти. До спільної роботи були залучені батьки вихованців національних меншин (спільнот): індивідуальні консультації, бесіди проводились постійно, тематика яких добиралась індивідуально – залежно від потреб, які виникали; один раз на місяць проводилися практикуми, майстер-класи тощо. Після 24 лютого 2022 року культурні заходи у закладах дошкільної освіти не проводилися через окупацію територій Донецької області та ведення бойових дій на територіях, де зареєстровані осередки компактного проживання представників національних меншин (спільнот) – грецької та ромської меншин (спільнот). Під загрозою виявилось право на навчання грецькою мовою, зокрема, через катастрофічні наслідки російської агресії та окупації для грецької національної меншини (спільноти). Наприклад, Маріупольський державний гуманітарний університет був єдиним українським закладом вищої освіти, де працював факультет грецької філології і перекладу, функціонував Екзаменаційний центр Міністерства освіти і релігії Греції на отримання міжнародного сертифіката з новогрецької мови, науково-дослідний Центр з вивчення і розвитку грецької культури країн Причорномор'я, Архів-бібліотека вивчення діалектів і культури етнічних греків Надазов'я.

Аналіз освітнього процесу на ТОТ сходу та півдня України, які було тимчасово окуповано РФ після 24 лютого 2022 року, демонструє фактично повну відсутність у навчальних планах окупованих освітніх закладів вивчення мов національних меншин (спільнот)

Зокрема, під час так званих уроків «рідної мови» учнями вивчається російська мова. Те саме стосується вивчення української мови, яка повністю витіснена російською окупаційною стороною із навчального процесу на півдні та сході України (Херсонська, Запорізька, Луганська, Донецька області, території, що тимчасово окуповані РФ). Відбувається системна зміна контексту навчання, зокрема щодо предметів гуманітарного циклу, історії, літератури, повністю відсутня можливість вивчення української мови, історії, літератури, мови та літератури національних меншин України (спільнот).

Загрозлива ситуація щодо освітніх прав спостерігається й у ТОТ АР Крим, знищується можливість вивчення української мови.

За даними російської окупаційної сторони, у 2021-2022 роках на території Кримського півострова функціонувало **547 загальноосвітніх** закладів усіх форм власності, в яких навчалися **218 974** школярі:

212 090 (96,9% від загальної кількості) здобували освіту російською мовою

6700 (3%) навчалися кримськотатарською

214 (0,1%) – українською мовою

з них:

162 учні навчаються українською в школі №20 м. Феодосії

52 – у трьох українськомовних класах Сімферопольської академічної гімназії (яка до окупації мала назву «Українська школа-гімназія»).

Причому аналіз навчальних планів демонструє, що кількість годин у різних класах стосовно вивчення кримськотатарської як предмета дорівнює чи є меншою за вивчення російської мови, в цілому навчання відбувається російською мовою²⁰³. Відбуваються процеси цілеспрямованої мілітаризації освітнього процесу, учні та учениці на території Херсонської, Запорізької, Луганської, Донецької областей, ТОТ АР Крим та м. Севастополь масово залучаються окупаційним російським режимом до діяльності мілітарних російських дитячих та молодіжних організацій, серед яких і представники національних меншин (спільнот). Ці дії окупаційної російської влади було неодноразово засуджено міжнародними організаціями. Наприклад, 7 грудня 2020 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 75/29, яка, зокрема, засуджує «використання освіти дітей у Криму для забезпечення навчання, яке є основою для подальшого вступу до збройних сил РФ». На ТОТ спостерігаються процеси русифікації освітнього процесу (мови), мілітаризації освіти, зміни контексту навчання.

Приклад русифікації освітнього процесу та мілітаризації освіти

На ТОТ АР Крим окупаційний медіацентр імені Ісмаїла Гаспринського, підпорядкований окупаційному державному комітету у справах міжнаціональних відносин так званої республіки Крим, декларує підтримку 14 «національних» ЗМІ Криму та видання книжкової продукції. 20 вересня 2022 року медіацентр імені Ісмаїла Гаспринського проводив прийом заявок на видання книг мовами національних меншин (спільнот) на 2023 рік за винятком видань наукової, навчальної літератури, рефератів, доповідей, а також книг, які містять у собі нормативно-правові документи з виробничо-практичних питань²⁰⁴. Видання здійснюється в рамках російської федеральної програми. Відомості про будь-які альтернативні можливості фінансування ЗМІ та випуски книг мовою національних меншин (спільнот) відсутні. Відповідно на ТОТ АР Крим можливості використання та подальшого розвитку мов меншин (спільнот) у різних сферах їхнього життя та право мати власні медіа максимально звужені. Більшість видань здійснюються російською мовою або ж є трансляторами російської пропаганди на визначені цільові аудиторії з-поміж етнічних спільнот на Кримському півострові. Зокрема, єдине друковане видання українською мовою «Кримський вісник» та україномовна інтернет-платформа «Переяславська рада 2.0» системно транслюють російські ідеологічні наративи історичного та суспільно-політичного характеру, демонізуючи Україну, її сили оборони, громадських, культурних та політичних представників, а також виправдовують і підтримують збройну агресію РФ проти України.

В умовах безпекових викликів (протидія дезінформації й мови ворожнечі) та належного забезпечення інформаційних прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в Україні доцільно і надалі докладати всіх можливих зусиль щодо забезпечення доступу усіх українських громадян до суспільно-важливої інформації, зокрема мовою національних меншин (спільнот) та корінних народів в Україні.

²⁰³ «“Універсальний солдат” або освіта як знаряддя Росії на окупованому півдні України» (<http://surl.li/qnsxf>).

²⁰⁴ Прием заявок на издание работ для авторов и издательств на 2023 год (<http://surl.li/qnsxq>).

РОЗДІЛ 3

**СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ КРИМСЬКИХ
ТАТАР ЯК КОРИННОГО НАРОДУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

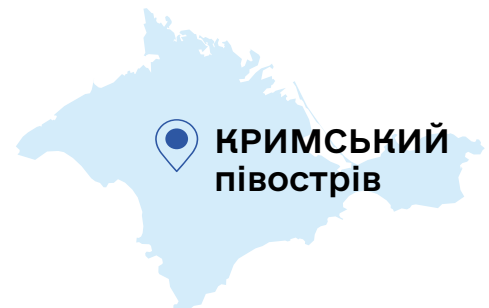
Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, як визначено в Конституції України (ст. 11). Права корінних народів і національних меншин визначаються виключно законами України (ст. 92 Конституції України). Україна офіційно підтримує Декларацію ООН про права корінних народів²⁰⁵. Зокрема, 22 травня 2014 року під час 13-го засідання Постійного форуму корінних народів ООН українська делегація виступила із відповідною заявою. 13 квітня 2022 року Україну вперше обрали до Постійного форуму ООН з питань корінних народів (UNPFII²⁰⁶). Було проголошено позицію держави, що в рамках Постійного форуму Україна буде докладати максимальних зусиль задля забезпечення прав та свобод представників корінних народів, зокрема і на ТОТ²⁰⁷. У складі Форуму українська сторона продовжить реалізовувати колективні права корінних народів та розробляти рекомендації з метою повного застосування положень Декларації ООН про права корінних народів.

3.1. Загальна характеристика становища кримськотатарського народу: історичні та соціокультурні реалії

Корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострова, є кримські татари, караїми та кримчаки. Корінний народ України, кримські татари, у радянський період зазнав масової депортації, що мала катастрофічні наслідки для збереження кримських татар як групи. Наслідком масової депортації, геноциду щодо кримських татар у XX столітті були занепад культури, мови, освіти. З часу набуття Україною державної незалежності кримськотатарський народ почав повертатися до Кримського півострова з місць насильницької депортації.

За даними перепису 2001 року в Україні, кримські татари становили майже 12,1% населення Кримського півострова. Вже у 2013 році згідно з даними, наданими Верховним комісаром у справах національних меншин ОБСЄ, кримські татари становили 13,7% у структурі населення Кримського півострова²⁰⁸.

Поставало питання відновлення культури корінних народів, створення умов для її подальшого розвитку. Станом на 2014 рік кримчаків на території України проживало **400 осіб**. За даними перепису населення, у 2001 році в Україні проживало **1196 караїмів**, більшість із них мешкала на території Кримського півострова.

12 травня 2015 року депортацію з Криму кримських татар у 1944 році визнано в Україні геноцидом кримськотатарського народу. 18 травня в Україні проголошено Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу²⁰⁹. В умовах незаконної окупації АР Крим та м. Севастополь з боку РФ в лютому 2014 року реалізація прав корінних народів щодо збереження та розвитку мови, культури, захист від дискримінації – стали більш ніж складним завданням, зокрема, з огляду на системну політику РФ стосовно порушень прав на ідентичність та самобутність, порушення МГП щодо корінних народів України. В Україні наголошують на порушеннях прав із боку РФ щодо представників

205 Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів (<https://is.gd/D8XLg8>).

206 United Nations Permanent Forum On Indigenous Issues (UNPFII) (<http://surl.li/qnszm>).

207 Україну обрано до складу трьох органів в рамках Економічної і Соціальної Ради ООН (<http://surl.li/qntam>).

208 Інтеграція раніше депортованих осіб у Криму, Україна (<http://surl.li/qntaz>).

209 Постанова Верховної Ради України «Про визнання геноциду кримськотатарського народу» (<http://surl.li/mslfy>).

кримськотатарського народу, переслідування їх за політичними мотивами, незаконне переміщення їх на територію Російської Федерації, знищення фундаментальних прав і свобод на тимчасово окупованому Кримському півострові, включно зі свободою слова, світогляду та віросповідання, порушення сімейної єдності багатьох родин, переважно з числа кримськотатарського народу, насильницький призов українців і кримських татар до російської армії через механізм примусового нав'язування російського громадянства, руйнування культурної спадщини корінного народу²¹⁰.

Протягом 2021-2023 років в Україні розвивалося законодавство стосовно забезпечення прав та свобод корінних народів та інструменти його імплементації. У 2021 році було ухвалено Закон України «Про корінні народи України» від 1.07.2021 року №1616-IX. Законом врегульовано правовий статус корінних народів України, караїмів, кримчаків та кримських татар, встановлено правові гарантії на повне володіння всіма правами людини та основоположними свободами осіб, що належать до корінних народів України. Закон розвинув відповідні постанови ВРУ (2014 рік) про визнання кримськотатарського народу корінним народом України.

Відповідно до закону України корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України

Одна із цілей Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої указом Президента України від 24.03.2021 року №119, є забезпечення та захист прав корінних народів і національних меншин в Україні відповідно до міжнародних, зокрема й європейських стандартів прав людини. У Стратегії Деокупації АР Крим та м. Севастополя (2021)²¹¹ було визначено ключові напрями захисту прав корінних народів та національних меншин, які проживають на території Кримського півострова, розроблено план до її реалізації, які містив і кроки захисту прав корінних народів.

У законі зазначено, що корінні народи України та їх представники мають право колективно та індивідуально на повне володіння всіма правами людини і основоположними свободами, визначеними у Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів та в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також передбаченими у Конституції та законах України. Надано право на рівний правовий захист, заборону дискримінації, на заходи посиленої підтримки. Вони становлять собою тимчасові заходи, які вживає держава для подолання негативних для корінних народів явищ соціального, правового чи культурного характеру через створення спеціальних сприятливих механізмів реалізації прав, свобод і потреб корінних народів. Відповідно до закону заходи посиленої підтримки запроваджено Кабінетом Міністрів України за запитом та після проведення консультацій із представницькими органами. На забезпечення цього положення закону №1616 КМУ

210 Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до національних парламентів держав-учасниць Першого Парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи у контексті дев'яти років тимчасової окупації та спроби незаконної анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Російською Федерацією з метою консолідації дій, спрямованих на подальший спротив тимчасовій окупації Кримського півострова та подолання її наслідків після припинення окупації» (<http://surl.li/qntcx>).

211 Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року “Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя”» (<http://surl.li/qnten>).

у серпні 2022 року прийнято постанову №936 «Про затвердження Порядку закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України та позбавлення такого статусу» та постанову №1018 «Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України»²¹². Відповідно до цього консультації з представницькими органами проводяться щодо проєктів актів із питань:

- посиленої підтримки корінних народів України;
- визначення переліку місць та об'єктів релігійного та культурного значення корінних народів України, порядку користування такими об'єктами, їхнього фінансування та отримання доходів від діяльності, пов'язаної з використанням таких об'єктів;
- відновлення історичної топоніміки корінних народів України;
- визначення порядку застосування мов, історії та культури корінних народів України в освітньому процесі;
- визначення порядку надання підтримки засобам масової інформації, в яких представницькі органи самостійно прямо володіють не менш як 51% статутного капіталу, та/або права голосу часток (паїв, акцій) засобу масової інформації, у разі коли такі засоби масової інформації відповідно до ліцензії на мовлення чи дозволу на тимчасове мовлення здійснюють не менше 50% мовлення мовами корінних народів України та/або присвячують не менше 50% мовлення питанням реалізації прав корінних народів України згідно із Законом України «Про корінні народи України»;
- визначення порядку взаємодії органів виконавчої влади з представницькими органами з питань охорони навколишнього природного середовища, забезпечення ефективного та справедливого користування земельними, водними, лісовими та іншими природними ресурсами, що розташовані на території АР Крим та м. Севастополя;
- резервування для представників корінних народів України, що повертаються на територію АР Крим та м. Севастополя, земель сільськогосподарського та іншого призначення, виділення земельних ділянок та ведення їх обліку;
- розвитку мов, культури, забезпечення прав корінних народів України на освіту їхніми мовами, діяльності засобів масової інформації мовами корінних народів України, інтеграції корінних народів України. Відповідно до нормативно-правових актів результати проведення консультацій із представницькими органами враховує орган виконавчої влади під час прийняття відповідного акта або в подальшій роботі такого органу.

Протягом 2022-2023 років здійснювалися заходи щодо подальшого забезпечення прав та подальшого розвитку корінних народів України

Держава запроваджувала завдання та заходи із підтримки корінних народів. 23 лютого 2022 року було схвалено Стратегію розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки та операційний план до неї. Кримськотатарська мова як мова одного з корінних народів України визнавалась елементом ідентичності та етнокультурної цілісності української нації, пропонувалися операційні та стратегічні цілі та завдання з її розвитку.

²¹² Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Порядку закріплення правового статусу представницького органу корінного народу України та позбавлення такого статусу» (<http://surl.li/qm-gau>); Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України» (<http://surl.li/qmrba>).

У межах реалізації Стратегії розвитку кримськотатарської мови було створено Національний корпус кримськотатарської мови, який було презентовано 23 листопада 2023 року. Це електронний масив текстів, завдяки якому можна досліджувати кримськотатарську мову як базу даних. Платформа виконуватиме функцію відкритої бази даних навчально-освітніх, наукових та інших матеріалів кримськотатарською мовою. Корпус дозволяє аналізувати великий обсяг мовних матеріалів за декілька кліків. Зокрема, наприклад, сервіс обробляє за лічені секунди масив текстів у 20 000 сторінок. Робота над проектом тривала рік і об'єднала близько 30 учасників у різних куточках України і світу. За рік було проаналізовано понад 900 матеріалів, серед яких художня і наукова література, періодичні видання тощо.

Проект Указу Президента України «Про встановлення Дня кримськотатарської мови і літератури» було надіслано на погодження до Уповноваженого. Проект указу спрямований на реалізацію положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Декларації ООН про права корінних народів, Конституції України, законів України «Про національні меншини в Україні», «Про корінні народи України», пункту 25 Операційного плану Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки, схваленого розпорядженням КМУ від 23.02.2022 року №224-р «Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки». Уповноваженим проєкт Указу підтримано.

Протягом 2023 року ухвалювалися рішення щодо відновлення топонімічних назв в АР Крим. Зокрема, Законом України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики та деколонізації топонімії» було передбачено у шестимісячний термін провести роботу щодо зміни топонімів у тимчасово окупованому Криму. Зокрема, у встановленому законодавством порядку провести консультації з представницькими органами корінних народів України та подати на розгляд ВРУ пропозиції щодо перейменування населених пунктів на території Кримського півострова, назви яких містять символіку російської імперської політики. Це рішення відновить топоніми корінних народів, які було змінено російською та радянською владою ще під час насильницької депортації кримських татар радянським режимом 18 травня 1944 року.

23 серпня 2023 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим»²¹³, яким вводиться в дію Постанова ВРУ «Про перейменування окремих населених пунктів та районів АР Крим та міста Севастополя», яка містить список відновлених історичних назв в Криму, зокрема й топонімів корінних народів.

²¹³ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим» (<http://surl.li/qntgh>).

3.2. Порухення прав корінних народів на ТОТ АР Крим та м. Севастополь з боку РФ

Політично вмотивоване переслідування кримських татар на ТОТ АР Крим

Станом на 25 грудня 2023 року загальне число політичних в'язнів, яких утримують на території Криму чи на території РФ, становить:

191 особу

123 громадян та громадян України з-поміж політичних в'язнів – кримські татари

За даними Кримськотатарського ресурсного центру, за 9 місяців 2023 року в тимчасово окупованому Криму зафіксовано:

154 затримань
(з них 112 – кримських татар)

182 арештів
(112 – кримські татари)

понад **915 років**²¹⁴ становив сумарний термін вироки кримським політв'язням за час війни

Переслідування окупаційною владою кримських татар має системний характер. За даними правозахисних організацій, **до 75% незаконних обшуків, що здійснюються російськими силовими структурами в Криму, відбуваються в будинках кримських татар та щонайменше 110 із понад 186 жертв політично вмотивованих переслідувань є представниками кримськотатарського народу**²¹⁵.

Фіксуються непоодинокі випадки ненадання медичної допомоги окупаційною владою кримським політв'язням, кримським татарам, які перебувають у тимчасово окупованому Криму або були етаповані до в'язниць на території Росії. На початку цього року через відсутність медичної допомоги в російських в'язницях померли двоє українських політв'язнів – Костянтин Ширінг і Джеміль Гафаров.

Костянтин Ширінг і Джеміль Гафаров, українські політв'язні, яких було замордовано у російській в'язниці

Уповноважений Дмитро Лубінець звернувся до Уповноваженої з прав людини в РФ Тетяни Москалькової з вимогою надати офіційну інформацію про смерть громадян України Костянтина Ширінга та Джеміля Гафарова та їхні причини²¹⁶.

Уповноважений наголосив, що світ повинен знати про системне порушення Російською Федерацією прав людини, Женевських конвенцій та інших норм міжнародного права. Відповідно до Конвенції про захист цивільного населення під час війни заборонено застосування будь-яких заходів, які можуть заподіяти фізичних страждань або призвести до знищення осіб, які пере-

²¹⁴ Сумарний термін вироки кримським політв'язням за час війни склав понад 915 років – КримSOS (<http://surl.li/qntgo>).

²¹⁵ Переслідувані та затримані. КримSOS та партнери розповіли про критичну ситуацію щодо переслідувань у Криму в межах конференції ОБСЄ (<http://surl.li/qntgz>).

²¹⁶ Дмитро Лубінець (<http://surl.li/qnthg>).

бувають під захистом, що є під їхньою владою. РФ повинна була провести ефективне і неупереджене розслідування обставин смерті політв'язнів Костянтина Ширінга та Джеміля Гафарова і повідомити про їхні результати Уповноваженого.

Уповноважений зауважує, що антигуманне поводження з незаконно ув'язненими Росією громадянами України, ненадання їм належної медичної допомоги – це порушення основоположних прав людини, норм міжнародного права та прирівнюється до катування.

Кримськотатарських активістів російський окупаційний режим засуджує за сфабрикованими справами за начебто приналежність до терористичних та екстремістських організацій або участь у так званих незаконних збройних формуваннях, начебто підготовку диверсій, шпигунство та незаконне зберігання зброї чи вибухових речовин, зокрема кримінального кодексу РФ – ч. 2 ст. 208 (участь у незаконному збройному формуванні, яке діє в цілях, що суперечать інтересам Російської Федерації), ст. 275.1 (співробітництво на конфіденційній основі з іноземною державою, міжнародною чи іноземною організацією), ч. 1 ст. 208 (фінансуванні збройного формування).

4 березня 2022 року в РФ було передбачено кримінальну відповідальність за поширення інформації, яка начебто дискредитує збройні сили РФ. Кримінальний кодекс РФ було доповнено статтею 207.3, яка передбачала покарання за поширення «свідомо неправдивої інформації про використання збройних сил РФ» від штрафу до позбавлення волі строком до п'ятнадцяти років.

Щодо кримчан, кримських татар застосовується адміністративна стаття кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації про «публічні дії, спрямовані на дискредитацію російської армії» (ст. 20.3.3). Максимальне покарання передбачає штраф до 100 000 рублів.

Станом на 20 грудня 2023 року у провадженні так званих «судів» у ТОТ АР Крим було зафіксовано щонайменше 625 випадків надходження матеріалів, складених за ст. 20.3.3 (публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання збройних сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки або виконання державними органами Російської Федерації своїх повноважень у зазначених цілях).

З них:

548 випадків винесено постанову про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу

17 випадків розгляд матеріалів продовжено щонайменше **17,45** млн російських рублів складає сукупний розмір застосованих штрафів

Протягом 2022-2023 року не відбулося жодних змін стосовно поновлення діяльності представницьких органів кримських татар в ТОТ Криму з боку окупаційного російського режиму

Близько 30 членів Меджлісу зазнали утисків з боку РФ за роки окупації півострова

Силові та судові структури РФ на ТОТ АР Крим активізували заходи щодо політично вмотивованого переслідування кримськотатарських активістів, журналістів та правозахисників. Зокрема, Меджліс кримськотатарського народу

– представницький орган кримськотатарського народу – залишається забороненим Російською Федерацією як начебто екстремістська організація²¹⁷. Діяльність представницьких органів кримських татар, Меджлісу кримськотатарського народу було заборонено РФ ще в 2016 році (так звана «апеляційна ухвала» Судової колегії з адміністративних справ Верховного Суду РФ від 29.09.2016 року №27-АПГ16-4). Це відбувається попри рішення Міжнародного суду ООН. Ще 19 квітня 2017 року Міжнародний суд ООН у справі «Україна проти Російської Федерації» зобов'язав Росію «утриматися від вжиття чи підтримання обмежень щодо можливості кримських татар зберегти власні представницькі інституції, серед яких Меджліс кримськотатарського народу» та «забезпечити доступність освіти українською мовою»²¹⁸, однак за п'ять років це рішення не було виконано. 24 травня 2023 року окупаційною владою «націоналізовано» приміщення Меджлісу кримськотатарського народу в Сімферополі²¹⁹. В пропагандистських окупаційних ЗМІ відбувається кампанія із дискредитації представницького органу кримських татар. 26 травня 2022 року апеляційна інстанція незаконного окупаційного так званого «верховного суду Криму» змінила попередній вирок радянському правозахиснику та дисиденту, українському політику, одному з лідерів кримськотатарського національного руху Мустафі Джемілеву, голові Меджлісу кримськотатарського народу в 1991-2013 роках, заочно засудивши його до 3 років позбавлення волі та штрафу в розмірі 20 тис. російських рублів.

У 2022 році було засуджено за сфабрикованою справою до 17 років позбавлення волі Нарімана Джелєлова, першого заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу. Окупаційний суд РФ виніс вирок одному із лідерів Меджлісу кримськотатарського народу за псевдозвинуваченнями в плануванні терористичного акту. Напередодні Наріман Джелєлов брав відкриту участь в установчому саміті Міжнародної Кримської платформи в серпні 2021 року. Зокрема, Нарімана Джелєлова було затримано одразу після повернення з Києва, де на саміті Кримської платформи лідери країн обговорювали питання деокупації Криму, а також серед іншого – про порушення прав кримських татар з боку РФ.

Засуджений за сфабрикованою справою до 17 років позбавлення волі Наріман Джелєлов

217 Апелляционное определение Судебной коллегии по административным делам Верховного Суда РФ от 29.09.2016 №27-АПГ16-4 (<http://surl.li/qnthl>).

218 Коментар МЗС України стосовно ігнорування Російською Федерацією Наказу Міжнародного Суду ООН (<http://surl.li/qntif>).

219 Здание «меджлиса» в Симферополе будет национализировано (<http://surl.li/qnthv>).

РФ впроваджує незаконний військовий призов стосовно кримчан, кримських татар як строковиків, так і у рамках так званої «часткової мобілізації» для участі в бойових діях проти України. З боку РФ відбувається системне порушення норм міжнародного гуманітарного права, а саме – положень ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни через примусове залучення населення окупованих територій до служби в армії держави-окупанта. Дії осіб, які реалізують таку політику, є воєнним злочином згідно ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Відомо, що в тимчасово окупованому Криму після оголошення путіним так званої «часткової мобілізації» у РФ, представникам кримськотатарського народу вручили щонайменше 1,5 тис. повісток від окупаційного російського режиму. Такі дії є прямим і грубим порушенням Женевських конвенцій 1949 року та інших норм міжнародного гуманітарного права. Станом на 30 вересня 2023 року Кримська правозахисна група задокументувала у Криму щонайменше **493 кримінальні справи** за ст. 328 кримінального кодексу Росії (ухилення від служби у збройних силах РФ), переданих до «судів» на окупованому півострові²²⁰. Серед таких справ можуть бути й впровадження проти представників корінних народів. З них за період з 1 липня до 30 вересня 2023 року було задокументовано щонайменше **25** кримінальних справ за ст. 328 цього кодексу, за **24** з них ухвалено обвинувальні вирoki (**штрафи від 15 до 50 тисяч рублів**). Виплата штрафу не звільняє від проходження служби. Фіксувалися випадки вручення кримським татарам повісток біля мечеті або поруч із судовими установами, де проходили так звані «судові розгляди» проти кримськотатарських активістів. Наприклад, 25 серпня 2023 року поруч із будівлею окупаційного «Київського районного суду» співробітники ОМОНу затримали 23 кримських татар²²¹. Затриманим силові окупаційні структури намагалися вручити повістки.

РФ блокує та знецінює можливість відзначення свят кримських татар. Зокрема, в червні 2023 року так звані «офіційні заходи до дня кримськотатарського прапора» на ТОТ АР Крим було поєднано з відзначенням «дня єдності слов'ян» з метою мінімізації інформаційно-культурного резонансу національного свята кримських татар. Також силові структури окупаційної влади затримували та штрафували кримських татар за демонстрацію кримськотатарських прапорів на приватних авто²²².

Затримані кримські татари поруч із будівлею окупаційного «Київського районного суду»

220 Моніторинговий огляд ситуації з правами людини у Криму за липень – вересень 2023 року (<http://surl.li/qntik>).

221 Затриманим біля будівлі «суду» кримським татарам намагалися вручити повістки (<http://surl.li/qntir>).

222 Кримських татар задержали за флаги на машинах и оштрафовали на 40000 рублей (<http://surl.li/qntjk>).

Кримські татари зазнають системних утисків у релігійній сфері

Зловживання юридичною базою Російської Федерації у сфері релігії призводить до репресій та дискримінаційного ставлення з боку силових структур. Хвилі масових облав, арештів і обшуків зафіксовані у мусульманських мечетях Криму. 12 травня 2023 року представники незаконного «центру протидії екстремізму» та ОМОН влаштували рейд у мечеті Сувук-дере (Сімферополь), під час якого масово перевіряли документи у вірян²²³. У січні 2023 року на імама, який не погодився співпрацювати з духовним управлінням мусульман Криму та Севастополя, склали адмінпротокол за статтею 5.26 кодексу про адміністративні порушення РФ про «незаконну місіонерську діяльність».

У звіті Ради Європи «Боротьба кримських татар за права людини» за 18 квітня 2023 року²²⁴ згадано також про випадки, коли мечетям, пов'язаним із кримськими татарами, було відмовлено у дозволі на перереєстрацію відповідно до нових правил, накладених на релігійні організації російською окупаційною владою. При цьому триває підпорядкування всіх культових об'єктів центральним релігійним організаціям, які підконтрольні РФ. Зокрема, представники підконтрольного РФ духовного управління мусульман республіки Крим та м. Севастополь намагаються взяти під власний контроль всі мечеті на ТОТ АР Крим.

Представники незаконного «центру протидії екстремізму» та ОМОН у мечеті Сувук-дере (Сімферополь)

Під загрозою силової ліквідації та переслідування релігійні громади близько 10 мечетей, непідконтрольних так званому «духовному управлінню». Окупаційні сили переслідують лідерів та представників цих громад.

Політика РФ стосовно кримських татар, представницьких органів кримських татар порушує Міжнародну конвенцію про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенцію РЄ про захист прав людини і основоположних свобод, а також право корінного народу України, Криму на представництво і самоврядування, яке надається Декларацією про права корінних народів ООН, ухваленою 13 вересня 2007 року.

З боку РФ системно порушуються принципи МГП, спостерігаються системні утиски корінного народу України, кримських татар, відбувається пошкодження та руйнування історичних пам'яток кримськотатарського народу, триває незаконний призов осіб, що належать до корінних народів України, до військових угруповань РФ, держави-окупанта. В умовах незаконної окупації АР Крим ситуація із правами та свободами корінних народів залишається вкрай складною, вона істотно погіршилася після повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

²²³ Окупанти влаштували рейд у мечеті в тимчасово окупованому Сімферополі (<http://surl.li/qntkm>).

²²⁴ Crimean Tatars' struggle for human rights (<http://surl.li/qntls>).

РОЗДІЛ 4

**СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ РОМІВ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

4.1. Нормативно-правова база України, що стосується реалізації права на самоідентифікацію представників ромської національної меншини (спільноти)

Розроблення та впровадження політики забезпечення рівності, інтеграції та участі ромської спільноти в українському суспільстві зумовлено виконанням міжнародних зобов'язань України відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та Рамкової конвенції про захист національних меншин. Необхідність вироблення ефективної політики щодо рівності, інтеграції та участі ромської спільноти відповідає євроінтеграційним прагненням України. Зокрема, Стратегічний план дій РЄ щодо інклюзії ромів і мандрівників на 2020-2025 роки²²⁵ побудовано за трьома основними напрямками дій: боротьба з антигіпсизмом і дискримінацією, а також підтримка реальної та ефективної рівності; підтримка демократичної участі та сприяння довірі та підзвітності громадськості; підтримка доступу до інклюзивної якісної освіти та навчання.

12 березня 2021 року Рада ЄС ухвалила Рекомендацію щодо рівності, інтеграції та участі ромів у всіх державах-членах²²⁶. Держави-члени ЄС звітуватимуть про виконання національних стратегічних рамок для ромів кожні два роки, починаючи з 2023 року, зокрема й про заходи щодо сприяння рівності, інклюзії та участі.

Необхідність посилення підтримки ромської громади за допомогою конкретного та цілеспрямованого плану дій акцентовано у висновках Європейської комісії щодо розширення ЄС у контексті подання Україною заявки на членство в ЄС від 8 листопада 2023 року²²⁷. На часі інтенсифікація процесів розробки та впровадження Плану заходів Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року.

Із метою подальшого впровадження політик щодо інклюзії ромів в Україні 28 липня 2021 року КМУ схвалив «Стратегію сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року»²²⁸. Стратегія передбачає такі напрями політики, як правовий захист та протидія дискримінації; доступ до якісної освіти; доступ до послуг у сфері охорони здоров'я; підвищення якості житлово-побутових умов; працевлаштування та зайнятість; соціальний захист; ромська культура, історія, мистецтво, мова.

На початку 2022 року Державною службою з етнополітики та свободи совісті було розроблено, але не затверджено План із реалізації Стратегії через повномасштабне вторгнення РФ в Україну та секвестр бюджетних коштів на потреби забезпечення обороноздатності української держави.

Уповноваженим було ініційовано перегляд Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року, а також порушено питання щодо прийняття відповідного Плану дій до неї. Уповноважений зауважив, що в умовах широкомасштабного російського вторгнення положення Стратегії та Плану з його реалізації мають бути переглянуті відповідно до актуалізованих гуманітарних викликів для ромської спільноти, спричинених російською агресією.

225 Council of Europe Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion (2020-2025) (<http://surl.li/qntnw>).

226 Council Recommendation of 12 March 2021 on Roma equality, inclusion and participation 2021/C 93/01 (<http://surl.li/qntod>).

227 Key findings of the 2023 Report on Ukraine (<http://surl.li/qlppr>).

228 Кабінет Міністрів України. Розпорядження «Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» (<http://surl.li/qntph>).

Відповідно до Висновку Європейської комісії стосовно заявки України на членство в Європейському Союзі від 17 червня 2022 року Державною службою з етнополітики та свободи совісті, Міністерством культури та інформаційної політики разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади, враховуючи зауваження і пропозиції Уповноваженого, було зроблено коригування Проєкту Плану заходів з реалізації Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року на 2024-2025 роки.

Проєкт Плану заходів надсилався на погодження до Уповноваженого. За результатами аналізу та опрацювання Секретаріатом Уповноваженого було надано зауваження до цілей і завдань цього плану, у зв'язку зі зміною ситуації в країні, пов'язаної з воєнним станом, перенесенням часових рамок його виконання та новими умовами, з якими зіткнулись представники ромської національної меншини (спільноти). Також було зазначено, що задля належного проходження проєкту акту міжвідомчого погодження необхідно забезпечити створення окремої бюджетної програми, передбаченої пунктом першим статті 14 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України». Уповноважений підтримав проєкт розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року на 2024-2025 роки» та проєкт Плану заходів з реалізації Стратегії на 2024-2025 роки, з урахуванням наданих зауважень.

4.2. Парламентський контроль за дотриманням прав представників ромської національної меншини (спільноти) в умовах воєнного стану в Україні

Ромська спільнота залишається однією з найбільш уразливих соціальних груп в українському суспільстві. В Україні, за даними Всеукраїнського перепису населення від 2001 року, кількість ромів становила 47 917 осіб. Відповідно, за даними громадських організацій, до 2023 року в Україні проживало від 200 до 400 тисяч ромів.

Найбільша кількість ромів по областях:

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну зумовило зростання вразливості ромської спільноти в українському суспільстві. Комплексними є проблеми внутрішньо переміщених осіб, громадян та громадянок України ромського походження, залишаються проблеми інтеграції, дискримінації, доступу до ринку праці та забезпечення фінансової незалежності сімей переселенців, інформації, доступу дітей до освіти.

■ Згідно з даними ромських організацій понад 70 тис. ромів стали біженцями, вони наразі перебувають поза межами України²²⁹. Наведено факти в 2022 році проявів упереджень стосовно громадян України ромського походження в країнах, де вони намагаються віднайти тимчасовий захист.

■ За даними консультацій членів Консультативного комітету Рамкової конвенції за участі Уповноваженого в грудні 2022 року, ВПО роми особливо поставали перед труднощами в пошуку житла в інших частинах країни²³⁰. Було піднято питання про брак державних коштів, спрямованих на покращення гуманітарного становища ромів, зокрема й від міжнародних донорів.

Згідно з оцінкою експертів, майже 30 тисяч ромів в Україні не мають відповідних ідентифікаційних документів²³¹, що може призводити для переміщених членів громади у вигляді обмеження доступу до гуманітарної допомоги, доступу до притулку.

Відповідно до даних опитування «Досвід внутрішньо переміщених ромів під час війни» (МБО «Чіріклі», грудень 2022 року) половина з опитаних респондентів мають досвід евакуації у зв'язку з війною. Половина з них продовжує перебувати в місці, куди їм вдалося евакуюватися. Переважну більшість було евакуйовано у безпечні населені пункти в межах України. Інші **17%** – за кордон. З них найбільше осіб користуються тимчасовим захистом у Німеччині та Польщі. Інші **(по 1%)** перебувають в Ірландії, Італії, Німеччині, Польщі, США, Угорщині, Чехії, Швейцарії та Швеції. **84%** опитаних мають негативний досвід перебування в евакуації (**11%** – у зв'язку із негативним ставленням інших внутрішньо переміщених осіб), який виявлявся у відмові допомогти, упередженому ставленні за етнічною ознакою у громадських місцях, під час прийому на роботу або пошуку тимчасового житла²³².

Половина респондентів мають пошкоджене або зруйноване майно. Майже **90%** руйнувань та пошкоджень спричинені військовими (бойовими) діями російських військ. Друга причина – мародерство. Близько третини респондентів, які мають втрати майна, зазначили, що їхню житлову нерухомість було повністю зруйновано і вони не мають куди повертатися. Рівною мірою респонденти також зазначили про ступінь пошкодження будівель: невеликі або серйозні пошкодження.

Майже всі респонденти (**95%**) отримували допомогу у вигляді продуктів харчування. Трохи менше **(по 89%)** – ліки, медичні товари та речі першої необхідності. Більше ніж половина отримували допомогу у транспортуванні, безоплатне помешкання для проживання або місце для ночівлі. Близько третини – будівельні матеріали, меблі, юридичні консультації, допомогу у відновленні документів або допомогу психолога. Найбільше надавали всі перелічені види допомоги благодійні організації. Представники державної та місцевої влади найактивніше проявляли себе, надаючи допомогу у транспортуванні (**18%**) та відновленні документів (**16%**).

229 Ромська Стратегія 2030 потребує адаптації до умов війни, – правозахисники (<http://surl.li/qntpl>).

230 Advisory Committee met with national minority representatives from Ukraine (<http://surl.li/qmpek>).

231 Подвійна дискримінація. Як повномасштабна війна в Україні загострила проблеми ромів (<http://surl.li/qntpy>).

232 Досвід внутрішньо переміщених ромів під час війни (станом на грудень 2022) (<http://surl.li/qntqd>).

Також **35%** опитаних дітей не мають можливості відвідувати уроки та/або навчатись у школі через територіальну віддаленість школи від місця проживання, відсутність необхідних гаджетів та інтернет-зв'язку для дистанційного навчання, перебої зі світлом, браком вільних місць у навчальному закладі та відсутність підручників.

КЕЙС

За реагування Уповноваженого було поновлено право ромської родини з дітьми на житло та соціальний захист. До Секретаріату Уповноваженого надійшло звернення про захист від дискримінації за етнічною ознакою, що призвело до порушення права на житло та соціальний захист.

Заявниця С. зазначила, що вона, разом з іншими ВПО, проживала в приміщенні однієї зі шкіл міста Ужгород. Однак у зв'язку з початком навчального року всіх ВПО, які там мешкали, переселили до іншого, відремонтованого місця компактного проживання. Родину заявниці переселити відмовились, оскільки вони є представниками ромської національної меншини (спільноти) України. Офіційна відмова була аргументована відсутністю вільних місць в альтернативному місці компактного проживання. Водночас залишатися за попереднім місцем проживання також не було змоги. До того ж у складі сім'ї заявниці 3 малолітніх дітей, серед яких новонароджена дівчинка. Для негайного вирішення проблеми Уповноважений оперативно зв'язався з обласною військовою адміністрацією й органами місцевого самоврядування. Як результат – жінку разом із дітьми влаштували до соціального центру матері та дитини. Також допомогли отримати свідоцтво про народження дитини та забезпечили гуманітарною допомогою – пральною машинкою, а немовля – ліжечком, візочком, одягом та підгузками. Отже, **право родини на житло та соціальний захист поновили**²³³.

Реалізація конституційних прав і свобод представниками національних меншин (спільнот), корінних народів України неможлива без документів, що посвідчують особу та належність до громадянства

В умовах широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України вимушено залишили свої домівки мільйони українців, зокрема й представники національних меншин (спільнот) та корінних народів України. Ураховуючи втрати або знищення документів, що підтверджують їхній правовий зв'язок із Україною, різко постало питання відновлення втрачених документів. Важливим питанням залишається проблематика проведення процедури ідентифікації особи, без якої жодна особа не може бути документована.

На сьогодні спостерігається ускладнення з ідентифікацією та подальшим документуванням паспортом громадянина України осіб, які народилися на тимчасово окупованій території України, а також із числа осіб ромської національності, які народилися на тимчасово окупованій території України або території Російської Федерації, та на момент окупації не досягли 14-річного віку або по досягненню такого віку не були документовані паспортом громадянина України.

Основою реалізації політики подолання структурної дискримінації є забезпечення доступу до правосуддя та активізація зусиль щодо розв'язання проблем документування ромів, оскільки відсутність особистих документів унеможливує користування основними правами людини та правом на самореалізацію в українському суспільстві, а також – можливостей доступу до гуманітарної, правової та соціальної допомоги.

²³³ За реагування Уповноваженого поновили право ромської родини з дітьми на житло та соціальний захист (<http://surl.li/qntqq>).

Варто зазначити, що у органів державної влади від початку збройної агресії Російської Федерації проти України відсутня системна інформація стосовно осіб з числа уразливих груп, зокрема ромів, які подали заяву на отримання паспорта громадянина України в формі ID-картки вперше із запізненням, по досягненню 18-річного віку та підлягають процедурі встановлення та підтвердження громадянства. Також не ведеться системний облік заміни втрачених, пошкоджених або прострочених паспортів громадянина України зразка 1994 року громадян України, які перебували на тимчасово окупованій території або території, де ведуться (велися) бойові дії. Така ситуація ускладнює можливість документування цих осіб та може стати причиною порушень, за яких одна особа може бути ідентифікована кілька разів за різними ідентифікаційними даними.

Важливим питання залишається розміщення та реєстрація осіб з числа уразливих груп, зокрема представників національних меншин (спільнот), зокрема й ромів, які перебували на тимчасово окупованій території або території, де ведуться (велися) бойові дії, їхній облік та документування, виявлення їхніх потреб (соціальних, побутових, медичних, культурних) та спрямування зусиль на задоволення таких потреб.

За даним дослідження з картографування потреб ромів-ВПО (МБО «Чіріклі», травень 2023 рік), залишаються проблеми інтеграції, дискримінації, доступу до ринку праці та забезпечення фінансової незалежності сімей переселенців, інформації, доступу дітей до освіти. Особливо складна ситуація у Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Питання доступу ромів до освіти залишається одним із ключових серед низки правових, соціальних, економічних проблем інклюзії ромів в українському суспільстві. Освітній рівень ромського населення загалом залишається вкрай низьким. Відповідно до досліджень ромських ГО, близько 20% дорослого населення не мають ніякої освіти, ніколи не відвідували школу²³⁴. Закриття місцевих шкіл і труднощі з доступом до дистанційної освіти непропорційно впливають на ромів, і Російська агресія ще більше збільшить наявні розриви у доступі до освіти.

9 лютого 2022 року Комітетом ООН з прав людини прийнято Заключні зауваження до 8-го періодичного звіту України щодо виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права²³⁵. У висновках зазначено, що Комітет стурбований випадками, коли роми не можуть отримати доступ до суду для захисту своїх прав через відсутність у них документів, що посвідчують особу. Комітет також стурбований повідомленнями про те, що більшість злочинів на ґрунті ненависті проти членів груп меншин не класифікуються як такі згідно зі статтею 161 Кримінального кодексу. Він висловлює жаль з приводу дуже малої кількості скарг, розслідувань і засуджень за злочини на ґрунті ненависті та відзначає повільні темпи розслідування й відсутність відповідних вироків, зокрема щодо нападів на поселення ромів в Україні. Комітет рекомендував Україні активізувати роботу з надання допомоги ромам в отриманні документів, що посвідчують особу.

234 Близько 20% дорослого населення ромської громади не мають ніякої освіти та ніколи не відвідували школу (<http://surl.li/qntqu>).

235 Concluding observations on the 8th periodic report of Ukraine: Human Rights Committee (<http://surl.li/qnqms>).

Одними із перших моніторингових візитів, які здійснили працівники відділу прав національних меншин, корінних народів та релігійних поглядів у вересні 2022 року з метою перевірки дотримання прав і свобод представників ромської національної меншини (спільноти) в умовах воєнного стану, були візити до ромських поселень у різних регіонах України:

Результати цих візитів показали, що через відсутність документів ромам складно працевлаштуватися, отримати медичну допомогу чи отримати статус ВПО та гуманітарну допомогу. Війна відбилась і на ромських дітях: вони не завжди мають пристрої для дистанційного навчання з використанням цифрових технологій. Тому вкрай необхідне сприяння держави у здобутті ромами дошкільної та вищої освіти. Також існує й надалі необхідність проводити інформаційні кампанії з питань недискримінації ромської спільноти.

Моніторинговий візит до ромського поселення у місті Берегово, Закарпатської області

На виконання наданих Секретаріатом Уповноваженого рекомендацій за результатами моніторингових візитів у областях:

- органами місцевого самоврядування налагоджена комунікація з представникам благодійних і громадських організацій, що опікуються проблемами представників ромської національної меншини на місцевому рівні;
- у Закарпатській області проводяться заходи у сфері забезпечення документами, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, правового захисту та безпеки, доступу до освіти і медичних послуг, працевлаштування та соціального захисту, покращення житлово-побутових умов, розвитку національної культури.

Через військову агресію РФ проти України ситуація доступу до отримання адміністративних послуг погіршується, особливо з отримання ідентифікаційних документів

Згідно з неофіційними даними ромських громадських організації в Закарпатській області кількість осіб, які недокументовані, може досягати 10 тисяч. Саме тому з 20 до 24 березня 2023 року працівниками Секретаріату Уповноваженого спільно з представниками Ромського жіночого фонду «Чіріклі» здійснено моніторинговий візит до Закарпатської області з метою перевірки дотримання прав і свобод представників ромської національної меншини (спільноти) в умовах воєнного стану та подальшого їхнього документування.

Моніторингові візити до ромських поселень у місті Мукачево та селі Радванка, Закарпатської області; зустріч із Тиберієм Йонашем та його учнями у художній школі «Rom Art»

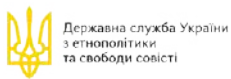
Зважаючи на це, в рамках проєкту Ради Європи «Підтримка реформи правової бази щодо національних меншин та стійкості національних меншин і ромів в Україні» у червні 2023 року Уповноваженим ініційовано реалізацію пілотного проєкту «Документування осіб з числа ромської національної меншини та напрацювання юридичних механізмів спрощення цієї процедури» на 2023-2024 роки у м. Мукачеві Закарпатської області. Секретаріат Уповноваженого з прав людини об'єднав навколо себе усіх стейкхолдерів цієї проблематики.

Проєкт реалізується за участю:

Ініціатори:

Партнери:

Проєкт передбачає два основні напрями діяльності:

- проведення моніторингових візитів, консультування/документування осіб. Збір даних для детального правового аналізу проблематики;
- напрацювання та затвердження алгоритму спрощення процедури паспортизації недокументованих осіб ромської національної меншини (спільноти).

Очікувані результати від пілотного проєкту:

- запущено системну роботу з консультування та документування осіб ромської національної меншини (спільноти);
- проведено аналіз процесу документування та проблемних питань, з якими стикаються представники ромської національної меншини (спільноти);
- розроблено та внесено пропозиції до уповноважених органів щодо удосконалення законодавства для спрощення процедури паспортизації недокументованих осіб.

Станом на 31 грудня 2023 року у межах Мукачівської громади:

зібрано та опрацьовано досьє на
271 особу ромської національної меншини (спільноти)

62 особи документовано
паспортами громадян України

Під час здійснення моніторингових візитів у рамках реалізації пілотного проєкту із документування осіб ромської національної меншини в межах проєкту Ради Європи «Підтримка реформ правової бази щодо національних меншин та стійкості національних меншин і ромів в Україні» було встановлено неможливість реалізації прав осіб, які втратили документи в результаті широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України, на звернення щодо поновлення актових записів недокументованими повнолітніми особами. Варто зазначити, що можливість реалізації своїх прав такими особами значно обмежена, оскільки самотійно звернутися до органів влади вони не можуть за відсутності документів, що посвідчують особу, а звернення інших осіб, батьків повнолітньої особи або представника бюро безоплатної правничої допомоги не визначено чинним законодавством України.

Також працівниками Секретаріату Уповноваженого зібрано інформацію про ромів Закарпаття, які взагалі не отримували жодних документів із народження протягом кількох поколінь. Державна міграційна служба України не веде статистику щодо таких осіб, які не мають ідентифікаційних документів, що своєю чергою ускладнює процедуру встановлення та підтвердження громадянства.

Уповноваженим пропонується створення «Реєстру осіб у яких відсутні документи, що посвідчують особу та належність до громадянства» та порядку видачі недокументованим особам тимчасового посвідчення на період проходження процедури їхнього документування у органах Державної міграційної служби України та судових органах влади, що прискорило б та спростило процедуру документування надалі.

Доступ до професійної правничої допомоги – це основоположне конституційне право, яке не може бути обмеженим або скасованим

У розрізі питання документування осіб із числа уразливих груп, зокрема ромів, доступ до професійної правничої допомоги постає навіть гостріше, оскільки чинними нормами національного законодавства можливість надання професійної правничої допомоги зумовлена необхідністю наявності письмової відмови органів Державної міграційної служби України. З огляду на зазначене доречним є запровадження оформлення обов'язкових письмових відмов територіальними органами Державної міграційної служби України в оформленні, видачі, обміну паспорта громадянина України у формі картки для осіб, визначених у пункті 13 частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

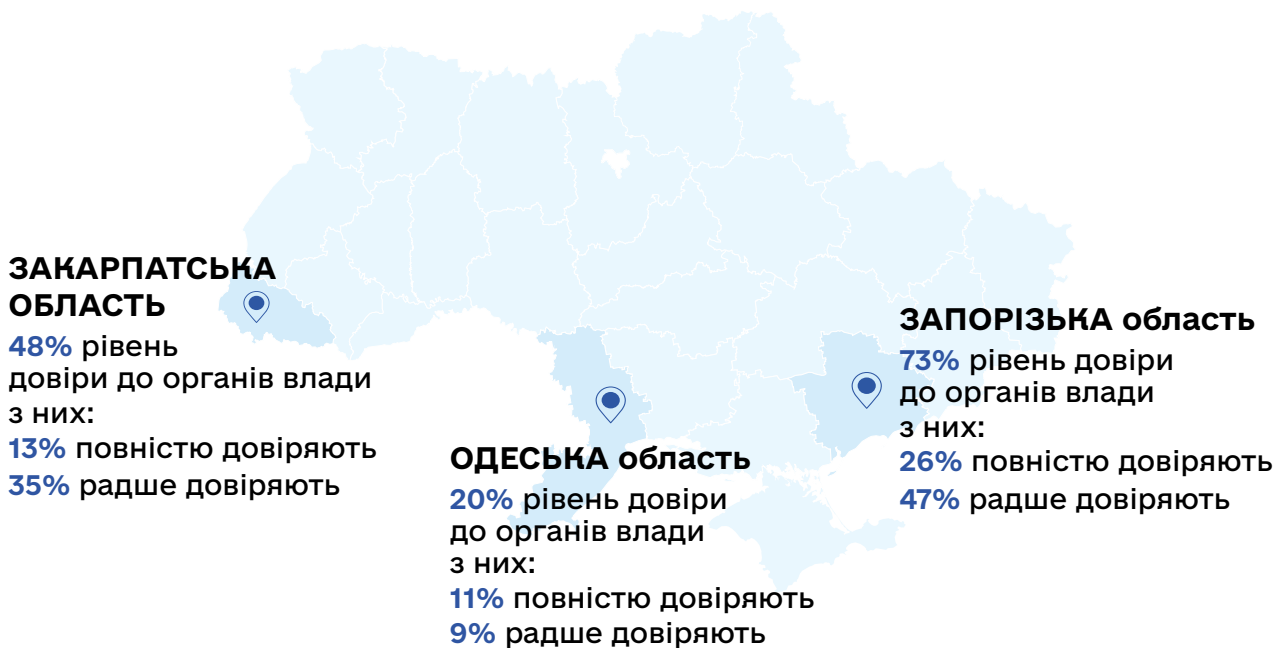
Україна – багатонаціональна правова соціальна держава, народ якої сформувався із численних етносів та національних спільнот. Законом України «Про громадянство України» визначено основоположні принципи набуття громадянства України, які не виключають народження за межами України.

Від початку широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України закордонні дипломатичні установи країни агресора, а також республіки білорусь припинили свою діяльність на території України. Ця ситуація створює умови, за яких особи (насамперед ромської національної спільноти), народжені на території російської федерації або республіки білорусь, не можуть підтвердити або спростувати відсутність громадянства цих держав. Це своєю чергою ускладнює можливість ідентифікації їх як громадян України або розпочати процедуру оформлення набуття громадянства України.

КЕЙС

За реагування Уповноваженого поновили право жінки, представниці ромської національної меншини (спільноти), на отримання паспорта громадянина України. До Секретаріату Уповноваженого надійшло звернення громадської організації в інтересах особи ромської національної меншини щодо документування паспортом громадянина України вперше. У зверненні було зазначено, що жінка постраждала внаслідок повномасштабної військової агресії російської федерації проти України. На час початку бойових дій проживала у м. Маріуполь, звідки була евакуйована на підконтрольну уряду України територію. Особа була документована тільки свідоцтвом про народження, виданим компетентним органом державної влади України, інші документи було втрачено. Жінка перебувала на 9 місяці вагітності та через відсутність паспорта громадянина України не могла звернутись до медичного закладу з метою постановки на облік спостереження за вагітністю. У межах розгляду вказаного звернення Уповноваженим були скеровані листи реагування до Державної міграційної служби України. За реагування Уповноваженого територіальним органом Державної міграційної служби України особі 5 жовтня 2023 року жінці було видано паспорт громадянина України. Отже, за реагування Уповноваженого право особи на отримання паспорта громадянина України поновили.

Рівень довіри до органів влади та наявність упереджень, яких зазнають представники ромської спільноти, має регіональні відмінності відповідно до даних потреб внутрішньо переміщених осіб з числа ромського населення на Закарпатті, у Запорізькій, Одеській областях (МБО «Чіріклі», 25 травня – 12 червня 2022 року) становить:

Упередженого ставлення за етнічною приналежністю зазнали у громадських місцях, медичних та освітніх закладах, органів державної влади, на роботі²³⁶:

61% Одеська область
20% Закарпатська область
48% Запорізька область

236 Становище ромів-переселенців у воєнний час. Дослідження (<http://surl.li/qntrs>).

Ромська спільнота – одна з найбільш уразливих спільнот в українському суспільстві, щодо якої існує характерний високий рівень міжетнічних упереджень та соціальної дистанції. Про це свідчать дані соціологічного опитування КМІС за вересень 2022 року²³⁷. Відповідно протидія мові ворожнечі та негативним етнічним стереотипам стосовно ромської спільноти в українському суспільстві залишається актуальною.

Політика протидії дискримінації ромів повинна реалізовуватись у комплексі заходів щодо подолання структурної дискримінації, яка є одним з основних чинників їхньої соціальної ізоляції. Пріоритетним підходом на рівні вироблення європейських політик щодо ромів визначено комплексний підхід, що передбачає поєднання спеціальних програм щодо інтеграції ромів із включенням ромських питань до реалізації більш широких політик у різних сферах (доступу до освіти, боротьби з бідністю, протидії гендерній дискримінації тощо). Питання інклюзії ромів повинні також стати складником політики сталого повоєнного відновлення України. Бюджетна підтримка заходів інклюзії ромів має здійснюватися як відповідно до цільових програм, так і в межах інших програм розвитку країни на центральному та регіональному/місцевому рівнях. Участь у програмах політики ЄС щодо інтеграції ромів може сприяти залученню диверсифікації фінансових ресурсів для ефективної реалізації політики інклюзії ромів на національному рівні.

За ініціативою Уповноваженого у липні 2023 року Кабінет Міністрів України актуалізував положення Ромської стратегії на період до 2030 року, адаптувавши її до нових реалій повномасштабної війни з РФ. Згідно з інформацією ДЕСС реалізація Стратегії сприятиме покращенню становища ромів в українському суспільстві та їхній інтеграції до європейських цінностей і стандартів²³⁸.

22 грудня 2023 року КМУ прийняв Розпорядження №1197 «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року на 2024-2025 роки»²³⁹.

Документом передбачено подальша розробка та впровадження регіональних планів заходів з урахуванням специфіки становища, потреб та етнокультурних особливостей осіб, які належать до ромської національної меншини (спільноти). Також документом впроваджено практику звітування відповідального органу державної влади за реалізацію плану заходів на системній основі. Затверджений урядом план заходів передбачає забезпечення рівних прав і можливостей для ромів у всіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, праці та зайнятості, соціальної сфери, культури та мистецтва, а саме:

- актуалізація та деталізація статистичної інформації про ромську національну меншину України;
- забезпечення правового захисту та протидії дискримінації осіб, які належать до ромської національної меншини (спільноти) України;
- розширення можливостей доступу осіб, які належать до ромської національної меншини України, до якісної освіти;

237 Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2022 (<http://surl.li/qntrz>).

238 Уряд затвердив план заходів по Ромській стратегії на період 2024 – 2025 років (<http://surl.li/qntsm>).

239 Кабінет Міністрів України. Розпорядження «Про затвердження плану заходів на 2024-2025 роки з реалізації Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» (<http://surl.li/opqgk>).

- розширення можливостей доступу осіб, які належать до ромської національної меншини України, до послуг у сфері охорони здоров'я;
- підвищення якості житлово-побутових умов для осіб, які належать до ромської національної меншини України;
- забезпечення працевлаштування та підвищення рівня зайнятості осіб, які належать до ромської національної меншини України;
- забезпечення соціального захисту осіб, які належать до ромської національної меншини України;
- підтримка забезпечення культурної, мовної самобутності ромської національної меншини України.

Рамкові документи ЄС та РЄ щодо вироблення та впровадження політики інклюзії вказують на необхідність участі ромів у проектуванні та реалізації заходів державної політики щодо інтеграції у різних сферах. Залучення ромських консультантів та ромських посередників до розроблення й моніторингу національних програм інтеграції ромів сприяє ефективності політики інклюзії та адаптованості державних програм до потреб конкретних груп населення ромів. Дотримання принципу ефективної участі ромів у розробці державної політики інклюзії ромів є необхідною умовою для реалізації ефективних заходів для поліпшення їхнього становища в українському суспільстві. Можливість участі представників громадських об'єднань ромської національної меншини у роботі Міжвідомчої робочої групи з питань координації виконання Стратегії закріплено Постановою КМУ від 3.10.2023 року №1047). З метою формування персонального складу Міжвідомчої робочої групи ДЕСС здійснює збір зголошень від представників громадських об'єднань ромської національної меншини (спільноти) України для подальшого включення їх до складу Міжвідомчої робочої групи.

Питання належного забезпечення прав ромської національної меншини (спільноти) в Україні в рамках реалізації Стратегії та плану заходів до неї і надалі буде в полі постійної уваги Уповноваженого.

Гарантування і забезпечення осіб, що належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів, – невіддільний складник підтримки та розвитку демократії в Україні, дотримання прав людини, європейської інтеграції. Питання запобігання та протидії дискримінації перебуває в полі постійної уваги Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Триває модернізація та оновлення законодавства стосовно забезпечення прав та свобод осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. Водночас у висновках Європейської комісії, у контексті подання Україною заявки на членство в ЄС, вказано, що Україна має виконати решту рекомендацій Венеційської комісії від червня 2023 року та наступної думки (комісії) від жовтня 2023 року. Зокрема щодо посилення підтримки ромської громади за допомогою конкретного та цілеспрямованого плану дій.

8 грудня 2023 року парламент ухвалив Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». Зміни було ухвалено в процесі консультацій з експертами, представниками національних меншин (спільнот), міжнародними організаціями. Зміни передбачають подальше вдосконалення законодавчого регулювання реалізації прав та свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), відповідно до положень Європейської конвенції з прав людини 1950 року, Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 року, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 року, а також рекомендацій Венеційської комісії. Було внесено зміни до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України» та «Про медіа». 14 грудня 2023 року Європейська рада ухвалила рішення щодо початку офіційних перемовин з Україною про її вступ до Євросоюзу.

Подальша модернізація законодавства у сфері забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), в грудні 2023 року покладає на Уповноваженого в межах повноважень, наданих йому Конституцією України та Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», здійснення парламентського контролю за додержанням права національних меншин (спільнот) на використання мов національних меншин (спільнот) (ст. 10, п. 13. Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 року №2827-IX, зі змінами, внесеними законом України від 21.09.2023 року №3389-IX). Відповідні завдання буде зреалізовано в подальшій діяльності Уповноваженого згідно з законами України.

Реформування українського законодавства здійснювалося під час широкомасштабної російської агресії, яка спричинила безпрецедентні гуманітарні, безпекові виклики та ризики для цивільних громадян, серед яких є представники національних меншин (спільнот), корінних народів. Ухвалено напрями та завдання імплементаційних механізмів забезпечення реалізації положень закону, опрацьовуються нормативні акти, спрямовані на досягнення цілей Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. Це закладає підстави для належного розвитку та забезпечення прав, адже програму ухвалено із залученням організацій національних меншин (спільнот). Програма передбачає розвиток та підтримку інституційної спроможності організацій національних меншин (спільнот), уряду, органів місцевого самоврядування щодо забезпечення захисту прав та свобод національних меншин (спільнот). Впровадження завдань та заходів програми передбачає підтримку мовних, освітніх, культурних, інформаційних прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), зокрема й ромів, корінних народів. З боку Секретаріату Уповноваженого будуть й надалі здійснюватися моніторингові заходи щодо гарантування та забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів щодо дотримання їхніх прав під час імплементації реформованого законодавства.

Важливим є також залучення ромських та проромських організацій до моніторингу реалізації Стратегії та плану заходів у сфері досягнення інклюзії становища ромів в Україні. Ромська національна меншина (спільнота) залишається однією з найбільш уразливих соціальних груп в українському суспільстві, реалізація конституційних прав і свобод якої неможливі без документів, що посвідчують особу та належність до громадянства. Уповноважений і надалі продовжить роботу щодо подолання дискримінації та розв'язання проблем документування ромів, оскільки відсутність особистих документів унеможливує користування основними правами людини та правом на самореалізацію в українському суспільстві, а також – можливостей доступу до гуманітарної, правової та соціальної допомоги.

Щодо застосування інклюзивного підходу формування та реалізації політики у відповідній сфері, то це потребуватиме подальшого відкритого діалогу, комунікації з організаціями національних меншин (спільнот), корінними народами, залучення ресурсів на таку діяльність.

Удосконалення національного законодавства у сфері державної етнополітики здійснюється у взаємодії з інститутами громадянського суспільства, представниками національних меншин (спільнот) та корінних народів. Такі консультації проводились як на центральному, так і на регіональному рівнях, де компактно проживають представники національних меншин (спільнот) та корінних народів. Водночас потребують удосконалення механізмів реалізації права на активну участь представників національних меншин (спільнот) у справах, які їх стосуються, на рівні реалізації політики регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування на підконтрольних Україні територіях. Диспропорційний характер взаємодії місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування з представниками національних меншин (спільнот) та корінних народів не завжди залежить від безпекової ситуації на місцях, а часто передбачає наявність певного рівня компетентності щодо управління різноманіттям на місцях.

У сфері протидії дискримінації Уповноваженим буде здійснюватися моніторинг проявів упереджень, дискримінацій (явної та прихованої) щодо осіб, які належать до національних меншин (спільнот), корінних народів. Мають бути забезпечені заходи посиленої підтримки стосовно українських ромів, зокрема й щодо усунення наслідків війни, суспільної інтеграції. Подальшого вдосконалення потребує національне законодавство у сфері протидії дискримінації.

Відбуваються системні, постійні порушення з боку країни-агресорки прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, порушення принципів міжнародного гуманітарного права, прав людини на тимчасово окупованих територіях. Це потребує постійного моніторингу та належного реагування з боку української влади і міжнародних організацій.

Моніторинг Секретаріату Уповноваженого продемонстрував, що в умовах російського вторгнення, безпекових ризиків особи, що належать до національних меншин (спільнот), корінні народи могли переміститися в інші територіальні громади. Це потребуватиме вироблення політики щодо їхньої комплексної інтеграції в нових умовах тимчасового переміщення, забезпечення їхніх прав. Надалі фіксуватимуться злочини проти громадян на тимчасово окупованих територіях у співпраці з різними інституціями.

Зазнає втрат, пошкоджень та загроз культурна спадщина національних меншин (спільнот) та корінних народів України внаслідок дій російської сторони на тимчасово окупованих територіях, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. Окупаційна влада РФ цілеспрямовано спотворює об'єкти куль-

турної спадщини кримських татар в АР Крим. На тимчасово окупованих територіях порушуються права людини, принципи міжнародного гуманітарного права, відбуваються репресивні заходи, викрадення, спроба російської мовної, культурної асиміляції осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів із боку країни-окупанта на тимчасово окупованих територіях.

Збройна агресія російської сторони ставить під загрозу повного знищення осередків самобутніх культур та мовних груп українського народу, громадян України різної етнічної приналежності. Представники національних меншин (спільнот) на тлі збройної агресії РФ зазнають втрат матеріальних та нематеріальних опор своєї культурної спадщини – втрати зв'язку зі своїми історичними місцями, значущих для груп національних меншин (спільнот) культових споруд та об'єктів культурної спадщини, еміграції їхніх громадських осередків, катастрофічними є безповоротні людські втрати носіїв локальних культурних ідентичностей, що загрожує можливості спадкової передачі та відродженню їхньої етнічної ідентичності.

Російська агресія обмежила можливості української держави зокрема у спроможності забезпечувати реалізацію програм із реалізації культурних та освітніх прав національних меншин (спільнот) та корінних народів. Через необхідність забезпечувати обороноздатність держави та гуманітарні потреби населення, постраждалого від війни, відбулось скорочення ресурсного забезпечення культурних та мистецьких заходів, інформаційних програм мовами національних меншин (спільнот), погіршився доступ до освіти.

Із боку окупаційного російського політичного керівництва заперечується право українського народу, громадян України різної етнічної приналежності на українську громадянську ідентичність та національну самобутність. З боку Секретаріату Уповноваженого будуть постійно відстежуватися порушення прав людини, осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів на тимчасово окупованих територіях, здійснюватиметься реагування на відповідні випадки.

Важливим аспектом дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів є розвиток подальшого діалогу, формування інклюзивних політик щодо протидії дискримінації та упередженням на етнічному ґрунті, боротьба із мовою ворожнечі, інформаційними фейками, які можуть призводити до появи напруження в українському суспільстві щодо національних меншин (спільнот), корінних народів. Актуальним складником щодо дотримання культурних, інформаційних прав національних меншин (спільнот) є подальша політика щодо включення історії національних меншин (спільнот) та корінних народів в українські культурні, історичні наративи для розвитку мультикультурного діалогу, толерантності в суспільстві в цілому.

В умовах російської агресії національні меншини (спільноти) та корінні народи перебувають у вкрай вразливому становищі. Брак системної роботи з фіксації злочинів РФ щодо представників національних меншин (спільнот) та корінних народів може призвести до масової втрати доказів у злочинах РФ на основі чинників дискримінації (етнічне походження, колір шкіри, релігія, мова). Національне законодавство потребує вдосконалення відповідно до міжнародно-правових норм у сфері протидії злочину геноциду, а також злочинам із мотивів ненависті та мови ворожнечі з метою належного захисту правосуддя в умовах війни та забезпечення сталого миру у повоєнний період.

Міжетнічна консолідація представників більшості та меншості в українському суспільстві на тлі опору російській агресії демонструє єдність навколо європейських цінностей та демократичних засад розвитку української держави.

Суспільно-політичні процеси з ліквідації наслідків тривалого російського домінування (декомунізація та деколонізація) містять значні можливості для відродження культур та історичної пам'яті національних меншин (спільнот) і корінних народів в Україні на загальносуспільному, регіональному та місцевому рівнях. Загроза зникнення унікальних культурних та мовних груп в українському суспільстві потребує посилення заходів підтримки з метою подолання негативних наслідків війни у її диспропорційному впливі на окремі групи в українському суспільстві.

Важливо, аби при фіксації та розслідуванні злочинів, які вчиняє РФ, було враховано мотиви упередження, зокрема за національною, етнічною та релігійною ознаками. Впровадження комплексного антидискримінаційного законодавства в Україні сприятиме подоланню наслідків російської агресії проти України та забезпеченню стійкості українського суспільства.

Контроль щодо дотримання прав і свобод національних меншин (спільнот), корінних народів, реагування на порушення, прояви упереджень та дискримінації й надалі залишатиметься серед пріоритетних напрямків подальшої діяльності Уповноваженого та його Секретаріату.

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

Спираючись на результати, висвітлені у цій спеціальній доповіді щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини РЕКОМЕНДУЄ:

Верховній Раді України

- організувати та провести парламентські слухання щодо ситуації з дотриманням прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів на тимчасово окупованих територіях України. За результатами дискусії підготувати звіт та надіслати його до офісів ООН, ПАРЕ, ОБСЄ;
- ініціювати розробку, розгляд і ухвалення програми захисту свідків особливо тяжких воєнних злочинів, скоєних армією РФ на території України;
- ініціювати розробку, розгляд і ухвалення змін до статті 442 Кримінального кодексу України з метою узгодження кримінального законодавства з положеннями міжнародного права для підвищення ефективності розслідування міжнародних злочинів та співпраці з Міжнародним кримінальним судом;
- пришвидшити розгляд і ухвалення проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації» (від 13.05.2021 року, №5488);
- продовжити розробку комплексного антидискримінаційного законодавства відповідно до рекомендацій ОБСЄ, Комітету ООН з прав людини щодо протидії мови ненависті та злочинів ненависті в Україні.

Кабінету Міністрів України

- затвердити проєкт постанови «Про затвердження Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення»;
- ініціювати розгляд і затвердження верифікованого перекладу Європейської хартії регіональних мов або міноритарних мов державною мовою;
- забезпечити впровадження системного моніторингу, документування порушень прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів із боку РФ;
- забезпечити фінансування Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року щодо розвитку інституційної спроможності та стійкості громадських об'єднань національних меншин (спільнот) та представницьких органів корінних народів України у перспективі їхнього сталого і довготривалого розвитку;
- забезпечити систематичне та регулярне проведення освітніх заходів, заходів із підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування щодо питань забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, протидії мові ворожнечі та запобіганню дискримінації, роз'ясненню порядку імплементації положень законів України та нормативно-правових актів стосовно питань забезпечення культурних, освітніх, мовних прав громадян, топонімії;
- забезпечити системний діалог з організаціями національних меншин (спільнот), корінних народів, сприяти посиленню участі осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів на загальнонаціональному та регіональному рівнях у процесах формування та реалізації політики у сфері міжнаціональних відносин, національних меншин (спільнот) та захисту прав корінних народів України, через розвиток відповідних консультативно-дорадчих органів;

- забезпечити створення центрів національних меншин (спільнот) в областях України відповідно до положень Закону України «Про національні меншини (спільноти) України»;
- розробити проєкт акту та ініціювати внесення змін до Виборчого кодексу України з метою сприяння реалізації виборчого права неписемними громадянами, зокрема ромами;
- забезпечити відновлення випуску новинних телевізійних блоків мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів у діяльності регіональних філій національного суспільного мовника;
- забезпечити доступ до суспільно важливої інформації рідною мовою національних меншин (спільнот) та корінних народів у соціальних мережах, а також на інтернет-порталах національного суспільного мовника, що мають редакції мовлення мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів.

Міністерству закордонних справ України

- активізувати роботу міжурядових комісій щодо питань для консультацій із розв'язання актуальних проблем осіб, що належать до національних меншин (спільнот);
- посилити інформаційний вплив на міжнародному рівні в питаннях висвітлення участі представників національних меншин (спільнот) та корінних народів України у протидії збройній агресії Російської Федерації, оперативно реагувати на поширення у світі ворожих інформаційних наративів;
- на постійній основі залучати до виступів на міжнародних платформах різного рівня представників національних меншин (спільнот) та корінних народів у якості свідків злочинів проти людяності, що здійснюються військовими угрупованнями РФ на тимчасово окупованих територіях України;
- сприяти системній роботі Кримської платформи, зокрема в актуалізації питань порушення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, інформуванні міжнародної спільноти про відповідні порушення на тимчасово окупованих територіях.

Міністерству культури та інформаційної політики України

- створити Реєстр об'єктів культурної спадщини представників національних меншин (спільнот) та корінних народів, які були зруйновані чи постраждали внаслідок збройної військової агресії РФ проти України;
- розробити заходи зі збереження та надання захищеного статусу місцям пам'яті представників національних меншин (спільнот) та корінних народів (старим кладовищам, історичним пам'яткам архітектури, меморіалам);
- створити єдину базу даних фондів музейних, архівних та наукових установ представників національних меншин (спільнот) та корінних народів, сприяти процесу діджиталізації та оцифрування мовного, історичного та культурного надбання національних меншин (спільнот), корінних народів;
- створити віртуальний Музей історії та культури національних меншин (спільнот) та корінних народів України;
- відкрити окрему програму з підтримки проєктів для представників національних меншин (спільнот) та корінних народів України в Українському культурному фонді;
- посилити висвітлення досвіду участі осіб, що належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів, у протидії збройній агресії РФ проти

України, зокрема, створити подкасти та іншого виду медіапродукти про їхній внесок (служба у лавах Збройних Сил України та інших силах оборони, волонтерський фронт, партизанський рух, гуманітарні місії, публічні інформаційні кампанії) у спільну перемогу;

■ сприяти створенню нового загальнонаціонального наративу, в якому представники національних меншин (спільнот) та корінних народів представлені як невід'ємна складова частина української політичної нації;

■ забезпечити поширення інформації серед громадських об'єднань національних меншин (спільнот) про можливості грантової підтримки Українським культурним фондом культурно-мистецьких ініціатив.

Міністерству освіти і науки України

■ забезпечити продовження діалогу із зацікавленими сторонами щодо подальшого удосконалення реалізації державної політики мовами національних меншин (спільнот) та внесення відповідних пропозицій удосконалення національного законодавства у сфері освіти;

■ забезпечити подальше впровадження інноваційного освітнього проєкту «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання», а також інших мов національних меншин (спільнот);

■ забезпечити подальше впровадження кумулятивної багатомовної освіти та масштабування відповідних практик у школах із викладанням мовами національних меншин (спільнот) України у діалозі з особами, що належать до національних меншин (спільнот);

■ забезпечити відкриття на базі вищих навчальних закладів України спеціалізованих факультетів з вивчення новогрецької мови (за аналогією до факультету грецької філології і перекладу, який працював при Маріупольському державному гуманітарному університеті);

■ забезпечити розробку та затвердження Дорожньої карти щодо створення умов для підвищення якості навчання державною мовою та мовами корінних народів і національних меншин (спільнот) у закладах загальної середньої освіти України на 2023-2027 роки;

■ посилити педагогічну підтримку вчителів, що викладають мовами національних меншин (спільнот) та корінних народів України;

■ доповнити навчальний предмет «Українська література» розділом «Література представників національних меншин (спільнот) та корінних народів України», в рамках якого діти зможуть вивчати твори українських письменників різного етнічного походження;

■ забезпечити вивчення в рамках основного навчального компонента «Історія України» історію та культуру національних меншин (спільнот) та корінних народів України.

Міністерству юстиції України

■ розробити та затвердити зміни до Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 №96/5 в частині визначення можливості подання заяви про внесення змін до актового запису цивільного стану або поновлення актових записів цивільного стану одним із батьків особи, у тому числі повнолітньої особи, щодо якої було складено актовий запис та визна-

чення можливості представлення інтересів та подання процесуальних документів в інтересах осіб, які не мають документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги, відповідно до пунктів 2 та 3 частини другої статті 13 та пункту 13 частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»;

■ розробити зміни до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» в частині доповнення переліку суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу для осіб, які постраждали від злочинів на ґрунті ненависті за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, передбачені статтею 161 Кримінального кодексу України та внести відповідні законодавчі ініціативи до Верховної Ради України.

Державній службі України з етнополітики та свободи совісті

■ забезпечити проведення постійного моніторингу порушень прав і свобод представників національних меншин (спільнот) та корінних народів на тимчасово окупованих територіях України;

■ розробити та подати в установленому порядку до Кабінету Міністрів України проєкт акту щодо затвердження переліку мов національних меншин (спільнот), яким загрожує зникнення;

■ розробити та подати в установленому порядку до Кабінету Міністрів України проєкт акту щодо порядку визначення переліку населених пунктів України, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот), або в яких такі особи становлять значну частину населення;

■ розробити та подати в установленому порядку до Кабінету Міністрів України проєкт наказу акту про затвердження порядку утворення та функціонування Центру національних меншин (спільнот) України;

■ запровадити телефонну гарячу лінію для представників національних меншин (спільнот) та корінних народів щодо випадків порушення їхніх прав;

■ започаткувати проведення заходів з обговорення актуальних питань у сфері міжнаціональних відносин та вироблення новітніх стратегій захисту прав і свобод національних меншин (спільнот) і корінних народів в умовах збройної військової агресії РФ та подальшої деокупації території України;

■ підготувати проєкти заходів щодо інтеграції надазовських греків та інших національних меншин (спільнот) в українське суспільство після деокупації територій Північного Приазов'я;

■ розробити та затвердити Державну програму збереження і розвитку унікальних мов греків Північного Приазов'я (за аналогією до Стратегії розвитку кримськотатарської мови);

■ розробити та затвердити дорожню карту (методичні рекомендації) щодо здійснення постійного моніторингу порушення прав і свобод представників національних меншин (спільнот) та корінних народів на тимчасово окупованих територіях України для профільних структурних підрозділів Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської обласних/воєнних державних адміністрацій та АР Крим;

■ розробити та подати в установленому порядку до Кабінету Міністрів України План заходів із реалізації Ромської стратегії на період до 2027 року та оновлення положень Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать

до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року відповідно до актуальних викликів їхньої інклюзії, зумовлених російською агресією.

Державній міграційній службі України

- розробити та подати на затвердження до Кабінету Міністрів України концепцію створення «Реєстру осіб у яких відсутні документи, що посвідчують особу та належність до громадянства» та порядок видачі недокументованим особам тимчасового посвідчення на період проходження процедури їхнього документування у органах Державної міграційної служби України та судових органах;
- створити робочу групу із залученням громадського сектора та розробити концепцію інтенсифікації процесів забезпечення представників уразливих груп, зокрема ромів, документами, що посвідчують особу та належність до громадянства;
- розробити та подати на затвердження до Кабінету Міністрів України зміни до пункту 24 та пункту 101 Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 302 стосовно запровадження оформлення обов'язкових письмових відмов територіальними органами Державної міграційної служби України в оформленні, видачі, обміні паспорта громадянина України у формі картки для осіб, визначених у пункті 13 частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»;
- розробити та подати на затвердження до Кабінету Міністрів України зміни до пункту 26 Порядку розгляду заяв про визнання особою без громадянства, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 317, стосовно отримання інформації про неналежність до громадянства держави попереднього постійного та довгострокового проживання суб'єкта звернення та/або з держави, громадянство якої мають члени сім'ї такого суб'єкта звернення, в частині щодо осіб, які народилися на території країни-агресора, або члени сім'ї такої особи народилися чи документовані паспортними документами країни-агресора;
- провести інформаційно-просвітницькі кампанії щодо важливості отримання ідентифікаційних документів та свідоцтва про реєстрацію актів цивільного стану для вразливих верств населення, зокрема після запровадження спрощених та прискорених процедур щодо надання доступу до особистих документів;
- розробити механізм міжінституційної співпраці щодо здійснення практики виїзного виявлення недокументованих осіб та їхнього документування у місцях компактного та стихійного проживання ромської національної меншини (спільноти);
- розробити механізм запобігання повторного документування за іншими ідентифікаційними даними тих самих осіб із числа уразливих груп, зокрема ромів, подання та отримання ними документів шляхом запровадження спеціальних процедур у випадках, коли заявники є неписьменними або не володіють достатньою мірою українською мовою, зокрема й і з дозво-

лом родичеві заявника або третій особі писати пояснення від імені заявника, без проведення процедури залучення кваліфікованого ліцензованого перекладача з тією самою метою;

- ініціювати спрощення процедури ідентифікації осіб з числа уразливих груп, зокрема ромів, які перебували на тимчасово окупованій території або території, де ведуться (велися) бойові дії, із урахуванням неможливості підтвердження факту постійного проживання на території України та втрати контактів осіб, які можуть підтвердити їхню особу за допомогою відео-, конференц-зв'язку, відсутність технічної можливості для проведення ідентифікації особи за допомогою відео-, конференц-зв'язку;

- розпочати системний збір інформації осіб із числа уразливих груп, зокрема ромів, які подали заяву на отримання паспорта громадянина України в формі ID-картки вперше із запізненням, після досягнення 18-річного віку та підлягають процедурі встановлення і підтвердження громадянства;

- розпочати системний збір інформації щодо заміни втрачених, пошкоджених або прострочених паспортів громадянина України зразка 1994 року громадян України, які перебували на тимчасово окупованій території або території, де ведуться (велися) бойові дії;

- розробити концепцію реєстрації громадян України з числа осіб ромської національної меншини (спільноти) в місцях їхнього компактного проживання органами місцевого самоврядування, на території яких розміщено місця компактного проживання таких осіб.

Національній поліції України

- розробити та впровадити методику документування злочинів на ґрунті ненависті й злочинних висловлювань ненависті та забезпечувати виявлення та реєстрацію таких злочинів, зокрема й шляхом створення комплексної системи збору дезагрегованих даних;

- забезпечити посилення спроможності працівників правоохоронних органів розслідувати злочини на ґрунті ненависті та злочинні висловлювання ненависті, зокрема й у інтернеті;

- забезпечити систематичне та регулярне проведення освітніх заходів із підвищення кваліфікації для працівників правоохоронних органів щодо питань забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (спільнот), корінних народів, навчальних заходів протидії мові ворожнечі та негативним етнічним стереотипам стосовно національних меншин (спільнот) та корінних народів.

Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення

- вжити заходів до вітчизняного інформаційного простору (зокрема й цифрового телерадіомовлення) щодо належного його забезпечення на територіях традиційного проживання національних меншин (спільнот) у Закарпатській області, зокрема у Берегівському районі;

- провести консультації із представниками угорської, румунської та інших національних меншин (спільнот) в рамках підготовки критеріїв забороненої для поширення інформації щодо протидії поширенню негативних стереотипів та мови ворожнечі щодо цієї спільноти.

Державним обласним/військовим адміністраціям

- збільшити кількість державних службовців, до сфери компетенції яких належать питання захисту прав представників національних меншин (спільнот) та корінних народів на місцевому рівні;
- внести зміни до обласних стратегій розвитку громад, доповнивши їх розділом щодо бачення роботи органів державної влади у сфері захисту прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів на місцевому рівні з урахуванням етнонаціональних особливостей конкретних регіонів;
- передбачити в обласних бюджетах кошти на надання пільгової оренди приміщень державної і комунальної власності для потреб громадських об'єднань представників національних меншин (спільнот) та корінних народів, які втратили свої приміщення на тимчасово окупованих територіях України та відновлюють свою діяльність як ВПО;
- сприяти діяльності представників національних меншин (спільнот) та корінних народів, які задіяні у гуманітарних місіях, волонтерському русі, інформаційному спротиві, збереженні культурної та історичної спадщини, наданні матеріальної та психологічної допомоги постраждалим у війні;
- сприяти участі національних меншин (спільнот) та корінних народів України у суспільно-політичному житті відповідно шляхом утворення консультативно-дорадчих органів або участі представниками національних меншин (спільнот) при громадських радах органів державної влади та місцевого самоврядування;
- здійснювати подальше впровадження консультативних механізмів органів державної влади та місцевого самоврядування з представниками національних меншин (спільнот) та корінних народів, зокрема у питаннях, які стосуються саме їх;
- забезпечити інклюзію питань національних меншин (спільнот), зокрема молоді з їхнього числа, та принцип багатоманітності у регіональних програмах розвитку, зокрема у соціокультурній сфері;
- сприяти створенню центрів національних меншин (спільнот) відповідно до положень Закону України «Про національні меншини (спільноти) України».

Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Луганській обласним/військовим державним адміністраціям та Представництву Президента України в АР Крим

- на постійній основі здійснювати моніторинг порушення прав і свобод представників національних меншин (спільнот) та корінних народів на тимчасово окупованих територіях України;
- готувати щоквартальні детальні звіти щодо ситуації з порушенням прав і свобод представників національних меншин (спільнот) та корінних народів на тимчасово окупованих територіях України для профільних державних установ та міжнародних організацій;
- запровадити телефонні гарячі лінії для представників національних меншин (спільнот) та корінних народів, які постраждали від різних видів злочинів військовий угруповань РФ, потребують допомоги чи швидкої комунікації з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Розподіл закладів за мовами навчання та учнів і класів у них*

Назва показника	№ ряд-ка	Код мови	Кількість закладів, од.	У них учнів, осіб	Кількість класів у закладах, од.	Кількість класів за мовами навчання, од.			
						усього	серед яких		
							1-4-х	5-9-х	10-12-х
А	Б	В	1	2	3	4	5	6	7
Разом (сума даних рядків 02-15)	01		12648	4003173	195541	195541	76692	96023	22826
українська	02	25	12442	3954644	192584	193298	75789	94936	22573
англійська	03	2	0	0	0	2	2	0	0
болгарська	04	4	0	0	0	2	2	0	0
кримськотатарська	05	14	0	0	0	0	0	0	0
молдовська**	06	16	0	0	0	140	43	74	23
польська	07	18	3	709	35	54	21	24	9
російська	08	19	4	181	26	86	28	41	17
румунська	09	20	59	12478	778	963	387	462	114
словацька	10	21	0	0	0	4	4	0	0
угорська	11	24	69	11913	715	983	412	482	89
німецька	12	17	1	34	9	9	4	4	1
декілька мов	15		70	23214	1394	0	0	0	0

Відомості про заклади, в яких навчання ведеться двома і більше мовами

Назва показника	№ ряд-ка	Код мови	Кількість закладів з українською та іншими мовами навчання, од.	У них учнів, осіб	з них навчаються цією мовою	Кількість закладів з російською та іншими мовами навчання, од.	У них учнів, осіб	з них навчаються цією мовою
А	Б	В	1	2	3	4	5	6
Разом (сума даних рядків 02-20)	01		70	23214	23214	0	0	0
українська	02	25	0	0	12750	0	0	0
англійська	03	25,2	1	112	13	0	0	0
болгарська	04	25,4	1	301	34	0	0	0
кримськотатарська	05	25,14	0	0	0	0	0	0
молдовська	06	25,16	16	4471	1983	0	0	0
польська	07	25,18	3	730	307	0	0	0
російська	08	25,19	4	2451	1181	0	0	0
румунська	09	25,20	17	6114	2785	0	0	0
словацька	10	25,21	1	338	121	0	0	0
угорська	11	25,24	27	8697	4040	0	0	0
російська, кримськотатарська	12	25,19,14	0	0	0	0	0	0
російська, румунська	13	25,19,20	0	0	0	0	0	0
російська, угорська	14	25,19,24	0	0	0	0	0	0
російська, молдовська	15	25,19,16	0	0	0	0	0	0

* Тут і далі в додатках використано інформацію, яку було надано Міністерством освіти і науки України.

** Тут і далі в додатках інформацію отримано до того, як урядом України було ухвалено рішення про використання терміна «румунська мова» замість «молдовська мова».

Розподіл закладів за мовами, що вивчаються як самостійний навчальний предмет та кількість класів у них, од.

Назва показника	№ рядка	Код мови	Кількість закладів, у яких вивчаються мови	В них класів, у яких вивчаються мови	З графи 1 закладів, у яких вивчається друга мова
А	Б	В	1	2	3
Разом (сума даних рядків 02-27)	01		12556	276905	3820
українська	02	25	206	2244	0
англійська	03	2	12291	223475	755
болгарська	04	4	45	471	2
гагаузька	05	6	6	68	0
іврит	06	31	20	320	13
іспанська	07	10	112	1119	108
китайська	08	12	19	189	17
кримськотатарська	09	14	0	0	0
латинська	10	15	3	48	1
молдовська	11	16	21	206	0
німецька	12	17	3827	35839	2790
новогрецька	13	7	5	46	4
польська	14	18	548	4743	461
російська	15	19	29	191	0
румунська	16	20	18	152	0
турецька	17	23	3	21	3
угорська	18	24	25	152	19
французька	19	26	791	7269	627
японська	20	28	4	46	4
албанська	21	36	0	0	0
ромська	22	37	0	0	0
італійська	23	11	6	65	5
корейська	24	13	3	48	0
словацька	25	21	4	28	3
чеська	26	27	5	67	4
інші	27		6	98	5

Пошкоджені та зруйновані об’єкти культурної спадщини представників національних меншин (спільнот) та корінних народів України

Дата події	Назва об’єкта	Адреса	Причина руйнування	Ступінь пошкодження
			 бойові дії обстріли результат дії вибухової хвилі	 легкі незначні значні визначити неможливо
Лютий 2022 року	Будівля інноваційного громадського центру «Український Нью-Йорк»	Донецька обл., Бахмутський р-н, смт Нью-Йорк		 Будівля перебуває в зоні активних бойових дій
2022 рік	Будівля «Благодійний Фонд Хесед Зікарон»	Донецька обл., Бахмутський р-н, м. Бахмут, вул. Миру, буд. 35		 Будівля перебуває в зоні активних бойових дій

Березень 2022 року	Будівля Грецького медичного центру «Гіппократи»	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, вул. Грецька, буд. 65		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо
Березень 2022 року	Грецький культурний центр	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, вул. Грецька, буд. 63		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо
Березень 2022 року	Приміщення громадської організації «Маріупольське товариство німців Відергебурт»	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, вул. Фонтанна, буд. 10		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо
Березень 2022 року	«Лютеранська церква. 1848-1852 рр.» (Використовується Німецькою євангелічно-лютеранською релігійною громадою)	Миколаївська обл., Миколаївський район, м. Миколаїв, вул. Адміральська, буд. 12		● Невеликі пошкодження, придатний
01 березня 2022 року	Мечеть і прилеглі господарські приміщення	Донецька обл., Краматорський р-н, м. Костянтинівка, вул. Високовольтна, буд. 23		● Легкі пошкодження
9 березня 2022 року	Харківська хоральна синагога	м. Харків, вул. Пушкінська, буд. 12		● Вибиті вікна, придатна для подальшого використання за призначенням
11 березня 2022 року	Мечеть Султан Сулейман і Роксолани	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, пров. Нахімова, буд. 41		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо
23 березня 2022 року	Українсько-Польський меморіал	Харківська обл., Харківський р-н, м. Харків, Харківське шосе, Лісопарк, 6-й кв.		● Незначні пошкодження
26 березня 2022 року	Меморіальний комплекс «Дробицький Яр»	Харківська обл., Харківський р-н, м. Вільхівська ТГ, с. Мала Рогань		● Значні пошкодження
Квітень 2022 року	Приміщення Грецького культурного центру «Меотида» маріупольського товариства греків	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, просп. Будівельників, буд. 127		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо

5 квітня 2022 року	Старовина будівля колишньої хоральної синагоги, спорудженої на початку XX ст. (на обліку не перебуває)	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, вул. Миколаївська, буд. 28		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо
Квітень-травень 2022 року	Обласний благодійний фонд «Хесед Нер» (орендоване приміщення)	Луганська обл., м. Северодонецьк, просп. Гвардійський, буд. 41, кв. 52		● Вибиті вікна й двері, зруйновано фасад; втрачено майно організації
Квітень-травень 2022 року	Громадська організація «Спілка вірмен Луганщини» (будівля перебуває у власності громадської організації)	Луганська обл., м. Лисичанськ, пров. Кооперативний, буд. 1		● Вибиті вікна й двері, зруйновані дах та стіни другого поверху; втрачено майно громадської організації
2 травня 2022 року	Старовинний житловий будинок початку XX ст., в якому розміщувалася Маріупольська синагога	Донецька обл., Маріупольський р-н, м. Маріуполь, просп. Миру, буд. 35		● Окупована територія, міру пошкодження виявити неможливо
15 травня 2022 року	Мечеть «Аль-Кадар»	Донецька обл., Бахмутський р-н, м. Бахмут, вул. Студентська, буд. 8		● Середні пошкодження
20 червня 2022 року	Будівля мусульманської релігійної громади «Сунна»	м. Харків, вул. Барабашова, буд. 36		● Пошкоджені вікна та двері, придатна для подальшого використання за призначенням
8-9 серпня 2023 року	Херсонська обл., Бориславський район, с. Зміївка	Німецька кірха св. Петра і Павла		● Пошкоджено дах, дзвіницю, фасад будівлі
1 грудня 2022 року	Католицький костел Богородиці Цариці Святого Розарію	Донецька обл., Бахмутський р-н, м. Бахмут, вул. Соборна, 8		● Будівля перебуває в зоні активних бойових дій

ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД АВТОРСЬКОЇ ГРУПИ З ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Дмитро ЛУБІНЕЦЬ – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Михайло СПАСОВ – представник Уповноваженого з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів

Ганна БАРАБАШ – заступниця керівника Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Ельвіна КУРТАЛІЄВА – в. о. директора Департаменту моніторингу дотримання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Володимир КОНДУР – начальник Відділу прав національних меншин, корінних народів та релігійних поглядів Департаменту моніторингу дотримання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Альона СЕРЕБРЯНА – в. о. заступника начальника Відділу прав національних меншин, корінних народів та релігійних поглядів Департаменту моніторингу дотримання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Ілля ЧЕКАЙЛОВ – головний спеціаліст Відділу прав національних меншин, корінних народів та релігійних поглядів Департаменту моніторингу дотримання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

ЦЯ СПЕЦІАЛЬНА ДОПОВІДЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ ҐРУНТУЄТЬСЯ НА АНАЛІТИЧНИХ МАТЕРІАЛАХ, ЯКІ БУЛО ПІДГОТОВЛЕНО:

Юлією ТИЩЕНКО – експерткою Ради Європи;

Владиславою БАКАЛЬЧУК – експерткою Ради Європи.

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine